

Verdieping

Een stedenbouw- kundige typologie

EEN STEDENBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

De Nederlandse stedenbouw van de afgelopen eeuw kent een aantal perioden waarin bepaalde formele en functionele opvattingen bij ontwerpers, ontwikkelaars en bestuurders overheersten. Zo ontstonden binnen elke periode door het hele land wijken die onderling sterk vergelijkbaar zijn. Voor een efficiënte beschrijving hebben we de veertig wijken in deze studie gegroepeerd naar hun stedenbouwkundige verschijningsvormen. Aan de hand van deze typologie zijn ze goed te karakteriseren.

Bij het maken van de typologie is niet gekozen voor een indeling naar stijlkenmerken. Voor deze studie zijn vooral kenmerken van belang die rechtstreeks samenhangen met fysieke en functionele verschillen en overeenkomsten tussen de wijken. Daarom kijken we vooral naar:

- de *verschijningsvorm van de bebouwing*: de (overheersende) vorm van de bouwblokken en de bouwhoogte(n);
- de *verschijningsvorm van de ontsluiting*: de verdeling in hoofd- en woonstraten en de mate waarin woningen op de straat georiënteerd zijn;
- de *functionele opzet*: de aanwezigheid en locatie van bedrijven en voorzieningen en de menging met het wonen.

Aspecten die met de *vorm van de openbare ruimte* te maken hebben, zijn hierin meegenomen.

De tien stedenbouwkundige typen die we aldus onderscheiden, volgen elkaar min of meer chronologisch op, van de late negentiende eeuw tot heden. De benaming is ontleend aan de bouwperiode en aan opvallende ruimtelijke kenmerken.

De typologie is toegesneden op de behoefte van het onderzoek. Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling geweest een nieuwe, universele indeling van stromingen in de Nederlandse stedenbouw van de afgelopen eeuw te maken. Typen die niet binnen de veertig krachtwijken in dit onderzoek voorkomen ontbreken dan ook. Zo zal men tevergeefs zoeken naar villawijken, jaren-zeventig woonerfwijken en Vinex-uitleggebieden.

De hier onderscheiden stedenbouwkundige typen zijn genummerd van 1 t/m x.

I. Stedelijke blokken, vorige eeuwwisseling (circa 1880-1910)

Figuur 1. Rotterdam Middelland

Dit zijn de stedelijke uitbreidingen van vóór de Woningwet. Zij zijn meestal kavelgewijs door particulieren ontwikkeld. De bouwblokken zijn vrijwel zonder uitzondering gesloten, de woonstraten smal en het stratenpatroon vertoont meestal kleine afwijkingen van een zuivere geometrie. Zo komen er hoekverdraaiingen en knikken in het patroon voor. De bemoeienis van de overheid is in de regel niet veel verdergegaan dan het ontwerpen en ontwikkelen van de infrastructuur. De invulling van de bouwblokken is sterk individualistisch en dat zorgt voor een zekere variatie. De bouwhoogte verschilt naar de omvang van de stad, maar is per wijk vrijwel uniform.

Wijken van dit type zijn onveranderlijk zeer compact en in hoge dichtheid gebouwd. Dat levert smalle straten op met middelhoge, gesloten bouwblokken. Binnen zo'n patroon is nauwelijks ruimte voor grote open ruimten of parken. Alle onderzochte wijken van dit type hebben in het kader van de stadsvernieuwing ingrijpende veranderingen ondergaan waarbij bouw blokken of delen daarvan zijn gesloopt en vervangen door bebouwing uit de jaren zeventig en tachtig.

Figuur 2. Arnhem Spijkerviertel/Boulevardkwartier

Binnen de onderzochte veertig wijken vinden we dit type vooral in de drie grote steden: we noemen Middelland in Rotterdam (figuur 1), de Oosterparkbuurt in Amsterdam en de Haagse Stationsbuurt. Alleen in deze steden werden rond de vorige eeuwwisseling complete wijken van behoorlijke omvang neergezet. Een enkel voorbeeld buiten de Randstad is het Arnhemse Spijkerviertel/Boulevardkwartier (figuur 2), dat deel uitmaakt van de krachtwijk Het Arnhemse Broek.

II. Gesloten bouwblokken, vooroorlogs (circa 1910-1940)

Figuur 3. Rotterdam Spangen

Op het eerste gezicht zijn deze wijken sterk verwant met type I. De opzet is echter veel planmatiger, wat de toegenomen invloed van de overheden weer spiegelt. Dit type is *blokgewijs ontwikkeld*, waarbij de nieuw opgekomen woningbouwcorporaties een belangrijke rol spelen. Het stratennet is grotendeels rechthoekig van opzet, de blokken zijn uniformer, met bewust ontworpen stedenbouwkundige details, zoals hoekoplossingen (bijvoorbeeld ronde of open hoeken, winkeltjes, torentjes) en andere accenten. De bouwblokken zijn gesloten en de bouwhoogte is uniform.

De wijken van dit type zijn het product van een veelomvattende planning door de stedelijke overheid, waarbij complete blokken tegelijk werden ontwikkeld. Daardoor zijn monumentale stedenbouwkundige ensembles ontstaan die het karakter van een totaalontwerp hebben. Dit komt vooral tot uiting in de regelmatige, geometrische stratenpatronen en de uniformiteit in bouwhoogten en geveluitvoeringen. Ook het gebruik van symmetrie in het wijkontwerp is typerend.

Figuur 4. Eindhoven Woensel West

Hoewel er binnen de veertig wijken geen voorbeeld te vinden is als Plan-Zuid in Amsterdam, het onbetwiste hoogtepunt van monumentale stedenbouw uit deze periode, is de stedenbouwkundige opzet van sommige wijken indrukwekkend. We noemen de Transvaalbuurt in Amsterdam Oost, en het Rotterdamse Spangen (figuur 3), waar dijken en hoofdstraten een sterke compositie vormen die door de aanliggende woningbouw ondersteund wordt. Van dit type is er ook een variant met uitsluitend laagbouw, zoals het Utrechtse Ondiep en Woensel West in Eindhoven (figuur 4).

III. Tuindorpen en tuinwijken (circa 1910-1955)

Figuur 5. Rotterdam Vreewijk

Deze wijken nemen binnen de typologie een bijzondere plaats in. Net als bij type II is verbetering van woon- en leefomstandigheden in de geest van de Woningwet de leidende gedachte geweest. In deze wijken overheerst echter een kleinstedelijke, bijna dorpse sfeer. Deze dorpse kleinschaligheid, ondersteund door laagbouw en ingewikkelde patronen van smalle woonstraten, vormt de charme van dit type wijken. De uitstraling is die van 'een dorp in de stad'. De bouwhoogte is laag (twee-met-kap is meestal de hoogste maat, afgezien van accenten op hoeken en dergelijke), en de woningen hebben in de regel een kap; platte daken komen slechts bij uitzondering voor. De straten zijn smal en vertonen vaak ingewikkelde, niet-rechthoekige patronen. Pleinen en plantsoenen zijn zorgvuldig ontworpen. Toch is, anders dan de benaming van de wijken doet vermoeden, de hoeveelheid groen beperkt. De particuliere tuinen (hoe klein ook, zeker de voortuintjes) maken het gebrek aan openbaar groen deels goed.

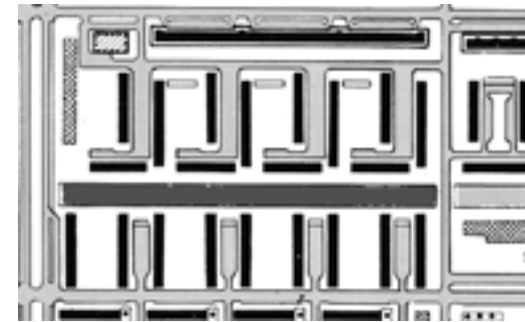

Figuur 6. Groningen De Hoogte

De kleinschaligheid van de tuinwijken levert ook problemen op: de huizen zijn naar huidige maatstaven vrijwel altijd te klein, en de smalle straten leveren al snel parkeerproblemen op. De uitdaging bij transformatie zal zijn de aantrekkelijke sfeer te behouden en tegelijkertijd de woon- en verkeerssituatie te verbeteren. Meer dan enig ander type is een tuinwijk kwetsbaar bij transformatie: ingrepen in het patroon van straten, pleinen en bebouwing zullen al snel de kwaliteiten van het oorspronkelijke ontwerp ondermijnen.

Het bekendste en best bewaarde voorbeeld binnen de krachtwijken is het Rotterdamse tuindorp Vreewijk (figuur 5). Maar ook Tuindorp Volewijk in Amsterdam Noord is het vermelden waard. Op kleinere schaal zijn er ook tuindorpachtige buurten als onderdeel van een krachtwijk, zoals de Patrimoniumwijk in Arnhem Klarendal en De Hoogte in Groningen (figuur 6). Dat het woonmilieu van de tuinwijken hoog gewaardeerd wordt, blijkt al uit het feit dat ze meestal geheel of gedeeltelijk beschermd zijn.

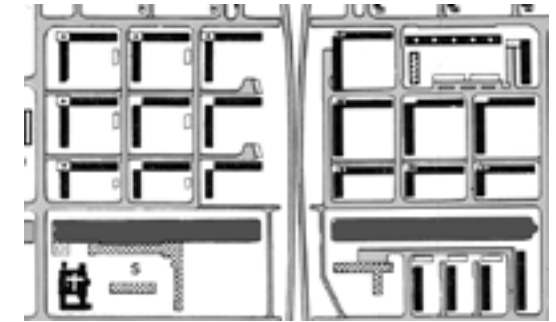
IV-VII. Open bouwblokken, naoorlogs (circa 1935-1975)

Figuur 7. Amsterdam Buitenveldert. Bron: Walraven (1963)

Zeer herkenbaar binnen de Nederlandse stedenbouw zijn de open bouwblokken uit de modernistische periode. Binnen de veertig krachtwijken is deze periode zeer sterk vertegenwoordigd. Vaak wordt binnen de periode nog een verdere indeling in de tijd gemaakt, bijvoorbeeld in vroegmodernisme, wederopbouw en grootschalig modernisme. In deze studie kijken we echter in de eerste plaats naar de relatie tussen bouwblokken en open ruimten (tezamen de clusters) en dat leidt tot een indeling naar stedenbouwkundige vorm. De gekozen typen (stroken, stempels, hoven en vrijstaande hoogbouw) kennen wel een zekere volgtijdelijkheid: de strokenbouw begon al vóór de Tweede Wereldoorlog, terwijl de vrijstaande hoogbouw typisch voor de jaren zestig is. Toch komen de vier typen in veel wijken naast elkaar voor.

De uiterst planmatige, veelal grootschalige naoorlogse bouwactiviteiten mochten tijdens de wederopbouw op ruime bewondering uit binnen- en buitenland rekenen. Inmiddels is het enthousiasme echter bekoeld en zelfs omgeslagen in een zekere afkeer voor de saaiheid en eentonigheid die aan deze wijken wordt toegeschreven. De associatie met achterstand ligt voor de hand, ook al omdat 28 van de krachtwijken geheel of gedeeltelijk uit de naoorlogse periode stammen. Toch moet deze gedachte gerelativeerd worden. Zo vertoont het wijkontwerp voor Osdorp (een krachtwijk) oplossingen die vrijwel identiek zijn aan die voor Buitenveldert (een erkende 'betere' buurt in dezelfde stad) (figuur 7 en 8). Hetzelfde

Figuur 8. Amsterdam Geuzenveld. Bron: Walraven (1963)

geldt voor de Haagse wijken Bouwlust (krachtwijk) en Mariahoeve (geen krachtwijk). Kennelijk zegt de stedenbouwkundige vormgeving niet alles over de latere status van een wijk.

Voor alle typen IV t/m VII, van kort voor tot ver na de Tweede Wereldoorlog, gelden de volgende kenmerken:

- Het *open bouwblok*: in de vroegste voorbeelden, zoals Bos en Lommer in Amsterdam West, zien we hoe in de voortschrijdende planvorming de bouwblokken geopend worden. Woongebouwen die min of meer vrij in de ruimte staan en geen afgesloten binnenruimten kennen, zijn tot aan het begin van de jaren zeventig alomtegenwoordig in de Nederlandse stedenbouw.
- De *rechthoekige patronen*: zowel in de stratenpatronen als in de vorm van de woongebouwen overheersen rechte lijnen en rechte hoeken. Kleine afwijkingen kunnen ontstaan wanneer bijvoorbeeld woongebouwen onderling met een niet geheel rechte hoek worden aangesloten, of in het stratenpatroon lichte knikken optreden. Maar dit blijven uitzonderingen.
- Een verregerende *scheiding van functies*: wonen, werken, verkeer en recreatie worden zo veel mogelijk uit elkaar gehouden. In het begin, rond de Tweede Wereldoorlog, komen nog wel winkels en andere voorzieningen onderin woongebouwen langs hoofdstraten voor, maar gaandeweg wordt de functiescheiding vrijwel volledig.

iv. Open bouwblokken: strokenbouw (circa 1935-1970)

Figuur 9. Eindhoven De Bennekel

Rond de Tweede Wereldoorlog gaan de tot dan toe gesloten bouwblokken plaats maken voor strokenbouw. De plaatsing van de woonstroken ten opzichte van de straten maakt openbare en collectieve plantsoenen mogelijk. De bouwhoogte van de stroken varieert van laag tot middelhoog. Parallel aan de overgang van gesloten naar open blokken vindt een verschuiving van schuine naar platte daken plaats, al blijft in kleine en middelgrote steden het schuine dak bestaan, niet alleen bij de lage maar ook bij de middelhoge bouw. Essentieel voor dit type is dat er ten minste aan één zijde van de straat toegangen tot woningen liggen; hierdoor is de 'woonstraat' in dit type nog steeds aanwezig en herkenbaar.

Figuur 10. Den Haag Moerwijk

De eerste experimenten met strokenbouw vinden vóór de Tweede Wereldoorlog plaats in Bos en Lommer (Amsterdam West). Direct na de oorlog, tijdens de wederopbouw, wordt de strokenbouw door het hele land toegepast. Kenmerkend is de standaardoplossing met een opeenvolging van evenwijdige (maar niet noodzakelijkerwijs even lange) bouwstroken in een groene omgeving. Door variaties aan te brengen in de oriëntatie van de woningen op de straten creëren de ontwerpers zowel typische woonstraten als smalle, langgerekte plantsoenen tussen de stroken bebouwing. Door met deze twee basiselementen binnen een wijk of buurt te spelen, kennen deze wijken een grote mate van afwisseling. Dit type komt zowel voor in laagbouw, bijvoorbeeld De Bennekel in Eindhoven (figuur 9), als in middelhoogbouw, zoals in het Haagse Moerwijk (figuur 10) en het Rotterdamse Overschie.

v. Open bouwblokken: stempels (circa 1945-1970)

Figuur 11. Zaandam Poelenburg

Dit type wordt regelmatig toegepast na de Tweede Wereldoorlog, en dan vooral in de grote steden. Het is ontstaan vanuit de gedachte overzichtelijke stedenbouwkundige eenheden te bouwen waarbinnen een grote mate van oriëntatie op de directe woonomgeving mogelijk is. Hieraan ligt de wijkgedachte ten grondslag, een sociologisch beïnvloed stedenbouwkundig concept dat ervan uitgaat dat grote steden te weinig herkenning en geborgenheid aan hun bewoners bieden en dat opdeling in kleinere eenheden wenselijk is. Stempels zijn gericht op de huisvesting van mensen in al hun levensfasen: alleenstaanden, jonggehuwden zonder kinderen, gezinnen en senioren.

Figuur 12. Schiedam Nieuwland

Stempels bestaan uit langwerpige stroken vrijstaande woonbebouwing in een vaste, regelmatig herhaalde (en altijd rechthoekige) compositie. De relatie tussen woningen en straat is minder belangrijk geworden; de typische woonstraat is verdwenen. De bebouwing kan laag of middelhoog zijn, en meestal zijn beide bouwhoogten binnen één stempel aanwezig. De laagbouwrijtjes zijn in de regel als bejaardenwoningen uitgevoerd. De woongebouwen liggen in meer dan één richting (meestal twee, haaks op elkaar staande richtingen), wat ze onderscheidt van de strokenbouw. Als eerste grootschalige toepassing van het stempelprincipe geldt het Rotterdamse Pendrecht. Latere voorbeelden zijn onder andere Leeuwarden Heechterp, Zaandam Poelenburg (figuur 11) en Schiedam Nieuwland (figuur 12).

VI. Open bouwblokken: hoven (circa 1950-1970)

Figuur 13. Nijmegen Hatert

Bij de stroken en de stempels bestaat het open gebied tussen de woongebouwen voornamelijk uit in elkaar overlopende, niet duidelijk begrensde ruimten. Bij de hoven ligt dit anders. Hoewel ze vrijwel gelijktijdig met de stempels tot ontwikkeling zijn gekomen, vertonen zij een heel andere opzet en dat leidt tot een zeer verschillende ruimtelijke werking en gebruiksmogelijkheden. De hoven bestaan uit twee of meer woongebouwen – dikwijls in L-vorm, die een min of meer vierkante ruimte omsluiten die sterk op de omliggende woongebouwen is georiënteerd. De hoven hebben vaak een groen karakter (plantsoen, speelweide, speelplaats), maar kunnen ook een (gedeeltelijke) verkeers- en parkeerfunctie hebben. Zij zijn in beginsel openbaar, al zijn (delen van de) hoven later soms collectief of zelfs privé geworden.

Figuur 14. Den Haag Morgenstond

Hoven komen voor in een groot deel van de naoorlogse woonwijken. Een enkele keer staan ze op zichzelf, maar meestal is een herhaling van vrijwel identieke hoven gebruikelijk. Die herhaling (soms tot tien keer) is vooral typerend voor de Amsterdamse tuinsteden. In Nieuwendam-Noord, Slotervaart en Geuzenveld zijn nog grote clusters van hoven te vinden. De binding van woongebouw en straat is hier beperkt; normaal gesproken loopt er door elk hof langs één zijde een woonstraat, maar er zijn ook geheel groene hoven zonder inwendige ontsluiting. De bouwhoogte is vergelijkbaar met die van stroken en stempels: middelhoogbouw overheerst, al dan niet in combinatie met stroken laagbouw en enkele hoogbouwaccenten. Het platte dak is vrijwel algemeen. Voorbeelden van hoven buiten de Amsterdamse tuinsteden zijn te vinden in Arnhem Presikhaaf, Dordrecht Crabbehof, Nijmegen Hatert (figuur 13) en Den Haag Zuidwest (Morgenstond) (figuur 14).

VII. Vrijstaande hoogbouw (circa 1960-1975)

Figuur 15. Amsterdam Bijlmer

De wijken van dit type vormen de uiterste consequentie van de opvattingen van modernistische architecten en hun opdrachtgevers. Woonblok en woonstraat zijn in hun klassieke vorm verdwenen. Daarvoor in de plaats komt een vrije opstelling van woongebouwen in een groene omgeving, waarbij de verkeersontsluiting geheel autonoom afgewikkeld wordt. De functiescheiding is ook tussen de verschillende verkeerssoorten doorgevoerd (vrijliggende voet- en fietspaden). De techniek speelt een belangrijke rol: de hoogte en vorm van de woongebouwen zijn voor een belangrijk deel afgestemd op de eisen die bouwkranen en systeembouw stellen. De zij-kanten van schijfvormige (hoge en langwerpige) woongebouwen zijn gesloten gelaten om de bewoners van hoekflats niet te bevoordelen.

Het ideaal van losse woongebouwen in een doorlopende groene parkomgeving is in Nederland nergens zo consequent doorgevoerd als in de Amsterdamse Bijlmer (figuur 15). Net als in de buitenlandse (vooral Britse, Amerikaanse en Franse) wijken blijkt het overvloedige groen niet te werken zoals de ontwerpers het bedoeld hebben. De omgeving van de woongebouwen wordt ervaren als een grootschalig niemandsland, dat vooral gevoelens van sociale onveiligheid oproept. In de Bijlmermeer is de oplossing gezocht in het gedeeltelijk volbouwen van de zeshoekige hoven. Ook zijn clusters van hoge woongebouwen gesloopt en vervangen door veel compactere, middelhoge en zelfs lage woonbebouwing waarin de woonstraat is teruggekeerd.

Figuur 16. Alkmaar Overdie

Slechts in onderdelen is de oorspronkelijke opzet nog terug te vinden, in het bijzonder in de G- en K-buurtten rond het metroviaduct.

Overigens komt de vrijstaande hoogbouw zelden over zulke grote oppervlakten voor als in het oorspronkelijke ontwerp voor de Bijlmermeer. Soms is gekozen voor menging van hoge woongebouwen met middelhoge en zelfs lage woningbouw; een grootschalig voorbeeld hiervan is de Utrechtse wijk Overvecht. Maar het meest komt vrijstaande hoogbouw in relatief kleine eenheden voor, om strategische plekken in een wijk te accentueren. Soms zijn de hoge woongebouwen als schijven of torens aan de rand van de wijk geplaatst, zoals in Utrecht Kanalen-eiland. Een enkele keer staat de hoogbouw juist centraal in de wijk, zoals in Alkmaar Overdie (figuur 16). In dergelijke gevallen wordt niet gauw tot zulke drastische maatregelen overgegaan als in de Bijlmermeer, en worden de hoge woongebouwen (al dan niet na grondige verbouwing) gehandhaafd.

VIII. Stadsvernieuwing (circa 1975-1990)

Figuur 17. Rotterdam Oude Westen

In de onderzochte wijken komt dit type alleen voor als transformatie binnen andere (meestal type I en II). Het gaat dan om relatief kleine gebieden. Toch is de stadsvernieuwingsstedenbouw van belang, al was het maar vanwege het contrast met de oorspronkelijke bebouwing in de wijk. De stadsvernieuwingsbouw is een inbreidingsvariant van de kleinschalige stedenbouw die vooral in de jaren zeventig algemeen is, en die opkomt in reactie op de grootschaligheid van de laatmodernistische stedenbouw van de voorgaande decennia. De bouwhoogte sluit aan bij die van de omliggende wijk. De stratenpatronen bevatten veel verkeersluwe en doodlopende woonstraten (woonerven).

De stadsvernieuwing wordt in deze periode vooral ingezet vanuit de wens de woonomstandigheden in een buurt of wijk te verbeteren: rijen en blokken te kleine, te dicht opeen geplaatste en/of in bouwtechnisch opzicht te slechte woningen worden gesloopt en vervangen door grotere en betere huizen. In deze studie gaat het vooral om de stedenbouwkundige veranderingen die door de stadsvernieuwing zijn veroorzaakt. Daarbij valt op dat er nogal vrij met bestaande stedenbouwkundige patronen wordt omgegaan. Er zijn twee aanpakken.

Figuur 18. Utrecht Zuilen

– *Aanpassingen* binnen het bestaande patroon: de richting en de opeenvolging van de straten blijven in grote lijnen gehandhaafd, maar er worden dwarsstraten, pleinen en plantsoenen toegevoegd binnen het patroon. Dit kan in de praktijk tot flinke ingrepen leiden, zoals het vervangen van een huizenblok door een buurtpark. In het Oude Westen (figuur 17) en in Middelland (beide in Rotterdam) zijn alle denkbare varianten van deze aanpak te vinden. Ook de Haagse Schilderswijk en de Indische Buurt in Amsterdam Oost zijn duidelijke voorbeelden.

– *Vervanging* van het bestaande patroon door een nieuw, in de stadsvernieuwingstijd gangbaar patroon. Deze aanpak is, weliswaar op relatief kleine schaal, in veel oude wijken te vinden. Twee voorbeelden zijn invullingen in de Arnhemse wijk Klarendal en in de Utrechtse wijk Zuilen (figuur 18). Kenmerkend zijn de verkeersluwe, woonerfachtige straatjes met ingewikkeld vormgegeven, vaak meanderende huizenrijen.

IX. Stedelijke vernieuwing (circa 1990-heden)

Figuur 19. Den Haag Transvaal

De stedelijke vernieuwing is de voortzetting van de stadsvernieuwing, maar nu met een andere vormtaal. Deze komt in alle wijktypen I t/m VII voor. De uitstraling is meer stedelijk dan bij de stadsvernieuwing. Bovendien zijn de bouwblokken compacter, en in sommige gevallen keert het gesloten bouwblok terug. De vaak gematigd traditionalistische bouw van de stadsvernieuwing maakt plaats voor een veel bredere scala van architectonische expressie, vergelijkbaar met hedendaagse uitbreidingen (Vinex). Net als bij de stadsvernieuwing gaat het bij de stedelijke vernieuwing om relatief kleine, maar opvallende transformaties binnen de wijken.

De stedelijke vernieuwing binnen de onderzochte wijken laat een grote rijkdom aan vormen, materialen en details zien. Op stedenbouwkundig niveau valt op dat er op nogal verschillende manieren wordt omgegaan met bestaande patronen.

– *Inpassing*: hierbij blijven bestaande patronen van straten en blokken in tact. Recente invullingen in het Haagse Transvaal (figuur 19) en de Indische Buurt in Amsterdam Oost passen vrijwel naadloos in het oude, vooroorlogse stratenplan. Bovendien sluiten vormgeving (gevelindeling) en materiaalkeuze (donkere baksteen) nu meer aan bij de bebouwing dan de stadsvernieuwingsstedenbouw twee decennia eerder.

Figuur 20. Amsterdam Slotermeer

– *Contrast*: hier wordt juist een heel eigen invulling gegeven aan de patronen van straten en blokken. Zo zijn in de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam (Slotermeer, figuur 20) en in het Leeuwardense Heechterp 'eilanden' van stedelijke vernieuwing te vinden met sterk van de oorspronkelijke wijk afwijkende patronen. Het betreft hier naoorlogse wijken, en de recente invullingen lijken zich af te zetten tegen de geijkte, rechthoekige invulling van deze wijken.

x. Heterogene wijken (verschillende perioden)

Figuur 21. Arnhem Klarendal

Figuur 22. Enschede Velve Lindenhof

De meeste wijken die in deze studie zijn onderzocht, behoren tot één, en in enkele overgangssituaties tot twee typen uit de reeks I t/m VII. Daarbij kunnen er later inbreidingen zijn toegevoegd van de typen VIII en/of IX. Er zijn echter wijken die langs deze lijn niet afdoende te beschrijven zijn. Ze zijn opgebouwd uit fragmenten van verschillende perioden en stedenbouwkundige typen, vaak rond oudere elementen als uitvalswegen en vaarten. Daardoor is een caleidoscopisch beeld ontstaan. We zullen ze in de verdere beschrijving aanduiden als 'heterogene wijken'. Ze komen vooral voor in middelgrote en kleinere steden.

Een eenduidige beschrijving van de stedenbouwkundige kenmerken van heterogene wijken is weliswaar niet te geven, maar ze zijn evenmin te beschouwen als de optelsom van hun samenstellende deelgebieden. Juist het naast elkaar (en soms door elkaar) voorkomen van uiteenlopende perioden, stijlen en patronen kan een visuele rijkdom opleveren die meer homogene wijken missen. Vanuit de idealen van de planmatige stedenbouw uit het midden van de twintigste eeuw mag menige heterogene wijk een rommelige opzet hebben, vanuit meer postmoderne opvattingen kan die veelvormigheid juist zijn charme hebben.

Heterogene wijken kunnen een staalkaart bieden van meer dan een eeuw stedenbouwkundige opvattingen. Als er dan ook nog elementen als oude uitvalswegen aanwezig zijn (wat bij de heterogene wijken altijd het geval is, zie bijvoorbeeld Arnhem Klarendal, figuur 21) en door de hele wijk winkels en bedrijven in de woonbebouwing zijn opgenomen (zoals in de meeste heterogene wijken), zal duidelijk zijn dat er aan afwisseling geen gebrek is in dit type wijk. Andere voorbeelden van typisch heterogene wijken zijn Enschede Velve Lindenhof (figuur 22) en Utrecht Zuilen.

Beschrijving van de veertig wijken

Inleiding

De *begrenzing* van de veertig wijken is door het ministerie van VROM/WWI gedefinieerd als een of meer viercijferige postcodegebieden ('PC4-gebieden'). Deze keuze is door statistische overwegingen ingegeven en zeer geschikt voor het werken met sociale en economische kengetallen. Zij is echter minder toegesneden op de beschrijving van de stedenbouwkundige situatie. Veel postcodegebieden bevatten immers elementen die op grond van hun ouderdom niet tot de wijk behoren: oude boerderijwegen, historische watergangen, en zelfs complete dorpen, kastelen en landerijen blijken soms deel van de wijken uit te maken. Bovendien blijken er straten en buurten binnen de veertig wijken te liggen die niet aan het stereotype van een probleemwijk voldoen, zoals straten met dure villa's.

Voor het onderzoek is de begrenzing van de postcodegebieden gevolgd. Daarbij beperkt de beschrijving van de wijken zich tot het aaneengesloten bebouwde woongebied. Landelijke gebieden en bedrijventerreinen van enige omvang die binnen de postcode van de wijk vallen zijn buiten beschouwing zijn gelaten.

Dit hoofdstuk beschrijft de veertig krachtwijken (figuur 23) stuk voor stuk. De nadruk ligt daarbij op sterke en zwakke punten in de ligging en stedenbouwkundige opzet. De sociaaleconomische en bouwtechnische situatie wordt buiten beschouwing gelaten. Aan de hand hiervan geven we de potenties van de wijken aan. De belangrijkste kenmerken van de wijken staan, voor zover zij zich lenen voor kaartering, op een of meer luchtfoto's per wijk aangegeven. Op blz. 60 staat de algemene legenda voor de luchtopnamen. Per stad is allereerst een plattegrond met de ligging van de wijken ten opzichte van andere wijken en infrastructuur opgenomen. Ook geven de plattegronden een indicatie van de omvang en van de stedenbouwkundige structuur. Per wijk is een korte lijst van feiten en cijfers toegevoegd, waarbij we de cijfers zo nodig gecorrigeerd hebben door het oppervlak van het landelijk gebied en bedrijventerreinen ervan af te trekken.

Ook geven we van elke krachtwijk (of, in sommige gevallen, van de onderdelen) de bouwperiodes in een staafdiagram weer. Er ontstaat een duidelijk onderscheid in voor- en naoorlogse wijken, maar ook vallen de latere stadsvernieuwing en stedelijke vernieuwing op.

Met de beschrijvingen en kaartbeelden is beoogd een algemeen beeld van de veertig wijken te geven. Het was niet de bedoeling voor elk van de veertig wijken gedetailleerde aanbevelingen te formuleren; daarmee zou de studie zich op gemeentelijk beleidsterrein begeven. Om tot algemene conclusies en aanbevelingen te komen, vinden we het wel nodig de grote lijn van de lokale situaties in de veertig wijken te kennen.

Bij de bestudering van de wijken hebben we gebruik gemaakt van algemene, landelijke en gemeentelijke literatuur. Deze is niet in de beschrijvingen opgenomen. De belangrijkste stukken staan in de literatuurlijst achterin deze publicatie.

Tabel 3 vat de belangrijkste eigenschappen, kwaliteiten en potenties van de wijken samen.

- 1 Amsterdam Noord
- 2 Bos en Lommer, Amsterdam
- 3 Westelijke Tuinsteden, Amsterdam
- 4 Amsterdam Oost
- 5 Bijlmer, Amsterdam
- 6 Poelenburg, Zaanstad
- 7 Overdie, Alkmaar
- 8 Stationsbuurt, Den Haag
- 9 Schilderswijk, Den Haag
- 10 Den Haag Zuidwest
- 11 Transvaal, Den Haag
- 12 Rotterdam West
- 13 Rotterdam Noord
- 14 Bergpolder, Rotterdam
- 15 Overschie, Rotterdam
- 16 Oud Zuid, Rotterdam
- 17 Vreewijk, Rotterdam
- 18 Zuidelijke Tuinsteden, Rotterdam
- 19 Nieuwland, Schiedam
- 20 Wielwijk Crabbehof, Dordrecht
- 21 Kanaleneiland, Utrecht
- 22 Ondiep, Utrecht
- 23 Zuilen Oost, Utrecht
- 24 Overvecht, Utrecht
- 25 De Kruiskamp, Amersfoort
- 26 Woensel West, Eindhoven
- 27 Doornakkers, Eindhoven
- 28 De Bennekel, Eindhoven
- 29 Maastricht Noordoost
- 30 Hatert, Nijmegen
- 31 Klarendal, Arnhem
- 32 Presikhaaf, Arnhem
- 33 Het Arnhemse Broek, Arnhem
- 34 Malburgen/Immerloo, Arnhem
- 35 Rivierenwijk, Deventer
- 36 Velve Lindenhof, Enschede
- 37 Korrewegwijk, Groningen
- 38 De Hoogte, Groningen
- 39 Meezenbroek, Heerlen
- 40 Hechterp/Schieringen, Leeuwarden

Figuur 23. De ligging van de 40 krachtwijken in Nederland

Tabel 3. De belangrijkste eigenschappen van de krachtwijken

Nr	Wijknaam	Periode en type	Ligging, barrières	Groen en water	Karakteristiek	Potenties
1	Amsterdam Noord (Volewijk)	Vooroorlogs; II, III	Aansluiting op hoofdwegennet; aan IJ en Noord-Hollands Kanaal (kanaal en industrie zijn barrières)	Noord-Hollandsch Kanaal, park (Florapark)	Beschermd tuindorp en monumentale vooroorlogse wijk	Kleinschalig woonmilieu; stratenpatronen; ligging bij infrastructuur
1	Amsterdam Noord (Nieuwendam-Noord)	Naoorlogs; IV, VI	Aansluiting op hoofdwegennet (A10); A10 barrière naar landelijk gebied	Groen- en waterstructuur vooral langs randen	Grote modernistische wijk met opvallende clusters van hoven	Groenstructuur; ligging bij infrastructuur; plaatselijk clusters van hoven
2	Amsterdam Bos en Lommer	Deels vooroorlogs, deels naoorlogs; II, IV	Aansluiting op hoofdwegennet (A10) en spoornet; weg, spoor en Rembrandtpark zijn barrières	Stadsparken (Erasmuspark, Rembrandtpark)	Compacte, deels monumentale stadswijk, deels in transformatie	Compact-stedelijk woonmilieu; ligging bij infrastructuur; parken
3	Amsterdam Westelijke Tuinsteden (Slotermeer, Geuzenveld)	Naoorlogs; IV, V, VI, VII, IX	Aan Sloterplas; aansluiting op hoofdwegennet (N200) en spoornet; weg en spoor zijn barrières	Groen- en waterstructuur drager van wijk; stadsparken (Sloterplas en Sloterpark, Eendrachtspark)	Grote modernistische wijken met grote variatie in clustervormen, grote delen in transformatie; Westelijke Tuinsteden gelden als icoon van naoorlogse stedenbouw	Groenstructuur; plas; plaatselijk clusters van stroken en hoven
3	Amsterdam Westelijke Tuinsteden (Slotervaart)	Naoorlogs; IV, V, VI, VII, IX	Aan Sloterplas; spoor is barrière	Idem	Idem	Groenstructuur; plas; collage van goed bewaarde clusters
3	Amsterdam Westelijke Tuinsteden (Osdorp)	Naoorlogs; IV, V, VI, VII, IX	Aan Sloterplas; grenst aan landelijk gebied	Idem	Idem	Groenstructuur; plas
4	Amsterdam Oost	Eeuwwisseling en vooroorlogs; I, II, VIII, IX	Aansluiting op spoornet; spoor is barrière	Stadspark (Oosterpark)	Compacte stadswijken met monumentale elementen	Compact-stedelijk woonmilieu; pleinen; park
5	Amsterdam Bijlmer	Laat naoorlogs; VII, IX	Aansluiting op hoofdwegennet (A9, ook barrière); aan Gaasp	Groen- en waterstructuur door hele wijk en langs randen	Grootschalige hoogbouwwijk, icoon van extreem modernistische stedenbouw, verregaand in transformatie	Uitgestrekte parkomgeving; monumentale stedenbouw rond metroviaduct; ligging bij infrastructuur
6	Zaanstad Poelenburg	Naoorlogs; V	Aansluiting op hoofdwegennet (A8, N516)	Groen- en waterstrook (Darwinpark)	Modernistische wijk	Deels ruime kansen voor transformatie; ligging bij infrastructuur
7	Alkmaar Overdie	Deels vooroorlogs, deels naoorlogs; III, IV, VI	Nabij stadscentrum; aansluiting op hoofdwegennet (A9, N242); park is barrière binnen wijk	Park (Oosterhout), waterstrook	Wijk met deels tuindorpachtige en deels modernistische uitstraling	Deels kleinschalig woonmilieu; ruime kansen voor transformatie in Nieuw Overdie; ligging bij infrastructuur
8	Den Haag Stationsbuurt	Eeuwwisseling en vooroorlogs; I, II, VIII, IX	Nabij stadscentrum en stations		Compacte stadswijken, uitlopers van stadscentrum, veel stadsvernieuwing	Compact-stedelijk woonmilieu bij centrum; historie
9	Den Haag Schilderswijk	Eeuwwisseling en vooroorlogs; I, II, VIII, IX	Nabij stadscentrum, station en markt			Compact-stedelijk woonmilieu bij centrum; historie
10	Den Haag Zuidwest	Naoorlogs; IV, V, VI, IX	Grenst aan sport- en parkgebied (de Uithof); aansluiting op hoofdwegennet (N211, ook barrière)	Groen- en waterstructuur drager van de wijk; stadspark (Zuiderpark)	Grote modernistische wijken, deels in transformatie	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken
11	Den Haag Transvaal	Vooroorlogs; II, VIII, IX	Grenst aan markt	Nabij Zuiderpark	Compacte stadswijk in transformatie	Compact-stedelijk woonmilieu
12	Rotterdam West (Oude Westen, Middelland, Nieuwe Westen)	Eeuwwisseling; I, VIII	(Deels) nabij stadscentrum; aan Delfshavense Schie	Singels, Delfshavense Schie	Compacte stadswijken, veel stadsvernieuwing	Compact-stedelijk woonmilieu bij centrum; historie
12	Rotterdam West (Delfshaven, Spangen, Bospolder, Tussendijken)	Historisch en vooroorlogs; II, VIII, IX	Aan rivier (Nieuwe Maas) en Delfshavense Schie	Havens Oud-Delfshaven, Delfshavense Schie	Compacte stadswijken, zowel recente als oudere transformatie; monumentale elementen	Compact-stedelijk woonmilieu
13	Rotterdam Noord (Provenierswijk, Oude Noorden)	Eeuwwisseling; I, VIII	(Deels) nabij stadscentrum; aansluiting op hoofdwegennet (A20)	Rotte, Boezem, singels	Compacte stadswijk, veel stadsvernieuwing	Compact-stedelijk woonmilieu; ligging bij infrastructuur

Vervolg tabel 3.

Nr	Wijknaam	Periode en type	Ligging, barrières	Groen en water	Karakteristiek	Potenties
13	Rotterdam Noord (Crooswijk, Rubroek)	Vooroorlogs en wederopbouw; II, IV, VIII, IX	–	–	Compacte, deels modernistische stadswijk, stadsvernieuwing en recente transformatie	Stedelijk woonmilieu; ligging bij infrastructuur
14	Rotterdam Bergpolder	Vooroorlogs; II	Aansluiting op hoofdwegennet (A20)	–	Monumentale vooroorlogse wijk, voor bescherming voorgedragen	Compact-stedelijk woonmilieu; ligging bij infrastructuur
15	Rotterdam Overschie	Voor- en naoorlogs; X	Aansluiting op hoofdwegennet (A13; weg is barrière binnen wijk)	–	Collage van dorpse en stedelijke clusters	Afwisselend woonmilieu; ligging bij infrastructuur
16	Rotterdam Oud Zuid	Eeuwwisseling en vooroorlogs; I, II, IV, VIII, IX	Aan rivier (Nieuwe Maas); grenst aan park (Zuiderpark)	Singels	Compacte stadswijken, zowel recente als oudere transformatie	Compact-stedelijk woonmilieu
17	Rotterdam Vreewijk	Vooroorlogs; III, IX	–	Lanen en singels	Beschermde tuindorp, icoon van de tuindorpenstedenbouw	Kleinschalig woonmilieu; stratenpatronen
18	Rotterdam Zuidelijke Tuinsteden	Naoorlogs; IV, V, IX	Grenst aan park (Zuiderpark)	Groen- en waterstructuur drager van de wijk	Grote modernistische wijken, grote delen in transformatie; vooral Pendrecht geldt als icoon van naoorlogse (stempel)-stedenbouw	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken en hoven
19	Schiedam Nieuwland	Naoorlogs; V, VI, IX	Nabij stadscentrum; aansluiting op hoofdwegennet (A20, A4)	–	Modernistische wijk	Ruime kansen voor transformatie; bij centrum; ligging bij infrastructuur
20	Dordrecht Wielwijk Crabbehof	Naoorlogs; IV, VI, IX	Aansluiting op hoofdwegennet (A16, N3; beide wegen zijn barrières)	Groen- en waterstructuur	Modernistische wijk, ook oude linten	Ruime kansen voor transformatie; historie; hoven
21	Utrecht Kanaleneiland	Naoorlogs; IV, VI, IX	Aansluiting op hoofdwegennet (A12); aan Amsterdam-Rijnkanaal en Merwedekanaal	Groen- en waterstructuur; stadspark (Transwijk)	Grote modernistische wijk, deels in transformatie	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken en hoven; ligging bij infrastructuur
22	Utrecht Ondiep	Vooroorlogs; II	Nabij stadscentrum	Vecht Vecht	Compacte stadswijk in laagbouw Wijk met deels monumentale en deels modernistische uitstraling	Compact-stedelijk woonmilieu Afwisselend woonmilieu
23	Utrecht Zuilen Oost	Voor- en naoorlogs; X	–	–	–	–
24	Utrecht Overvecht	Naoorlogs; IV, VI, VII	Aansluiting op hoofdwegennet (N230, A27); N230 barrière naar landelijk gebied	Groen- en waterstructuur drager van de wijk; Vecht	Grote modernistische wijk, deels met stadsvernieuwing	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken en hoven; ligging bij Infrastructuur
25	Amersfoort De Kruiskamp	Voor- en naoorlogs; X	Nabij stadscentrum	Stadswallen	Collage van dorpse en stedelijke clusters rond oude linten	Afwisselend woonmilieu; historie
26	Eindhoven Woensel West	Vooroorlogs; II	–	–	Compacte stadswijk in laagbouw	Compact-stedelijk woonmilieu
27	Eindhoven Doornakkers	Gevarieerd naoorlogs; X	–	–	Collage van uiteenlopende clusters	Afwisselend woonmilieu
28	Eindhoven De Bennekel	Naoorlogs; IV, VI	Grenst aan landelijk gebied (Gennep Parken)	Groenzone langs Dommel	Collage van uiteenlopende clusters rond oude linten	Groenstructuur; afwisselend woonmilieu; historie
29	Maastricht Noordoost	Historisch, voor- en naoorlogs; X	Nabij stadscentrum; aansluiting op hoofdwegennet (A2), weg is barrière binnen wijk); deels landelijk gebied en uitgestrekt industriegebied	Deel van de wijk is landelijk gebied	Collage van uiteenlopende clusters rond verkeersweg	Variaties van compact-stedelijke tot groene woonmilieus; ligging bij infrastructuur; historie
30	Nijmegen Hatert	Naoorlogs; V, VI	Grenst aan landelijk gebied en Maas-Waalkanaal	Groenstructuur	Modernistische wijk met grote variatie in clustervormen	Collage van goed bewaarde clusters; bij landelijk gebied
31	Arnhem Klarendal	Naoorlogs; V, VI	Grenst aan spoorbaan en industrie	Groen- en waterstructuur drager van de wijk; buitenplaats	Grote modernistische wijk	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken en hoven
32	Arnhem Presikhaaf	Naoorlogs; V, VI	Grenst aan spoorbaan en industrie	Groen- en waterstructuur drager van de wijk; buitenplaats	Grote modernistische wijk	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken en hoven

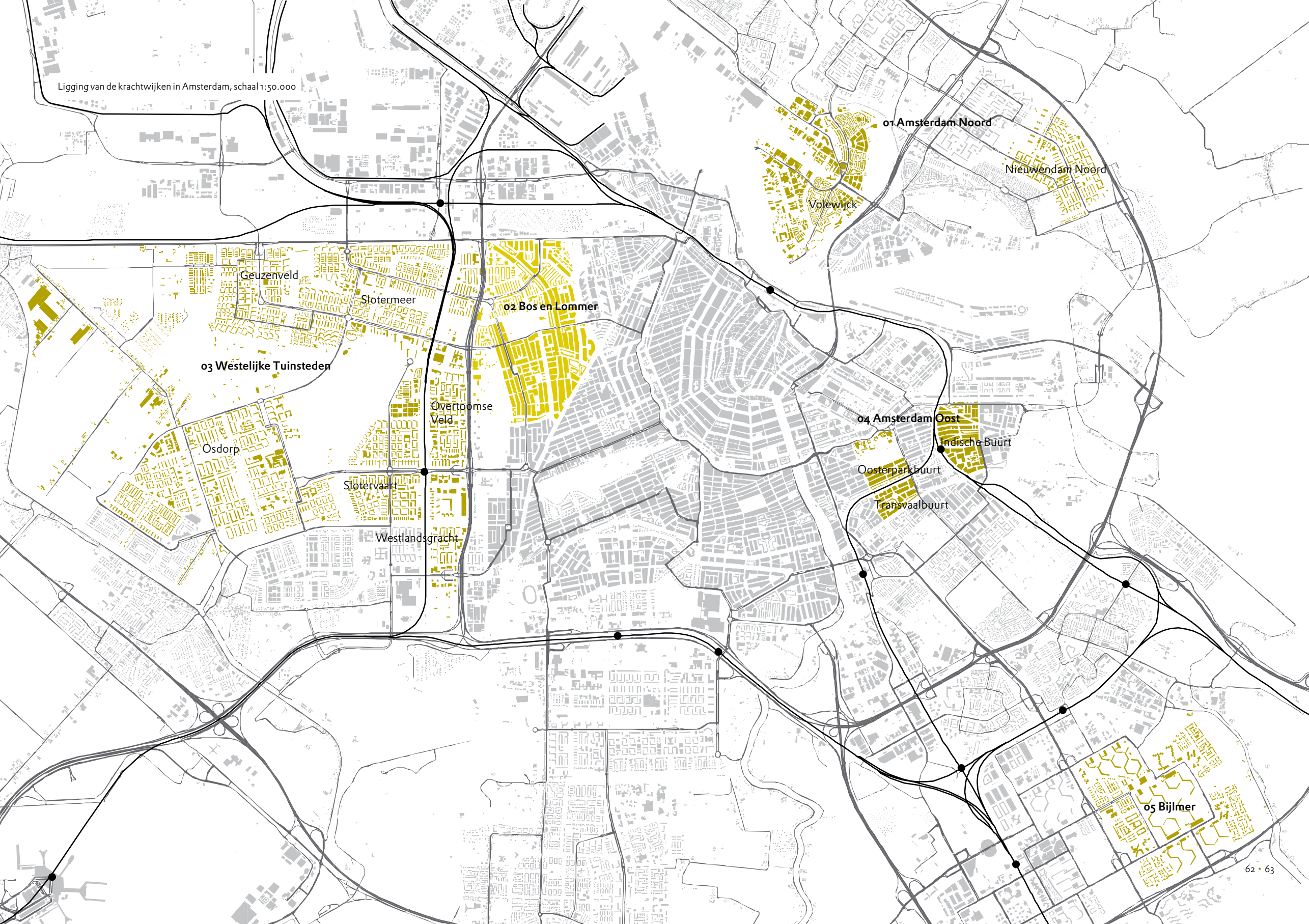
Vervolg tabel 3.

Nr	Wijknaam	Periode en type	Ligging, barrières	Groen en water	Karakteristiek	Potenties
33	Het Arnhemse Broek (Spijkerkwartier, Boulevardkwartier, Van Verschuerwijk)	Eeuwwisseling en vooroorlogs; I, II	Nabij stadscentrum	Singel	Compacte stadswijken, deels monumentaal en beschermd	Zeer afwisselend compact-stedelijk woonmilieu; bij stadscentrum
33	Het Arnhemse Het Broek (Het Broek)	Naoorlogs; IV, IX	Grenst aan industrie	–	Modernistische wijk met monumentale kenmerken	Compact-stedelijk woonmilieu
34	Arnhem Malburgen/Immerloo	Naoorlogs; IV, VI, IX	Nabij rivier (Rijn)	Groen- en waterstructuur vooral langs randen; Rijn en Groene Rivier; Meinderswijk	Modernistische wijk met grote variatie in clustervormen	Groenstructuur; plaatselijk clusters van stroken
35	Deventer Rivierenwijk	Naoorlogs; IV, V, VI	Nabij stadscentrum; spoor, N344 en N337 barrières	Groen en water vooral langs randen	Modernistische wijk	Ruime kansen voor transformatie; bij centrum
36	Enschede Velve Lindenhof	Voor- en naoorlogs; X	–	–	Collage van dorps- en stedelijke clusters rond oude linten	Afwisselend woonmilieu
37	Groningen Korrewegwijk	Eeuwwisseling, voor- en naoorlogs; I, II, IV, IX	Nabij stadscentrum; aan Van Starckenborghkanaal	Parkstrook (Molukkenpark)	Wijk met deels monumentale en deels modernistische uitstraling, deels beschermd	Deels compact-stedelijk woonmilieu; bij centrum; historie
38	Groningen De Hoogte	Voor- en naoorlogs; III, IV	Nabij stadscentrum, Station Groningen Noord		Wijk met deels tuindorpachtige uitstraling	Deels kleinschalig woonmilieu
39	Heerlen Meezenbroek	Voor- en naoorlogs; III, IV, VI	Grenst aan landelijk gebied en historische dorpskern (Palemig)	Deel van de wijk is landelijk gebied	Collage van uiteenlopende clusters	Variaties van compact-stedelijke tot groene woonmilieu; historie
40	Leeuwarden Heechterp/Schieringen	Naoorlogs; IV, V, IX	Grenst aan sportpark; N355 en N358 zijn barrières	Sportpark	Modernistische wijk	Kansen voor transformatie

Legenda bij luchtfoto's

- Stedenbouwkundige structuur
- Historisch lint
- Hoofdinfrastructuur
- Ensemble van rijksmonumenten
of beschermd stadsgezicht
(evt. in procedure)
- Overige stedenbouwkundige ensembles
- Groenstructuur of park
- Pleinruimten
- Barrières

Amsterdam

Wijk 01: Amsterdam Noord

Typen II, III (Volewijk)

Typen IV, VI (Nieuwendam-Noord)

Ten noorden van het IJ ligt het stadsdeel Amsterdam Noord. De gelijknamige krachtwijk bestaat uit twee ruimtelijk gescheiden gebieden: Volewijk, ten westen van het Noordhollandsch Kanaal, en oostelijker Nieuwendam-Noord, dat tegen de ringweg A10 aanligt.

Volewijk bestaat uit de Van der Pekbuurt in het zuiden en de Bloemenbuurt noordelijk daarvan. De buurten lagen vroeger dicht bij de haventerreinen. Door het vertrek van de havenactiviteiten zijn er nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden voor de wijk. Een deel van het havengebied, het westelijke Johan van Hasseltkanaal, is gedempt. Het Noordhollandsch Kanaal wordt geflankeerd door een smalle groenzone die in de Bloemenbuurt overgaat in het brede Florapark [foto's wijk 01a en 01b], met een zwembad als bovenwijkse voorziening.

De woonbebouwing heeft één tot maximaal drie verdiepingen met kap. De woningen in de Bloemenbuurt zijn in de jaren negentig gedeeltelijk gerenoveerd, waarbij de gevels in opvallende pastelkleuren gestuct zijn. De Van der Pekbuurt heeft over het algemeen nog bakstenen gevels. Volewijk doet door de vele gelijkwaardige woonstraten en het organische stratenpatroon denken aan een labyrint.

De Van der Pekbuurt is de oudste buurt in de krachtwijk Amsterdam Noord. Hij is genoemd naar zijn ontwerper J.E. van der Pek. De als markante centrale as ontworpen Van der Pekstraat diende vroeger als entree van Amsterdam Noord. Het monumentale stratenplan is symmetrisch, waarbij de Van der Pekstraat de spiegelas is [01a:2]. De Van der Pekbuurt is rijk aan kleine pleinen en aan kleinschalige winkelvoorzieningen. Het aangrenzende Disteldorp is van oorsprong een tuindorp met noodwoningen [01a:3].

De Bloemenbuurt is een tuindorp uit de jaren twintig met kleine pleinen binnen een kleinschalige organische stratenstructuur van gesloten of half-open bouwblokken. Net als bij Disteldorp is het stedenbouwkundig plan van J.H. Mulder jr. Het stedenbouwkundig plan bestaat uit aan elkaar geregen driehoekige ensembles met dwarsstraten [01b:2]. Het noordelijke deel van de buurt bevat een opvallend, ovaal gesloten bouwblok [01b:3].

Het rijk overweegt de Van der Pekbuurt en de Bloemenbuurt als stadsgezicht te beschermen. In ieder geval is het zaak om bij een mogelijke transformatie in de toekomst de bouwvolumes, de hoogte en de uitstraling van de wijk te respecteren, wat overigens bij aanwijzing tot beschermd stadsgezicht een eis zal zijn.

Nieuwendam-Noord is ontstaan na een herziening van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) en bestaat vrijwel geheel uit naoorlogse bebouwing in de vorm van strokenbouw en hoven. De voorzieningen zijn grotendeels geclusterd in het (vernieuwde) winkelcentrum Waterlandplein.

Feiten en cijfers wijk 01

Postcodes 1024, 1031, 1032

Gecor. opp. woonwijk (ha) 290

Aantal woningen 10.706

Gecor. dichtheid (won/ha) 37

Aandeel eengezinswoningen (%) 20,3

Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,0

Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 3,6

Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,93

Aantal bedrijven per woning 0,12

De groenvoorzieningen zijn vooral aan de randen van de wijk te vinden.

In het noorden scheidt de snelweg A10 de wijk van het open landschap van Waterland (deel van het nationale landschap Noord-Hollands Midden). Op de overgang naar het nationale landschap, aan de overzijde van de A10, ligt het sportpark De Weeren, dat via drie onderdoorgangen vanuit de wijk te bereiken is [01c:1]. In het noordwesten vormt het langwerpige Baanackerspark de grens van de wijk [01c:2].

Als overgang naar dit park staan stroken flatgebouwen van twaalf verdiepingen. Zuidelijk daarvan ligt een cluster met licht geknikte rijtjeshuizen [01c:3]. Deze knikken vangen, samen met een centraal gelegen park, op een subtiele manier een richtingverandering in de wijk op, waardoor deze nauwelijks waargenomen wordt.

Er zijn twee clusters van negen respectievelijk tien keer herhaalde hoven [01c:4], die bestaan uit haakvormige bouwblokken (portiekflats) met vrijwel identiek ingerichte openbaar toegankelijke binnenhoven. Door deze binnenhoven loopt langs de huizen een woonstraat die vaak wordt begeleid door lage garageboxen in de plint. De binnenhoven zelf bestaan meestal uit een grasveld met struiken, en soms kleine speelplaatsen. De kracht van de herhaling van de hoven komt vooral tot uitdrukking in het deelplan van B.T. Boeyinga, waarin de woongebouwen een monumentale effect opleveren langs de Werengouw, een van de hoofdassen in de wijk [01c:5].

Aan de randen van de wijk staan telkens herhaalde clusters van rijtjeshuizen en vrijstaande eengezinswoningen in driehoeken gegroepeerd. Sommige rijtjeshuizen zijn vergroot doordat er een extra verdieping met zadeldak is geplaatst. De mix van vrijstaande woningen en galerijflats is opmerkelijk voor een naoorlogse wijk.

In de plint van de galerijflat langs de IJdoornlaan bevinden zich kleine winkels. In alle overige gebouwen hebben de plinten over het algemeen alleen een functie als garage of berging, soms geldt dat zelfs voor de eerste twee bouwlagen. De gebouwen zijn hierdoor van de straat afgekeerd, waardoor de straten erg anoniem worden. Naast de sloop en nieuwbouw van het winkelcentrum vindt er ook bij de woongebouwen herstructurering plaats. In enkele gevallen maken in het kader van de stedelijke vernieuwing woongebouwen plaats voor rijtjeshuizen en villa's. Ook wordt gekozen voor gesloten bouwblokken.

Wijk 02: Bos en Lommer, Amsterdam

Typen II, IV

De krachtwijk Bos en Lommer bevindt zich in het noordwesten van Amsterdam tussen de A10, Haarlemmerweg, de Postjesweg, de Kostverlorenvaart en de Groothandelsmarkt. De wijk beslaat delen van de stadsdelen Bos en Lommer en De Baarsjes.

De goede ontsluiting met twee op- en afritten aan de ringweg A10 [2:1] en de nabijheid van de Amsterdamse binnenstad zijn gunstig voor de bereik-

Feiten en cijfers wijk 02

Postcodes 1055, 1056, 1057

Oppervlakte woonwijk (ha) 323

Aantal woningen 28.236

Dichtheid (won/ha) 87

Aandeel eengezinswoningen (%) 9,6

Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,7

Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,5

Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,34

Aantal bedrijven per woning 0,1

baarheid. De wijk biedt mede hierdoor een gevarieerd en in toenemende mate gewild woon- en werkmilieu.

Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw werd dit deel van Amsterdam ontwikkeld in gesloten bouwblokken die overwegend volgens één ontwerp werden gebouwd. Veel straten zijn symmetrisch opgebouwd en vormen zo een eenheid. Het Mercatorplein is een voorbeeld van een monumentale pleinruimte in de wijk [02:2]. Door de lengte van de straten, soms wel 300 meter, en de grootschalige expressionistische architectuur wordt de horizontale geleiding benadrukt. De hangende lantaarns in plaats van lantaarnpalen, de bovenleiding van de trams en de doorgaande raampartijen versterken dit effect. De bouwhoogte is over het algemeen vier lagen, maar op de hoeken zijn vaak bouwkundige accenten in de vorm van extra verdiepingen aangebracht, waardoor de straten een monumentale indruk maken. Op de begane grond bevinden zich langs de hoofdstraten winkels. Voor de bewoners van de begane grond zijn er achtertuinen.

Grachten en vaarten vormen een belangrijk deel van de infrastructuur, waarbij straten en woningen op het water georiënteerd zijn. Met het Rembrandtpark en het Erasmuspark kent de wijk een voor zijn tijd bovenmaatse groenvoorziening. Het Erasmuspark [02:3] is een van de zeldzame parken in Nederland die volgens modernistische beginselen zijn ingericht. De padenstructuur is bijvoorbeeld recht en heeft geen romantische, organische vormen zoals bij veel andere parken.

In het noorden van Bos en Lommer is onder leiding van C. van Eesteren vanaf de jaren dertig geëxperimenteerd met strokenbouw [02:4]. Het is de eerste wijk in Nederland waar deze bouwwijze in vier bouwlagen werd toegepast. De huidige kwaliteit van de openbare ruimte is minder dan bij de eerder beschreven gesloten bouwblokken die woningen of winkels op de begane grond hebben. Trottoirs voeren langs struikgewas of bergingen, en bewoners hebben vanuit hun woningen geen zicht op de straat. In dit deel van de wijk staan de stroken haaks op de Erasmusgracht.

Het stratenpatroon in de wijk is helder en monumentaal opgebouwd. De A10 is een forse barrière in de wijk. Bovendien zijn er enkele woongebouwen die hinder ondervinden van deze ringweg. Veel nieuwbouw langs de A10 bevat andere functies dan wonen, zodat de nieuwbouw als geluidscherm voor de achterliggende wijk kan fungeren.

Bos en Lommer laat zien dat de voor Nederlandse begrippen zeer hoge bebouwingsdichtheid niet tot grote stedenbouwkundige problemen hoeft te leiden. De aanwezigheid van parken, grachten, vaarten en voorzieningen in de plinten vormt tezamen met de hoge dichtheid een goed uitgangspunt voor een compacte en levendige stedelijke wijk.

Wijk 03: Westelijke Tuinsteden, Amsterdam

Typen IV, V, VI, VII, IX

De Westelijke Tuinsteden maken deel uit van Van Eesterens Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) Amsterdam dat in 1935 werd vastgesteld. Ze bevinden zich ten westen van de ringweg A10, die een obstakel vormt voor de toegankelijkheid van het stadsdeel vanuit het centrum.

Centraal in de wijk ligt de Sloterplas, die ontstond als zandafgraving ten behoeve van de wijk. Rondom de plas bevinden zich het Sloterpark en de wijken Sloterveer, Slotervaart, en Osdorp. Verder bestaat de krachtwijk uit de onderdelen Overtoomse Veld, Westlandsgracht, de Kolenkitbuurt (alle langs de A10) en Geuzenveld, dat ten westen van Sloterveer ligt.

Het stratenpatroon is hiërarchisch met twee maal tweebaanswegen in het verlengde van de uitvalswegen uit het centrum van Amsterdam. De straten zijn min of meer rechthoekig geordend, waardoor het geen probleem is de weg te vinden. De ringlijn/metroverbinding op een hogespoor doorsnijdt de wijk in noord-zuidrichting.

Kenmerkend voor de Westelijke Tuinsteden is het groene karakter. Naast het Sloterpark zijn er het kleinere Gerbrandypark en het Eendrachtspark. Er is daarnaast een grachtenstructuur, die soms de woonkwaliteiten van de wijk ten goede komt, maar in het geval van de Plesmanweg direct langs een hoofdweg ligt en daarom buiten de waterhuishouding weinig toegevoegde waarde heeft.

De bebouwing bevat alle verkavelingstypen van de naoorlogse stedenbouw met alle potentiële nadelen, zoals monofunctionaliteit, monotonie, gebrekkig beheer en inrichting van het maaiveld. Toch zijn er ook veel stempels en hoven met zorg ontworpen en in goede staat. In het kader van de stedelijke vernieuwing is er veel geherstructureerd in de wijk, waarbij vaak wordt teruggegrepen op grondgebonden woningen, gesloten bouwblokken of *urban villa's*.

De zone tussen de A10 en de ringlijn bestaat uit de *Kolenkitbuurt*, het *Overtoomse Veld* en de *Westlandsgracht*. De infrastructuur is hier een duidelijke barrière [03a:1].

Kenmerkend voor dit deel is de invloed van de snelweg die zich slecht laat combineren met woningen. Er zijn dan ook in een later stadium, aan het afrit van de A10, rondom de hoven en stempels, veel kantoorgebouwen verrezen [03a:3]. Deze zijn minder gevoelig voor geluidshinder en vormen tegelijkertijd een geluidsscherm voor de achterliggende woningen. Een bijkomend voordeel is dat de monofunctionaliteit op deze manier teruggedrongen wordt en er werkgelegenheid in de wijk komt. Ook dankzij het aanwezige NS station Lelylaan [03a:4] heeft op zijn minst een deel van deze buurt potentie als locatie met een grote mate van functiemenging.

De bebouwing van de Kolenkitbuurt sluit aan bij de open bebouwing in Bos en Lommer, het stadsdeel waar de buurt administratief onder valt.

Feiten en cijfers wijk 03

Postcodes 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1067, 1068, 1069

Gecor. opp. woonwijk (ha) 1517

Aantal woningen 48.779

Gecor. dichtheid (won/ha) 32

Aandeel eengezinswoningen (%) 18,3

Aantal verkooppunten

per 100 woningen 1,9

Winkeldichtheid

(m² vvo/woning) 2,3

Aantal arbeidsplaatsen

per woning 0,68

Aantal bedrijven per woning 0,1

Slotermeer was de eerste wijk uit het AUP, die gebouwd werd begin jaren vijftig, ten noorden van de Sloterplas. Het ontwerp is gemaakt onder leiding van C. van Eesteren, waarmee Slotermeer de enige westelijke tuinstad is die door de opsteller van het AUP zelf is uitgewerkt. Het is een ruim opgezette wijk waar het royaal aangelegde groen inmiddels ruimschoots volgroeid is, met overwegend strokenbouw en grondgebonden woningen in het noorden en portiekflats van vier verdiepingen in het zuiden. Langs de Sloterplas staan drie hoge galerijflats. De gebouwen zijn over het algemeen per hof of stempel van het zelfde type. Er is dus nauwelijks menging van hoog-, middelhoog- en laagbouw op clusterniveau. Kenmerkend voor Slotermeer zijn de winkels in de plint van woongebouwen langs de Burgemeester de Vlugtlaan [03b:1]. In later gebouwde wijken zijn de voorzieningen in winkelcentra geconcentreerd. De lineaire groen- en waterstructuren bevinden zich juist niet langs de hoofdverkeersassen maar in de luwte [03b:2]. Een gemiste kans zijn de blinde kopgevels langs deze groenzone. Recent is bij veel rijtjeswoningen van de mogelijkheid gebruikt gemaakt de woning met een extra verdieping of dakopbouw te vergroten. Deze individuele aanpassingen laten het stedenbouwkundige plan intact.

Slotervaart ligt tussen de Sloterplas [03c:1] en de A10. De hoofdwegen delen de wijk in vier kwadranten op. Langs de randen van deze kwadranten is de bebouwing hoger, binnen de kwadranten is laagbouw overheersend. Slotervaart is in stedenbouwkundig opzicht binnen de Westelijke Tuinsteden de meest afwisselende wijk met veel verschillende typen. Het oorspronkelijke ontwerp is nog grotendeels intact, hoewel ook hier plannen bestaan voor forse ingrepen. Opvallend is de reeks van 22 flats (schijven), die haaks op de noordzijde van de Cornelis Lelylaan staan [03ac:2]. Op de noordelijke koppen van deze flats bevinden zich winkeltjes. Gezien de relatieve gaafheid van de wijk, die met Slotermeer nog het meest blijkt geeft van de oorspronkelijke concepten voor de Westelijke Tuinsteden, verdient het aanbeveling bij toekomstige herstructureringen zorgvuldig om te gaan met de hoofdvormen van bebouwing en ensembles.

Geuzenveld, westelijk van Slotermeer, bestaat voornamelijk uit portiekflats van vijf bouwlagen en ruim opgezette laagbouw rondom openbare groene hoven [03d:1]. Het monotone karakter van de wijk in zijn oorspronkelijke opzet is opvallend. Inmiddels is een grootscheepse herstructurering in het kader van de stedelijke vernieuwing aan de gang. Hierbij wordt de monotonie uit het oorspronkelijke ontwerp, waarin soms wel twaalf keer repeterende hoven met dubbele L-vormige flats voorkwamen, doorbroken [03d:2]. *Osdorp*, ten westen van de Sloterplas, grenst direct aan het landelijk gebied. In Osdorp zijn de woongebouwen groter, hoger en gevarieerder dan in de overige wijken. Er staan onder meer zes torenflats aan de oever van de Sloterplas aan de oostelijke rand van de wijk [03e:1] en reeksen hoge galerijflats binnen de wijk. De variatie wordt nog versterkt door de herstructurering in het kader van de stedelijke vernieuwing die momenteel plaatsvindt. Hierbij

zijn onder meer nieuwe, vrijstaande hoge woongebouwen geïntroduceerd. Ook is geëxperimenteerd met verschillende oplossingen voor herbouw van gesloopte clusters van hoven en strokenbouw. Dit is goed te zien in het zuidwestkwadrant, waar in het noordelijke deel (Complex 50) de strookgewijze bebouwing in grote lijnen is gehandhaafd maar wel drastisch verbouwd (met onder andere nieuwe onderdoorgangen), terwijl in het zuidelijke deel de oude halfopen hoven plaats maken voor gesloten bouwblokken.

In algemene zin heeft de stedelijke vernieuwing binnen de *Westelijke Tuinsteden* vooral in Osdorp en Geuzenveld tot grootscheepse kaalslag geleid; in Slotervaart en Slotermeer is de oorspronkelijke opzet met veel afwisseling in typen nog grotendeels herkenbaar. Door hun goede ontsluiting en hun ligging nabij Amsterdam binnen de ringweg en Schiphol hebben de Westelijke Tuinsteden goede potenties, vooral als het gaat om de kwaliteit van de openbare ruimte en het stimuleren van economische activiteiten. De volgroeide groenstructuur is tezamen met de grachtenstructuur een waardevol element in de wijk, dat als kapstok voor toekomstige ontwikkelingen kan dienen. Daarnaast zijn er enkele gebouwenensembles in de wijk die het behouden waard zijn.

De Westelijke Tuinsteden vormen de grootste aaneengesloten stadsuitbreiding in Nederland uit de naoorlogse periode. Deze grootschaligheid heeft tezamen met de relatief korte bouwperiode tot een massale monotonie geleid. Bovendien ontberen de meeste middelhoge en hoge woongebouwen in de wijk een plint waarin zich 'ogen aan de straat' kunnen bevinden. De ingezette stedelijke vernieuwing draagt zeker bij aan het oplossen van deze problemen, al blijft het zaak steeds af te wegen of er bij sloop van de resterende bebouwing bijzondere kwaliteiten verloren kunnen gaan die kenmerkend zijn voor de periode waarin de Westelijke Tuinsteden tot stand zijn gekomen. Door hun gunstige ligging en ruime opzet bieden de Westelijke Tuinsteden veel mogelijkheden voor nieuwe economische activiteit op allerlei schaalniveaus: kleinschalig in de vorm van de hoekwinkel, en het bedrijf in de plint, maar ook grootschaliger in de vorm van winkels en bedrijven langs hoofdstraten en rond stations.

Dat de stedenbouwkundige kwaliteiten van de Westelijke Tuinsteden nog altijd erkenning ondervinden, mag blijken uit het initiatief van het betrokken stadsdeel om de oorspronkelijke opzet van het oudste deel van Slotermeer zo veel mogelijk in stand te houden als het zogenoemde 'Van Eesteren-museum'.

Wijk 04: Amsterdam Oost

Typen I, II, VIII, IX

Twee niet aan elkaar grenzende postcodegebieden rondom het NS station Muiderpoort vormen samen de krachtwijk Amsterdam Oost. Een deel van de wijk bevindt zich ten zuiden van het Oosterpark tot aan de Transvaalkade. Het omvat het oostelijke deel van de *Oosterparkbuurt*, gebouwd aan het einde

Feiten en cijfers wijk 04

Postcodes 1092, 1094
Oppervlakte woonwijk (ha) 112
Aantal woningen 11.041
Dichtheid (won/ha) 99
Aandeel eengezinswoningen (%) 7,7
Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,8
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,34
Aantal bedrijven per woning 0,1

van de negentiende eeuw, en het oostelijke deel van de *Transvaalbuurt* uit de jaren twintig-dertig naar een ontwerp van H.P. Berlage. Het andere deel bestaat uit de *Indische Buurt-West* van het begin van de twintigste eeuw.

Met bijna 100 woningen per hectare kunnen we van een voor Nederlandse begrippen hoge dichtheid spreken. Het enige park in de wijk is het 10 hectare grote Oosterpark, een monumentaal park uit 1891 in de toen gangbare romantische stijl, met daarin opgenomen het Tropenmuseum [04b:1]. Alle straten en pleinen worden geflankeerd door bomen.

Beide delen van de wijk bestaan uit gesloten bouwblokken met vijf bouwlagen. Het stratenpatroon is nagenoeg rechthoekig. Kleine afwijkingen op dit raster, zoals geknikte en schuin lopende straten [04a:1] en veelvormige kleine pleinen [04ab:2], vormen de charme van de wijk. Door deze afwijkingen is het straatbeeld intiemer dan bij een regelmatig stratenpatroon het geval zou zijn. Dankzij hun verzorgde inrichting hebben de pleinen een grote gebruiks- en belevingswaarde. Elementen als volgroeide bomen en 'bruikbare' omgevingskunst maken van de pleinen volwaardige ontmoetingsruimten. Een aanbeveling zou kunnen zijn bij toekomstige herstructureringen bestaande pleinen in stand te houden en waar mogelijk nieuwe te vormen.

Het zuidelijke deel van de Indische Buurt-West valt uit de toon. Met uitzondering van enkele huizenrijen in de stijl van de Amsterdamse School en een monumentencluster bestaande uit de Gerardus Majellakerk en omringende gebouwen [04a:3] is de oorspronkelijke bebouwing afgebroken. Vrijwel de hele buurt bestaat uit stadsvernieuwingsblokken. Hierbij is het stratenpatroon licht gewijzigd en een plein toegevoegd [04a:4]. De straten rondom het monumentencluster zijn autovrij. Door de gemeenschappelijke entrees van de nieuwe gebouwen zijn er minder voordeuren aan de straat dan in de oorspronkelijke opzet. In plaats daarvan zijn er struikgewas en bergingen waardoor sociale controle op straat minder goed mogelijk is.

Wijk 05: Bijlmer, Amsterdam

Typen VII, IX

De Bijlmer ligt in Amsterdam Zuidoost. De twee postcodegebieden die samen de krachtwijk vormen betreffen het oostelijke deel van de Bijlmer, aan weerszijden van de metrolijn, die hier de vorm van een parallel luchtspoor aanneemt [05:1] en die de wijk in noord-zuidrichting doorsnijdt.

De Bijlmer is als grootschalige uitbreiding van Amsterdam gepland en gebouwd vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw, onder leiding van G.S. Nassuth. Het concept bestaat uit herhalende hoogbouw van tien verdiepingen in honingraatvorm, met daaromheen een parklandschap en met gescheiden verkeerscircuits. Ook bevat het oorspronkelijke plan in het oosten van de wijk clusters met torenflats en rijtjeshuizen.

Deze ooit zo geroemde opzet bleek minder toekomstwaarde te hebben dan tijdens de planvorming werd gedacht. Vanaf 1990 is men begonnen rigoureus aan de wijk te sleutelen. Een aanzienlijk deel van de honingraat-

Feiten en cijfers wijk 05

Postcodes	1103,1104
Oppervlakte woonwijk (ha)	407
Aantal woningen	12.545
Dichtheid (won/ha)	31
Aandeel eengezinswoningen (%)	15,4
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,0
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	0,7
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,27
Aantal bedrijven per woning	0,07

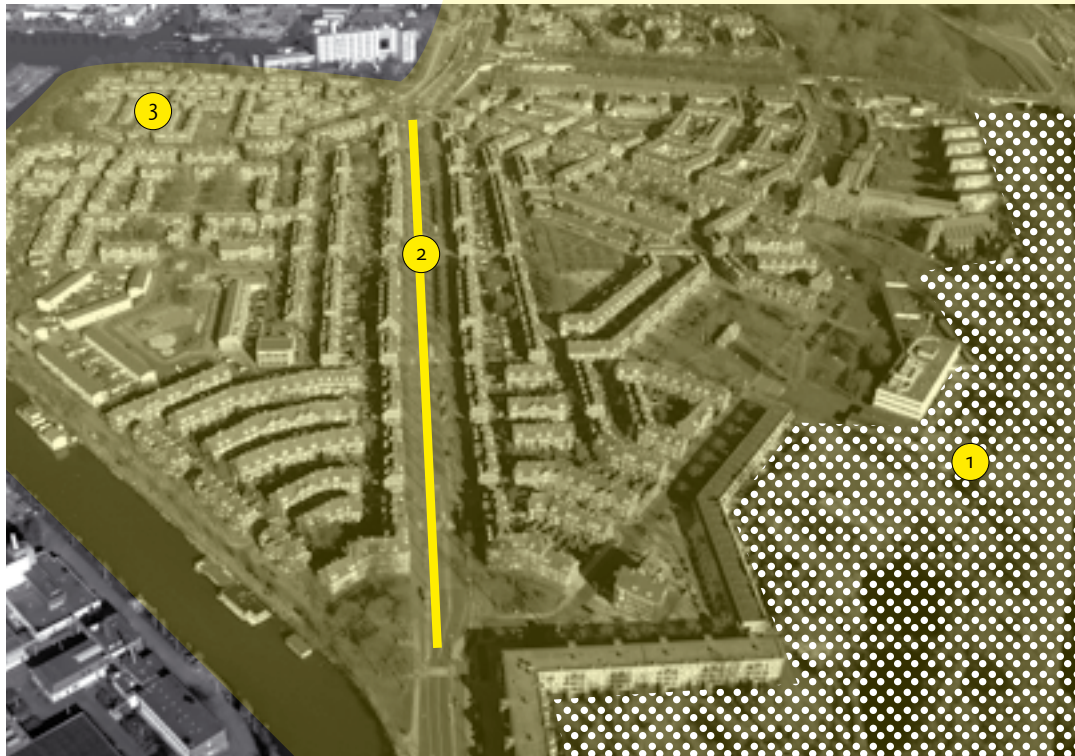
blokken werd afgebroken en op de plek werden grondgebonden woningen in een rechthoekig stratenpatroon neergezet [05:2]. De huidige aanblik is een stedenbouwkundige botsing van typologieën die door de verschillen in bouwhoogte, stedenbouwkundig concept en verkeersplan zijn weerga niet kent in Nederland. Zo'n stijlbreuk hoeft overigens niet per se negatief uit te pakken.

De wijk is momenteel volop in ontwikkeling. Het moment is daarom niet geschikt over de stedenbouwkundige kwaliteiten te schrijven. Wel lijkt het nieuwe verkeersconcept nadelen met zich mee te brengen. De keuze om de hooggelegen autowegen te vervangen door dreven op maaiveld komt de sociale controle ten goede. Daar staat tegenover dat de dreven geen adressen hebben maar alleen straten ontsluiten, waardoor er geen voorkanten van gebouwen langs deze openbare routes staan. Bovendien zijn de nieuwe dreven slechts sporadisch oversteekbaar, waarmee het continue parklandschap voor voetgangers en fietsers abrupt ophoudt.

De hoven van de resterende honingraatflats worden nu kleinschaliger ingericht en de gerenoveerde flats krijgen ook meer een eigen karakter dan in het oorspronkelijke plan. Ook in de omgang met de plinten, die oorspronkelijk bestonden uit bergingen of blinde muren, is te zien dat men probeert elke structuur een andere signatuur mee te geven: er zijn nu bedrijfjes of woningen in de plint of privétuinen langs de plint. Er zijn nog steeds weinig verspreide winkels in de wijk.

Ondanks alle veranderingen zijn het vele groen en water nog steeds het grote pluspunt van de wijk. Met hier en daar een andere, meer op openbare veiligheid gerichte en op omliggende woonbebouwing aangesloten inrichting blijft dit deel van het concept ook in de toekomst ijersterk. Gezien de uniciteit van het futuristische stedenbouwkundige ontwerp van de Bijlmer, maar zeker ook vanwege de woonkwaliteit (ruime woningen in een royale parkomgeving) zou het aanbeveling verdienen het resterende deel van de oorspronkelijke Bijlmer met inbegrip van het metroviaduct in essentie te handhaven. Wel moet dan de problematische aansluiting van de gebouwen op het maaiveld worden opgelost. De huidige renovaties laten zien dat dit mogelijk is.

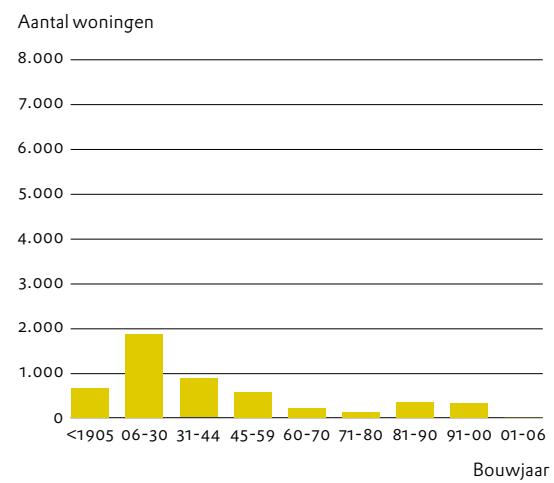
Wijk 01a: Van der Pekbuurt, gezien vanuit het zuiden

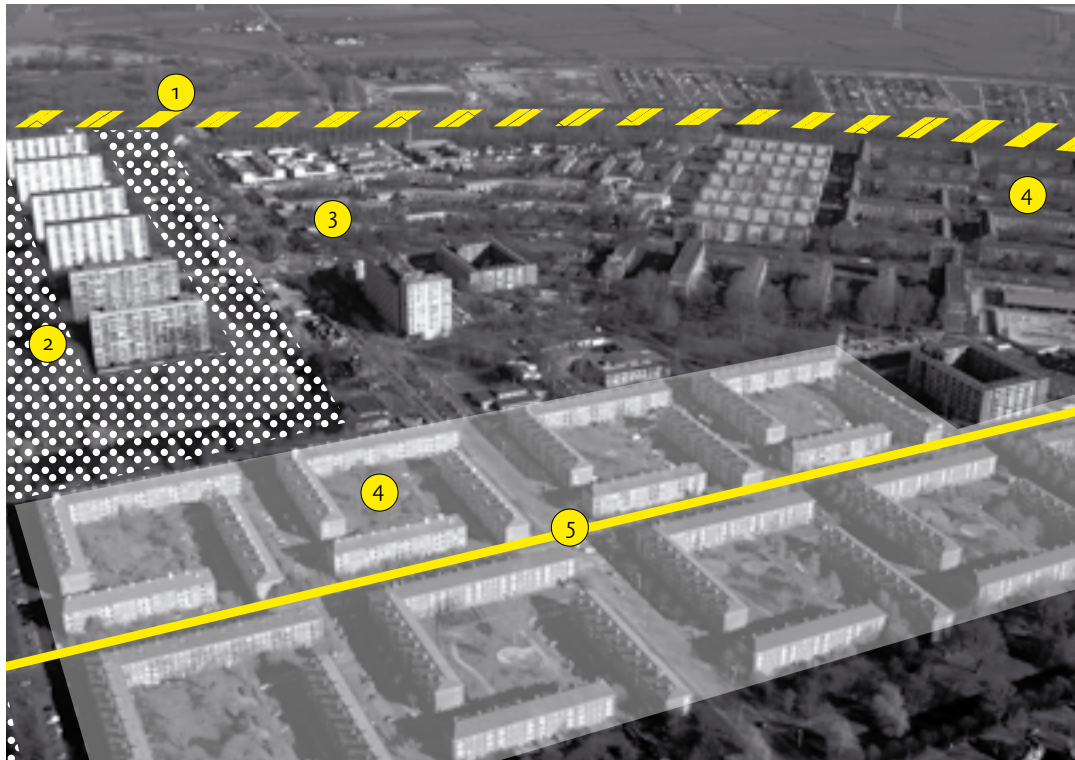
Wijk 01b: Bloemenbuurt, gezien vanuit het zuidoosten

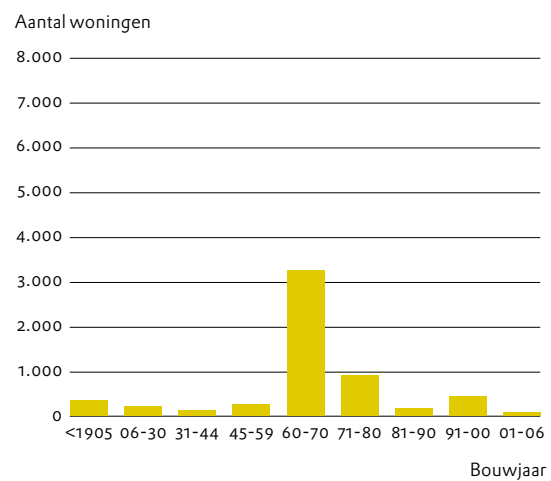
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Volewijk, 1031, 1032

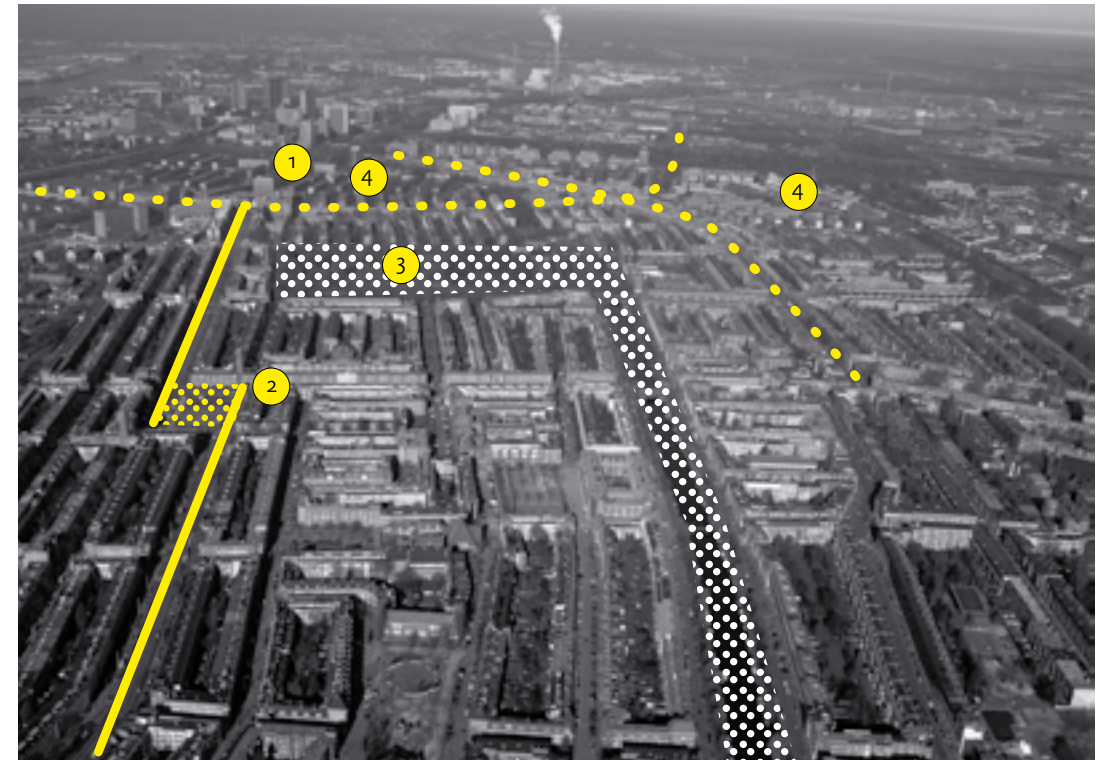
Wijk 01c: Nieuwendam Noord, gezien vanuit het zuiden

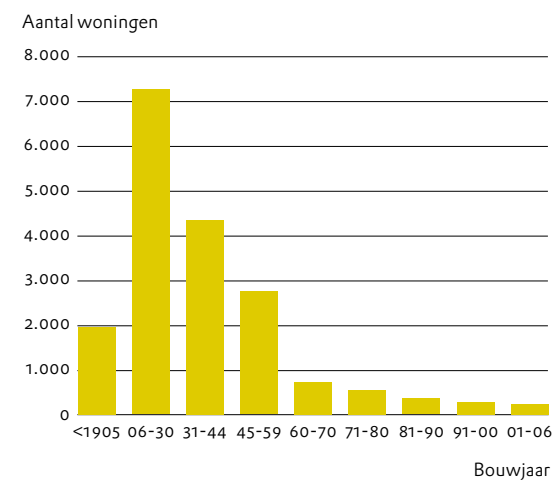
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Nieuwendam Noord, 1024

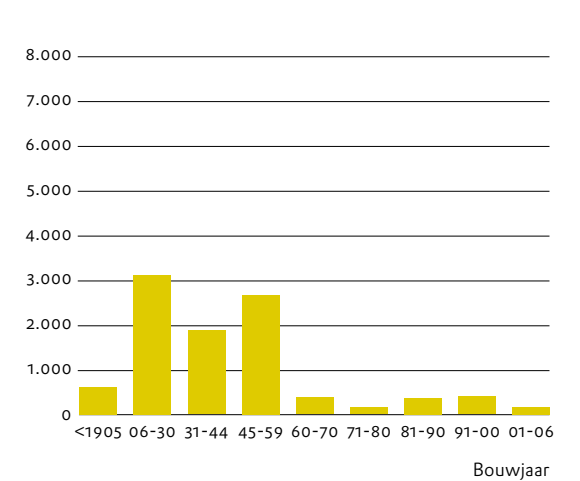
Wijk 02: Bos en Lommer, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Bos en Lommer Zuid en De Baarsjes, postcode 1056, 1057

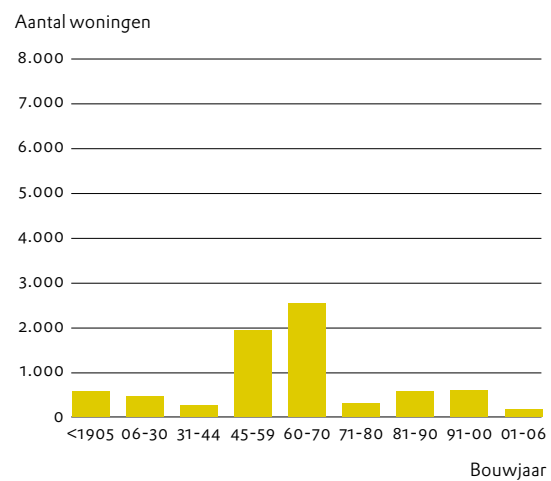
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Bos en Lommer, Landlust-Erasmuspark, postcode 1055

Wijk 03a: Westelijke Tuinsteden tussen A10 en ringspoorlijn, gezien vanuit het zuiden

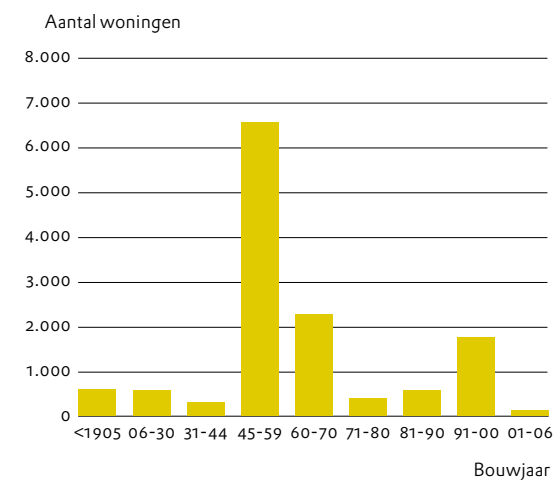
Bouwjaar van huidig woningbestand.
De Kolenkit – Overtoomse Veld – Westlandgracht, 1061, 1062

Wijk 03b: Slotermeer, gezien vanuit het zuiden

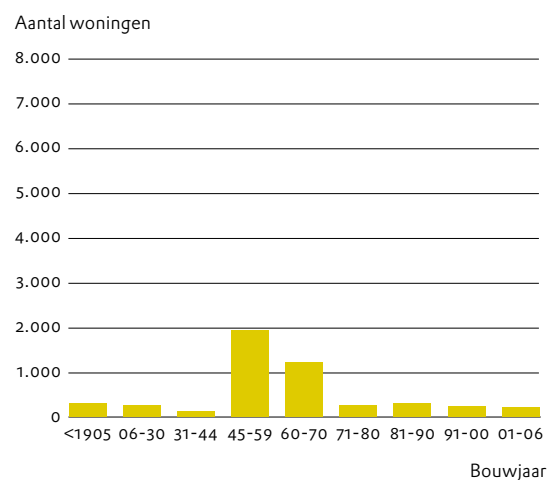
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Slotermeer, 1063, 1064

Wijk 03c: Slotervaart, gezien vanuit het zuiden

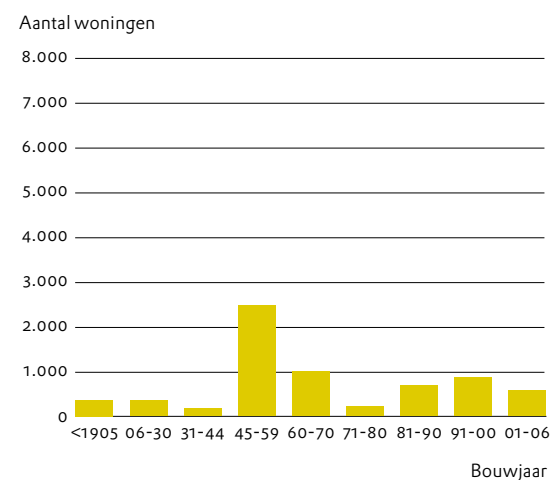
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Slotervaart, 1065

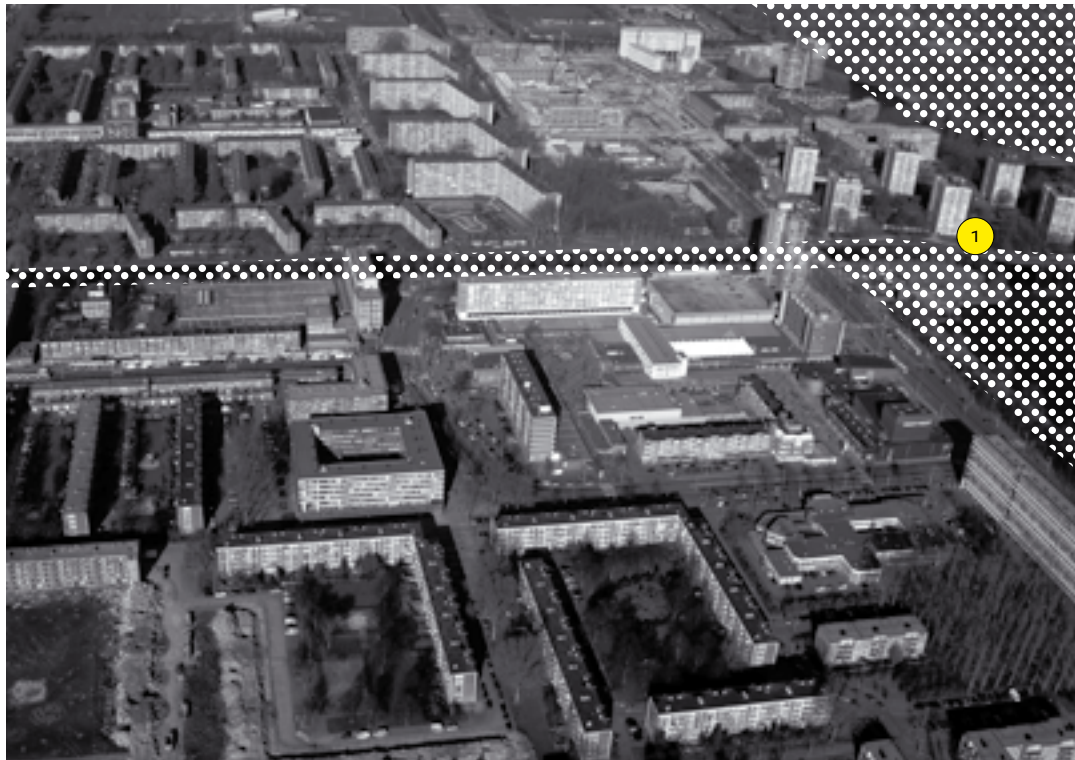
Wijk 03d: Geuzenveld, gezien vanuit het zuidoosten

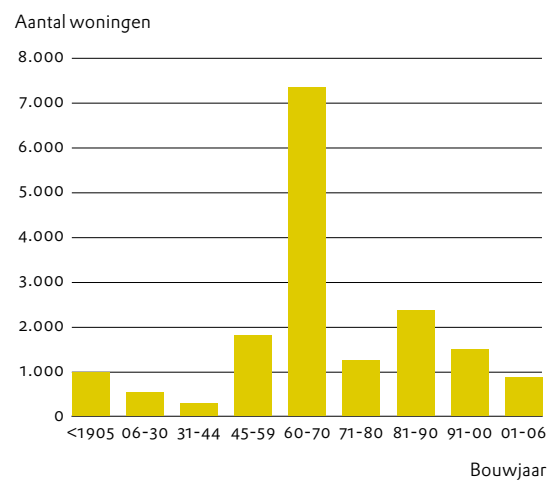
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Geuzenveld – De Eendracht, 1067

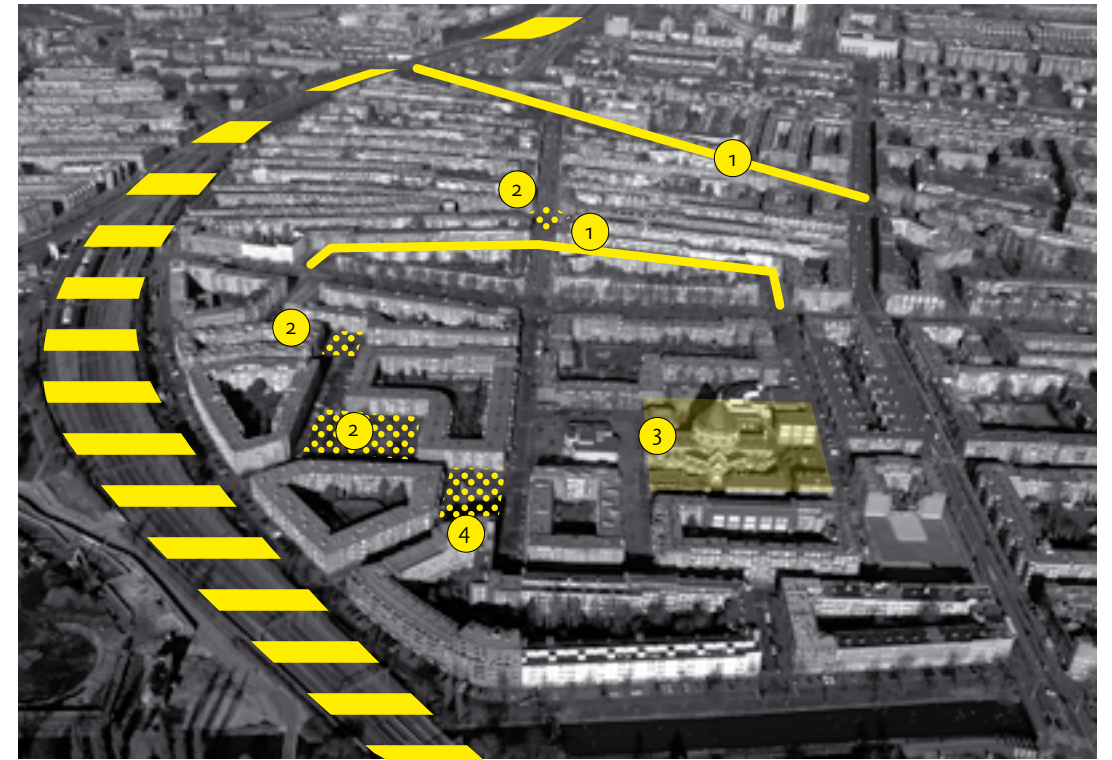
Wijk 03e: Osdorp, gezien vanuit het zuiden

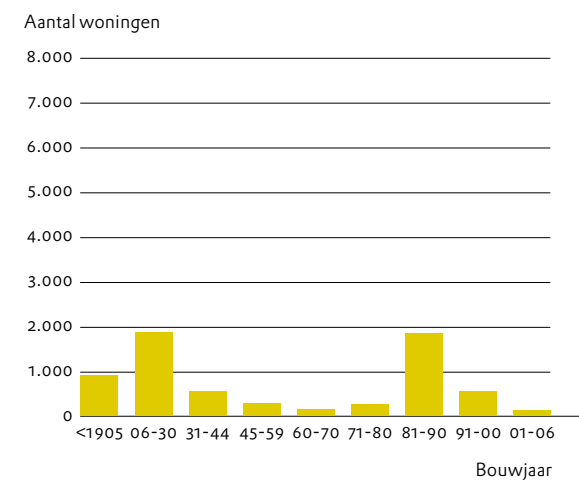
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Osdorp, 1068, 1069

Wijk 04a: Indische Buurt West, gezien vanuit het zuiden

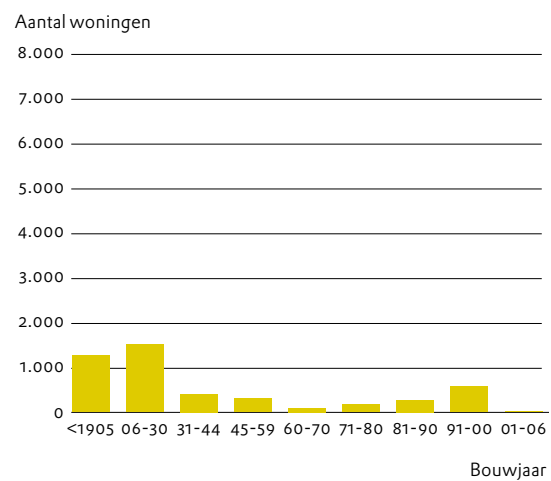
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Indische Buurt-West, 1094

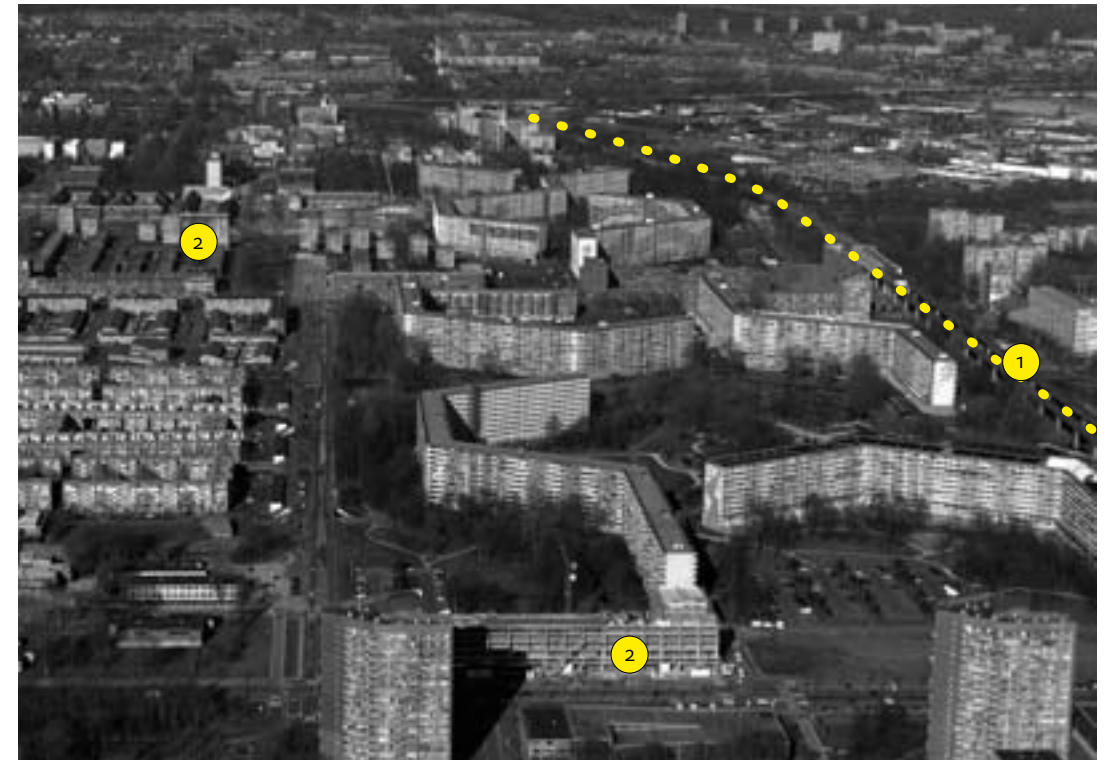
Wijk**o**4b: Oosterparkbuurt en Transvaalbuurt (voorgrond), gezien vanuit het zuiden

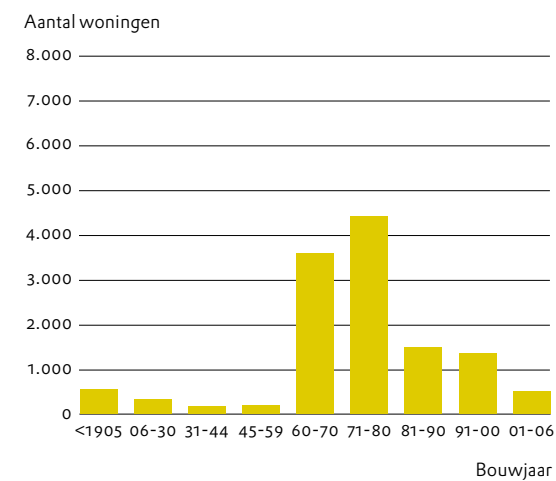
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Transvaalbuurt–Oosterparkbuurt-Oost, 1092

Wijk**o**5: Bijlmer, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Bijlmer-Oost, 1103, 1104

Zaandam

Wijk 06: Poelenburg, Zaandam

Type v

Poelenburg ligt in het zuidoosten van Zaandam. De waterrijke wijk valt door het Darwinpark uiteen in twee delen. Het westelijke deel bestaat vooral uit laagbouwoningen gemengd met bedrijven. Het oosten maakt deel uit van een groter ontwerp uit de jaren zestig, met hoge, middelhoge en lage bebouwing. Bij het opspuiten voor het bouwrijp maken werd een historisch lint onderbroken.

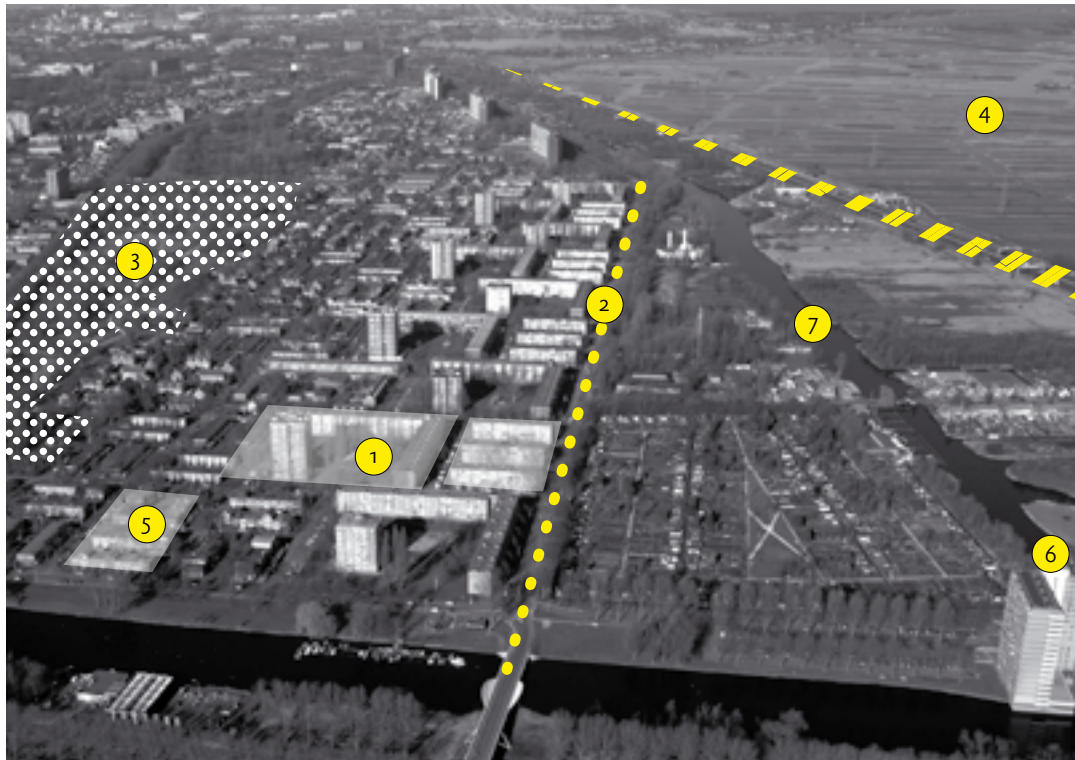
Het oostelijke deel van de wijk is een typische stempelwijk [06:1]. De stempels zijn dusdanig geschoven dat er in noord-zuidrichting maar één doorgaande route mogelijk is: de Poelenburg [06:2]. De verschuiving van de stempels maakt het mogelijk dat het Darwinpark [06:3] doordringt in de wijk. De stempels die aan het park grenzen zijn kleinschalig van aard. In het oosten bevatten ze torenflats en portiek/galerijflats van vier verdiepingen, die over de A8 uitzien op het nationaal landschap Laag Holland [06:4]. Tussen de hoger bebouwde stempels liggen grote groene hoven. Tussen de rijtjeshuizen zijn ook groenstroken aangelegd, die door hun geringe afmetingen nauwelijks een recreatieve functie hebben en evengoed als particuliere tuin hadden kunnen worden uitgegeven. Veel wijkbewoners hebben de mogelijkheid aangegrepen om hun woning met een verdieping op te toppen. Door deze individuele aanpassingen begint de buurt een iets gevarieerder uiterlijk te krijgen [06:5]. Ook de aanwezigheid van enkele kleine winkels op de hoeken van de stempels helpt de monotonie enigszins te doorbreken. In het uiterste zuidoosten van de wijk staat een vrijstaande hoogbouwflat [06:6] als markant object, goed zichtbaar vanaf de A8.

De plinten van de flats hebben meestal een blinde gevel of bestaan uit garages, waardoor de openbare ruimte eromheen minder aantrekkelijk wordt. Aanpassingen aan de plinten, zoals extra ingangen, woonruimte of kleine bedrijven, zouden de variatie en sociale controle ten goede kunnen komen. Voor de laagbouw (en wellicht ook voor hogere woongebouwen) zou voortgaande individuele aanpassing een oplossing zijn. Zo zouden de stempels gehandhaafd kunnen worden; niet het principe is verkeerd maar de rigoureuze uitvoering. De watergang tussen de wijk en de A7 [06:7] zou zodanig heringericht kunnen worden dat hij meer op de wijkbebouwing aansluit, wat de recreatieve gebruikswaarde ten goede zou komen.

Feiten en cijfers wijk 06

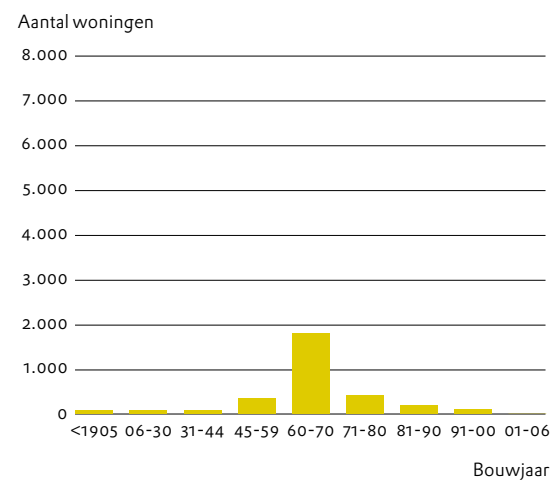
Postcode	1504
Oppervlakte woonwijk (ha)	112
Aantal woningen	3.061
Dichtheid (won/ha)	27
Aandeel eengezinswoningen (%)	40
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,6
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,2
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,38
Aantal bedrijven per woning	0,08

Wijk 06: Poelenburg, gezien vanuit het zuiden

Alkmaar

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Poelenburg Zuid, 1504

Ligging van de krachtwijk in Alkmaar schaal 1:50.000

Wijk 07: Overdie, Alkmaar

Typen III, IV (Oud Overdie)

Typen IV, VI (Nieuw Overdie)

De wijk Overdie ligt in het zuidoosten van Alkmaar. Overdie is onder te verdelen in Oud Overdie (het noorden) en Nieuw Overdie (het zuidelijk deel), die ruimtelijk gescheiden worden door het Park Oosterhout. De twee deelgebieden hebben ieder een heel eigen karakter.

Oud Overdie stamt uit de jaren twintig, dertig en vijftig van de vorige eeuw. De aanwezige rijtjeshuizen met accenten als poorten en verspringingen liggen aan rustige, smalle woonstraten. Langs het park staan enkele portiekflats. Dit deel van de wijk is afwisselend en gunstig gelegen in de directe nabijheid van de binnenstad. In het zuiden is de wijk op het park georiënteerd. Dit deel van de wijk mist een heldere structuur, maar men zou evengoed kunnen zeggen dat de wat diffuse opzet juist de charme van Oud Overdie vormt.

Nieuw Overdie is gebouwd in de jaren vijftig en zestig. Het vertoont alle kenmerken van een modernistische stadsuitbreiding, waarbij opvalt dat hier vooral de nadelige aspecten van het modernisme (herhaling, eenvormige details) sterk naar voren treden. Ook heeft dit deel van de wijk zijn ligging tegen. De barrièrewerking van de ringweg N242 is hier zeer sterk, terwijl Park Oosterhout door zijn matige ontsluiting aan de zuidkant een extra barrière vormt [07:1].

Langs de N242 staan vijf identieke L-vormige portiekflats met vier verdiepingen boven een aan de straatzijde gesloten plint [07:2]. De hoven van dit blok zijn driehoekig en georiënteerd op de ringweg. In de hoeken aan de straat zijn kleine winkel- en horecaruimten. Achter de portiekflats bevinden zich voornamelijk rijtjeshuizen. Doordat men telkens drie rijtjes als bouwveld hanteert zijn er twee straten nodig om deze te ontsluiten, waardoor de helft van deze straten aan achterkanten van woningen grenst en er relatief veel verkeersruimte is [07:3].

Midden in de wijk, langs een centrale waterloop, staan drie hoge galerijflats. De blinde zuidgevel aan het water van de flat 'Zonkant' toont een tekortkoming van de prefab bouwwijze, namelijk dat kopwoningen en tussenwoningen gelijk zijn. De relatie van de waterloop met de wijk laat gemiste kansen zien: de hoogbouw keert zich met een dichte plint over twee verdiepingen van het water af en vanuit de rest van de wijk is de waterkant vrijwel onbereikbaar [07:4].

Bij een eventuele herstructurering zou de stedenbouwkundige opzet van Nieuw Overdie sterk aangepast kunnen worden. De wegen, gebouwen en groenvoorzieningen dienen beter op elkaar afgestemd te worden. In Oud Overdie lijkt herstructurering uit stedenbouwkundig oogpunt niet nodig. De ligging tussen binnenstad en park, gepaard aan een kleinschalige structuur, maakt dit deel van de wijk aantrekkelijk.

Feiten en cijfers wijk 07

Postcode 1813

Oppervlakte woonwijk (ha) 133

Aantal woningen 3.620

Dichtheid (won/ha) 27

Aandeel eengezinswoningen (%) 54,7

Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,2

Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,5

Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,40

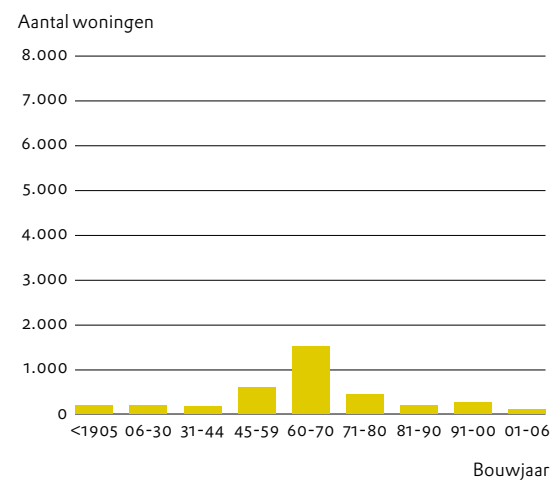
Aantal bedrijven per woning 0,08

Wijk 07: Overdie, gezien vanuit het zuiden

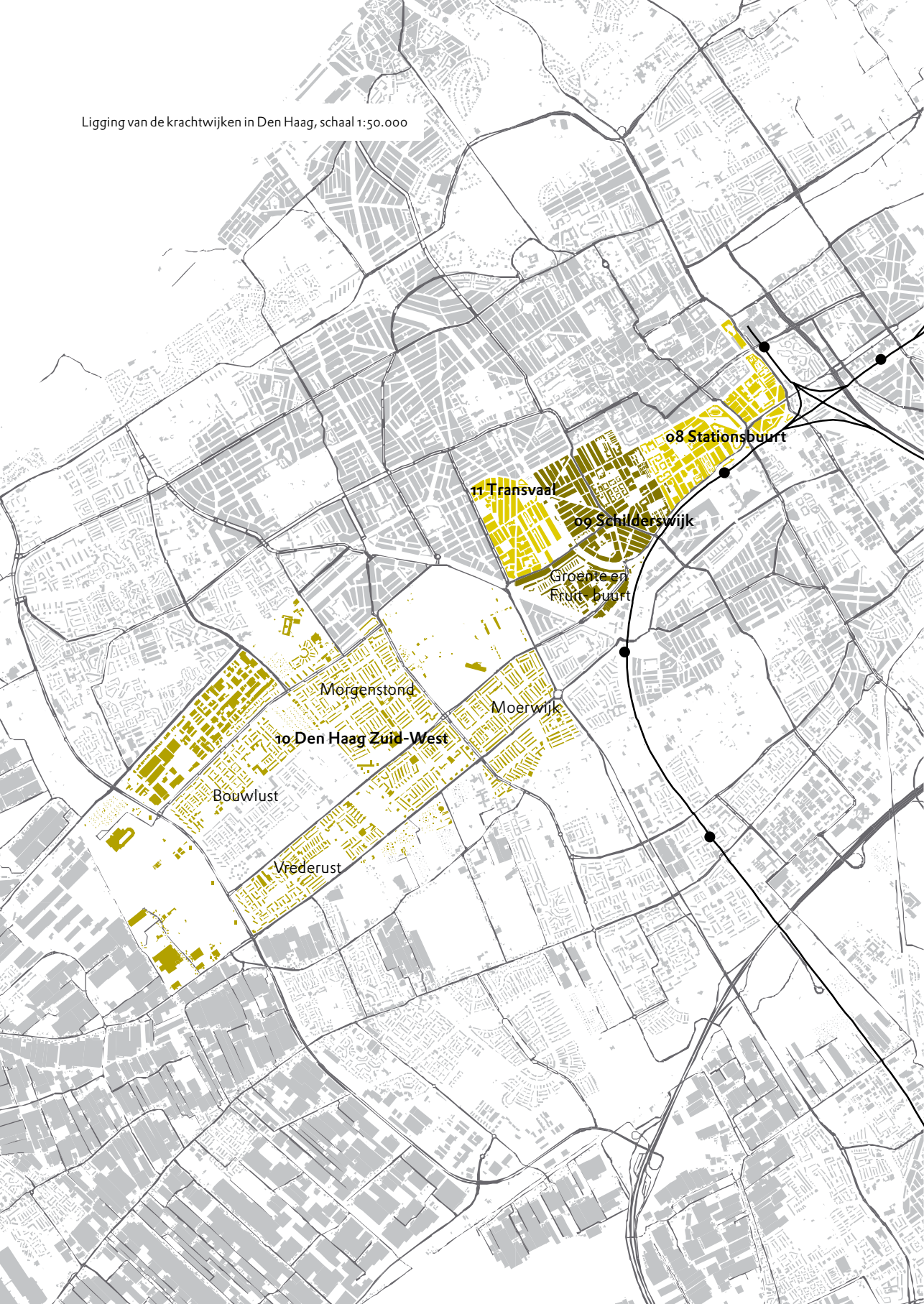

Den Haag

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Overdie, 1813

Ligging van de krachtwijken in Den Haag, schaal 1:50.000

Wijk 08: Stationsbuurt, Den Haag

Typen I, II, VIII, IX

De Stationsbuurt ligt in de spoorbocht tussen de Haagse stations cs [08:1] en Hollands Spoor [08:1]. Alleen al door zijn uitstekende ligging ten opzichte van het centrum en het openbaar vervoer heeft de Stationsbuurt veel potentie. Het is een drukke, stedelijke buurt met vooral in de Wagenstraat en op de Stationsweg veel kleine bedrijvigheid in de plinten; dit uit zich in de grote hoeveelheid arbeidsplaatsen.

De aanleg van de wijk is begonnen in 1843, toen samen met de nieuwe spoorweg tussen Den Haag en Amsterdam ook de Stationsbuurt werd aangelegd. Nu is de bebouwing van de Stationsbuurt van alle leeftijden. Er bevinden zich naast hofjes, arbeiderswoningen en herenhuizen, veel jaren-zeventigblokken (stadsvernieuwing) en projecten uit de stedelijke vernieuwing.

Aan de Van Hogendorpstraat staat een ensemble van rijksmonumenten [08:2] dat bestaat uit twee rijen van zeven karakteristieke kleine woonblokken. Deze rechthoekige blokken bestaan uit vier rug-aan-rugwoningen, elk met bijbehorende tuin (een voor Nederland zeldzame configuratie die bekend staat als de *Mulhouser Grundriss*). Aan de Hoefkade bevindt zich het Rode Dorp [08:3], twee lange smalle autovrije straten waarlangs rijtjeshuizen met één verdieping en kap staan. Bij mogelijke herstructurering is het zaak de resterende historische ensembles te koesteren en zo nodig goed in hun omgeving in te passen.

Vooraf het Oranjeplein en het Huygenspark [08:4] zijn grote openbare ruimten met een mooi volgroeid bomenbestand en rijkgeschakeerde pleinvanden. Ingrepen in de jaren negentig, zoals het woningcomplex Huygensgracht tussen het Zieken en Huygenspark in, met seniorenwoningen, en de rond een ovaal plein gesitueerde rijtjeshuizen moeten de ingezette woon-differentiatie in de buurt continueren [08:5]. Met twee opvallende torenflats, de roze betegelde *Struyck* en het recente *Strijkijzer* kent de Stationsbuurt ook twee van verre zichtbare stedenbouwkundige hoogbouwaccenten [08:6].

Wijk 09: Schilderswijk, Den Haag

Typen I, II, VIII, IX

De Schilderswijk ligt zuidwestelijk van het centrum zeer centraal in Den Haag, in de directe nabijheid van station Hollands Spoor. Rond de vorige eeuwwisseling is de Schilderswijk opgezet als arbeidersbuurt. Sindsdien zijn flinke delen ervan getransformeerd. De wijk ligt tussen de andere krachtwijken Stationsbuurt en Transvaal.

De bebouwing in de wijk telt over het algemeen drie of vier bouwlagen. Verspreid over de wijk liggen veel pleinen die intensief gebruikt worden. Slechts op enkele plekken in de wijk is de oorspronkelijke bebouwing nog te zien. Vooral de stadsvernieuwing uit de jaren zeventig en tachtig heeft zichtbare sporen achtergelaten. De resterende kleinschalige oorspronkelijke

Feiten en cijfers wijk 08

Postcode 2515
Oppervlakte woonwijk (ha) 81
Aantal woningen 5.179
Dichtheid (won/ha) 64
Aandeel eengezinswoningen (%) 20,1
Aantal verkooppunten per 100 woningen 3,8
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,6
Aantal arbeidsplaatsen per woning 1,56
Aantal bedrijven per woning 0,07

Feiten en cijfers wijk 09

Postcodes 2525, 2526
Oppervlakte woonwijk (ha) 159
aantal woningen 11.072
Dichtheid (won/ha) 70
Aandeel eengezinswoningen (%) 21,3
Aantal verkooppunten per 100 woningen 3,0
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,7
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,4
Aantal bedrijven per woning 0,05

bebouwing, vaak ook in vorm van hofjes, schetst een beeld van gezelligheid en intimiteit. Inmiddels zijn enkele complexen van arbeiderswoningen opgeknapt. Nog intact zijn *Het Fort, Om en Bij* en de *Van Ostadewoningen*. Bij mogelijke herstructurering is het zaak deze resterende historische ensembles te koesteren en goed in te passen. Zij dragen in hoge mate bij aan de identiteit van de wijk.

De wijk bevat veel volgroeide bomen en stedenbouwkundige details. De in de jaren zeventig doorgevoerde schaalvergroting maakt de buitenruimte minder aantrekkelijk. Vooral de stenige straatprofielen en pleintjes zijn daar debet aan. Ook zijn vaak twee blokken tot een groter blok samengevoegd, binnenterreinen gecollectiviseerd en straten verbreed. Vandaag de dag zijn veel binnenruimtes en hofjes met hekken afgesloten. Tijdens de stedenbouwkundige transformaties zijn ook enkele pleinen ontstaan na de sloop van bouwblokken. Deze pleinen lijken intensief gebruikt te worden.

Dwars door de Schilderswijk heen loopt de getransformeerde Vaillantlaan [09a:1], die door zijn brede straatprofiel, de arcades en zijn uniforme, monumentale, postmoderne bouwstijl zeer opvallend is. De symmetrisch opgebouwde buurt rondom het Vermeerpark [09a:2] in het zuiden van de wijk is een monumentaal ensemble rondom twee schoolgebouwen. De Schilderswijk is mede door zijn centrale ligging goed ontsloten met openbaar vervoer; er rijden verschillende tramlijnen. Daarnaast is er aan de rand van de wijk de Haagse Markt als bovenwijkse voorziening [09a:3]. Er bevindt zich ook een aantal bijzondere voorzieningen in de Schilderswijk, zoals een hamam en het Volksbuurtmuseum, die onopvallend in de jaren-zeventiggebouwen zijn ondergebracht. Ook de overige bijzondere gebouwen voegen zich in het stedelijk weefsel.

De gunstige ligging en het stedelijke karakter van de Schilderswijk gelden minder voor de in de jaren negentig op het terrein van de groente- en fruitveiling gebouwde Groente- en Fruitbuurt [09b]. De stedenbouwkundige opzet richt zich vooral op het Laakkanaal ten koste van de overige openbare ruimte. De gebouwen zijn van de straat afgekeerd. Zo staan aan een zijde kopse kanten van rijtjeshuizen en aan de andere zijde dode plinten van twee tot 220 meter lange galerijflats [09b:1]. Het Ana Blamanplein [09b:2] kent behalve een ovale torenflat geen pleinwanden. Het plein wordt dan ook vooral door zijn bestrating gedefinieerd.

Wijk 10: Den Haag Zuidwest, Den Haag

Typen IV, V, VI, IX

Zuidwest is de grote naoorlogse stadsuitbreiding van Den Haag. Zuidwest is in vier wijken gedeeld: Moerwijk, Morgenstond, Bouwlust/Berestein en Vrederust. De hoofdopzet van de wijken is van de hand van W.M. Dudok. De uitwerking van de laatste twee wijken is vooral het werk van J.H. van den Broek. Elke wijk heeft oorspronkelijk zijn eigen wijkwinkelcentrum. In de krachtwijk zijn relatief weinig bedrijven.

Feiten en cijfers wijk 10

Postcodes 2532, 2533, 2541,

2542, 2544, 2545

Gecor. opp. woonwijk (ha) 511

Aantal woningen 25128

Gecor.dichtheid (won/ha) 50

Aandeel eengezins-

woningen (%) 12,4

Aantal verkooppunten

per 100 woningen 2,1

Winkeldichtheid

(m² vvo/woning) 2,2

Aantal arbeidsplaatsen

per woning 0,71

Aantal bedrijven per woning 0,05

Het noordoostelijke deel van Moerwijk en het zuidoostelijke deel van Bouwlust/Berestein vallen buiten de krachtwijk.

Door Zuidwest lopen vier parallelle hoofdwegen: de Meppelweg, de Hengelolaan, de Melis Stokelaan en de Erasmusweg. Haaks daarop vormen de Lozerlaan, Beresteinlaan, de Dedemsvaartweg, de Leyweg en de Loevesteinlaan de hoofdwegen. De centrale wegen Dedemsvaartweg en de Melis Stokelaan worden geflankeerd door sportvelden en volkstuinten. Deze flanken functioneren door hun omvang als interne wijkbarrières. De wijken bestaan uit open bouwblokken met strokenbouw, stempels of hoven. In de wijken zijn veel grootschalige herstructureringsprojecten aan de gang.

In het noorden van Den Haag Zuidwest ligt het *Zuiderpark* [10a:1], een typisch Nederlands voorbeeld van een volkspark. Het werd tussen 1920 en 1936 aan de toenmalige rand van Den Haag aangelegd als onderdeel van de zuidwestelijke stadsuitleg. Het Zuiderpark is voorgedragen als rijksmonument (beschermd stads- en dorpsgezicht). Het is van waarde voor alle omliggende wijken, maar voor Zuidwest is het tevens een barrière in de verbinding naar het centrum.

Moerwijk was de eerste wijk die als onderdeel van Den Haag Zuidwest werd gebouwd. De hoofdstructuur (straten, groen, water) is helder opgezet met brede wegen vergezeld van een royale groen- en waterstructuur. De inmiddels volwassen bomen en de waterstructuren leveren groene boulevards met statige profielen op. Langs de Cannenburglaan staan portiekflats onder een hoek met de straat, waardoor in samenhang met de bomen een zaagtandvormige parkruimte ontstaat [10a:2]. De bebouwing is praktisch overal waar dat mogelijk is op groen en water georiënteerd. In de wijk ligt een sportterrein dat omringd is door bosschages en zich afkeert van de omliggende straten [10a:3].

De hoofdstraten worden vaak door iets hogere (vier à vijf bouwlagen) lange en smalle bouwblokken begeleid. Typerend voor de vroeg-naoorlogse periode is dat veel bouwblokken, naast strokenbouw in de langste richting, ook bebouwing op de korte zijden kennen. Hierdoor is er een sterke relatie tussen de bebouwing en de straat. In het zuidelijke deel van Moerwijk staat naast dergelijke vrijwel gesloten bouwblokken ook strokenbouw zonder kopgebouwen. Een aantal stroken is onlangs gesloopt. Andere strokenbouwclusters zijn opgeknapt en van een (per cluster) uniforme gevelkleur voorzien, wat de herkenbaarheid van de afzonderlijke clusters groot maakt. Een deel van de hoven in deze clusters is later gecollectiviseerd, waarbij de korte kanten met hoge hekken zijn afgesloten en een binnentuin is ontstaan die uitsluitend voor de bewoners toegankelijk is. Opvallend is het aantal kerken dat in de bebouwing van Moerwijk is opgenomen en het grote aantal (kleine) winkels.

Morgenstond is na Moerwijk de tweede wijk die in Zuidwest gebouwd werd. Het ligt in het noordoosten tegen Moerwijk en het Zuiderpark aan.

De bouwblokken zijn over het algemeen open, dus zonder kopgebouwen. Ook deze wijk is ontworpen met brede groen- en waterpartijen en inmiddels volwassen bomen. Dit groene raamwerk zou sterker aan de bebouwing gerelateerd kunnen worden. De gebouwen zijn over het algemeen vier lagen hoog en bevatten vooral portiekwoningen, maar ook veel rijtjeshuizen.

Aan het kruispunt Melis Stokelaan en Dedemsvaartweg bevindt zich een ensemble van torenflats [10b:2]. In Morgenstond vindt veel herstructurering plaats, waarbij de teruggebouwde blokken steeds geslotener worden. Aan de Leyweg is het centrale winkelcentrum vervangen door een nieuw, groot winkelcentrum voor het hele stadsdeel [10b:3].

De zuidwestelijke grens van Morgenstond wordt gevormd door de Dedemsvaartweg. In de jaren negentig werd op een strook buffergroen van 30 meter breed en 1,5 kilometer lang het 'Woningbouwfestival Dedemsvaartweg' uitgeschreven [10b:4]. Met de inzet van jonge architecten is er een bonte verzameling woningen gebouwd, veelal als urban villa of vrijstaand huis. Het bebouwen van de Dedemsvaartweg, die oorspronkelijk geen adressen had maar slechts dwarsstraten verbond, strookt niet met het gedachtegoed van de naoorlogse stedenbouw, maar het is wel een goede bijdrage gebleken om de royaal aangelegde hoofdstraten in Den Haag Zuidwest minder overheersend te maken.

Bouwlust/Berestein is het noordwestelijke deel van Den Haag Zuidwest. Kenmerkend voor Bouwlust zijn de stempelverkavelingen [10c:1] en hoven [10c:2], waarbinnen portiekflats en rijtjeshuizen gemengd zijn. Er heeft tot nog toe nauwelijks herstructurering plaatsgevonden. De wijk oogt daardoor nog als een geheel. Gezien de in tact gebleven stedenbouwkundige opzet, die een goed beeld geeft van de opvattingen uit de bouwperiode, en de goede staat van onderhoud, zou een deel van Bouwlust/Berestein het behouden waard kunnen zijn. De groenstructuur van de wijk dringt tot in de hoven door, wat de recreatieve gebruiksmogelijkheden ten goede komt. Aan de rand van de wijk staan galerijflats met uitzicht op het groen [10c:3].

Vrederust is de meest zuidwestelijke wijk van Zuidwest en als laatste gebouwd. In en rond de wijk zijn veel sport- en groenvoorzieningen. Er komen stroken stempels en hoven voor. Opvallend is dat er binnen de stempels geen menging van bouwtypen is. Aan de randen staan vrijstaande portiekflats met zicht op het open landschap.

In *Vrederust* vond al zeer veel sloop en nieuwbouw plaats, waarbij teruggegrepen is op meer grondgebonden en straatgerelateerde woningen. Vaak is het gelukt om, door hoogte en rechthoekigheid, dezelfde uitstraling te realiseren die de oorspronkelijke bebouwing kenmerkte. Bij het omvangrijkste herstructureringsproject van *Vrederust* zijn ook de vroegere grootschaligheid en de monotonie gehandhaafd [10d:1]. In zowel de oorspronkelijke bebouwing als bij de nieuwbouwprojecten valt het op dat veel achtertuinen aan plantsoenen of woonpaden grenzen. Dit komt de beleving van de openbare ruimte niet ten goede [10d:2].

De groen- en waterstructuren van Den Haag Zuidwest zijn een goed aanknopingspunt voor de herstructurering van de wijk. Hierbij zou men er verstandig aan doen de sportvoorzieningen en volkstuinen minder te concentreren, zodat er minder grote barrières ontstaan tussen de wijken [10d:3]. Ook lijkt het erop dat de flats die genomineerd zijn voor sloop, ondanks hun bewoonde staat al jaren niet meer onderhouden worden. Dit komt de woon- en omgevingskwaliteit niet ten goede.

Wijk 11: Transvaal, Den Haag

Typen II, VIII, IX

De Haagse krachtwijk Transvaal bevindt zich tussen de Schilderswijk en het Zuiderpark. De ontwikkeling van Transvaal begon rond de vorige eeuwwisseling. Van oorsprong bestaat de wijk uit gesloten bouwblokken met drie bouwlagen langs smalle straten. De wijk heeft dan ook een hoge dichtheid. Langs enkele hoofdstraten bevinden zich veel winkels. Doordat bomen in het straatprofiel nagenoeg ontbreken, heeft de wijk een zeer stenig karakter. De bomenlaan langs de Kaapstraat is hierop een uitzondering [11:1].

Enkele speelse afwijkingen in het stratenpatroon vormen kleine pleinruimtes (Springfonteinstraat [11:2], Beijerstraat), maar de inrichting ervan is stenig en schraal. Een uitzondering hierop is het recent aangelegde Schalk Burgerplein [11:3]. Hier is op de plaats van vijf voormalige bouwblokken een voor Transvaal zeer grote pleinruimte gecreëerd. Langs het plein staan urban villa's, een keuze die in de context van deze wijk even ongebruikelijk als opvallend is. De entree van de wijk aan het Hobbemapplein is door de stedenbouwkundige accenten op de hoeken monumentaal te noemen [11:4].

Het geometrische stratenplan met duidelijke hoofdstraten en accenten verleent Transvaal ondanks de bescheiden straatprofielen een monumentaal karakter. De aanwezigheid van *landmarks* als de Julianakerk [11:5], de Noeroel Islammoskee [11:6] en het voormalige badhuis [11:7], een rijksmonument, draagt daaraan bij. In het kader van de stadsvernieuwing en de stedelijke vernieuwing is ongeveer de helft van de wijk afgebroken en weer opgebouwd. Daarbij zijn, afgezien van de herstructurering ten behoeve van het Schalk Burgerplein, het stratenpatroon en de bouwblokvorm in grote lijnen gerespecteerd. Het proces van herstructurering is nog in volle gang [11:8].

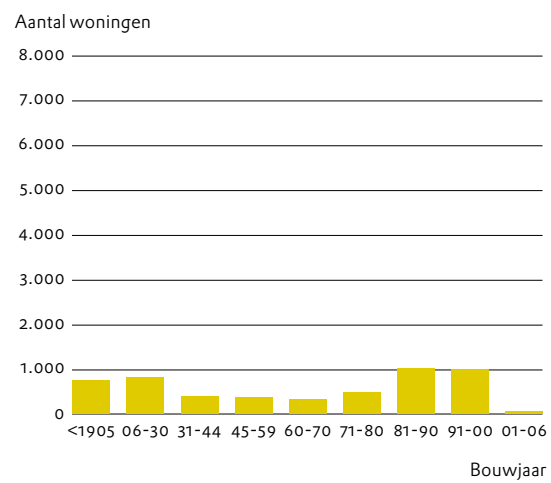
Feiten en cijfers wijk 11

Postcodes	2572
Oppervlakte woonwijk (ha)	49
Aantal woningen	3.849
Dichtheid (won/ha)	79
Aandeel eengezinswoningen (%)	26,9
Aantal verkooppunten per 100 woningen	3,2
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,4
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,25
Aantal bedrijven per woning	0,04

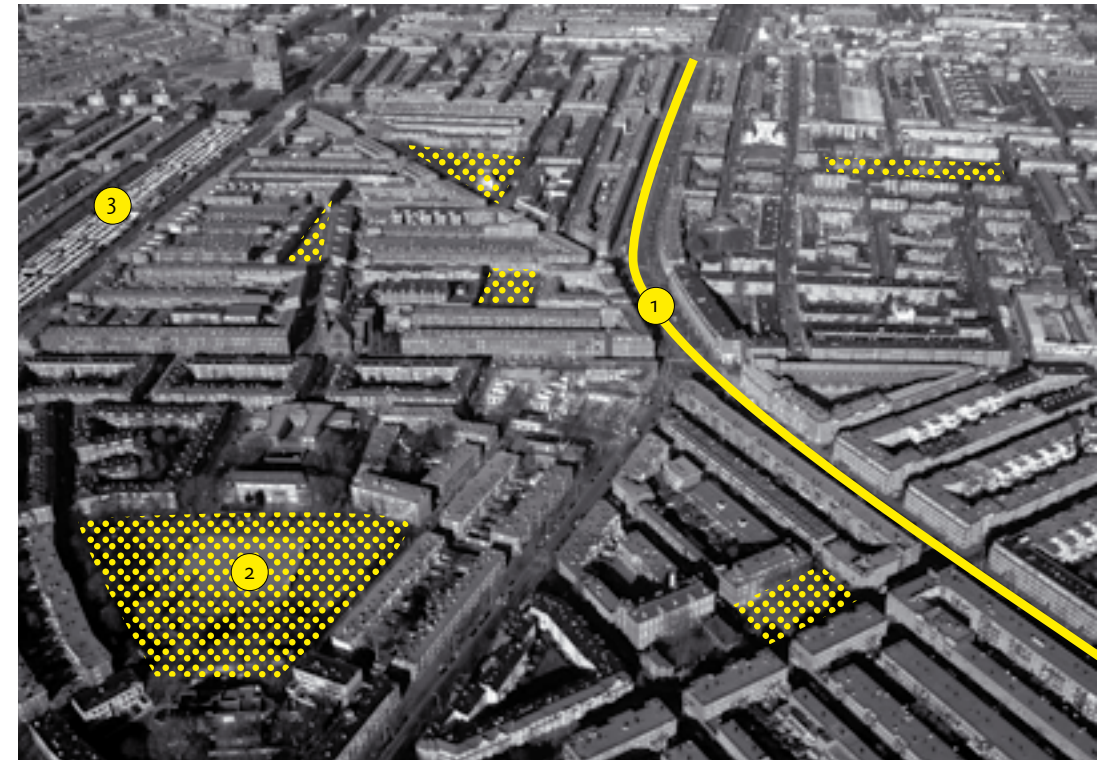
Wijk 08: Stationsbuurt, gezien vanuit het zuidoosten

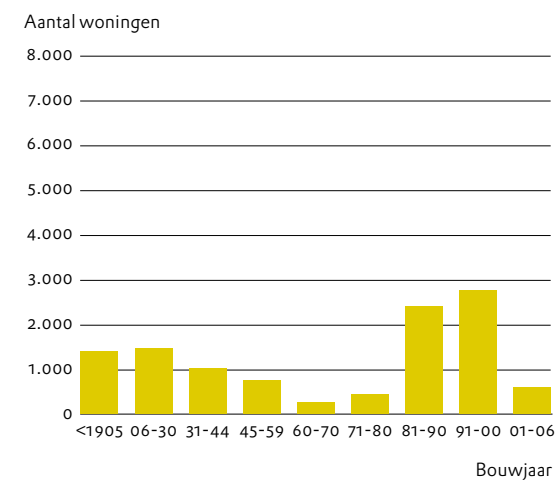
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Stationsbuurt, 2515

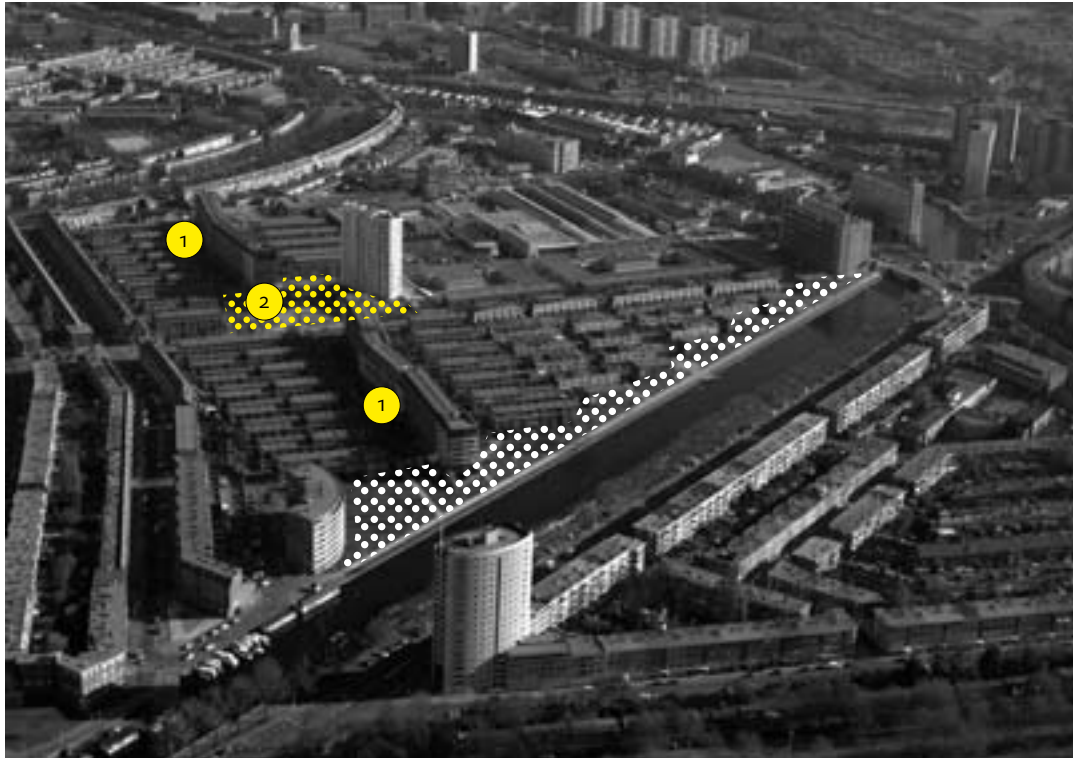
Wijk 09a: Schilderswijk, gezien vanuit het zuidoosten

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Schildersbuurt – Groente- en Fruitmarkt, 2525, 2526

Wijk o9b: Groente en Fruitbuurt, gezien vanuit het oosten

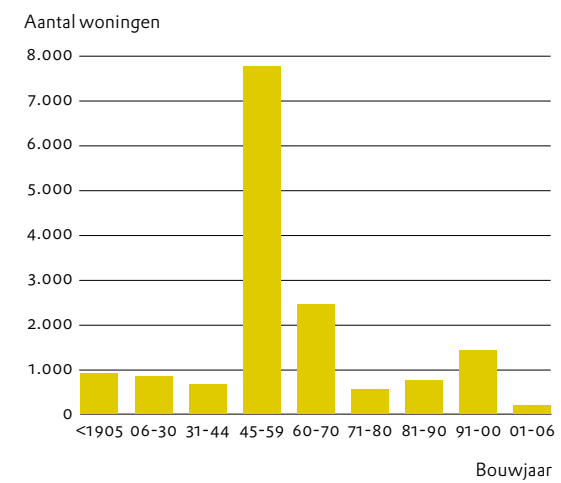

Wijk 10a: Moerwijk, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.

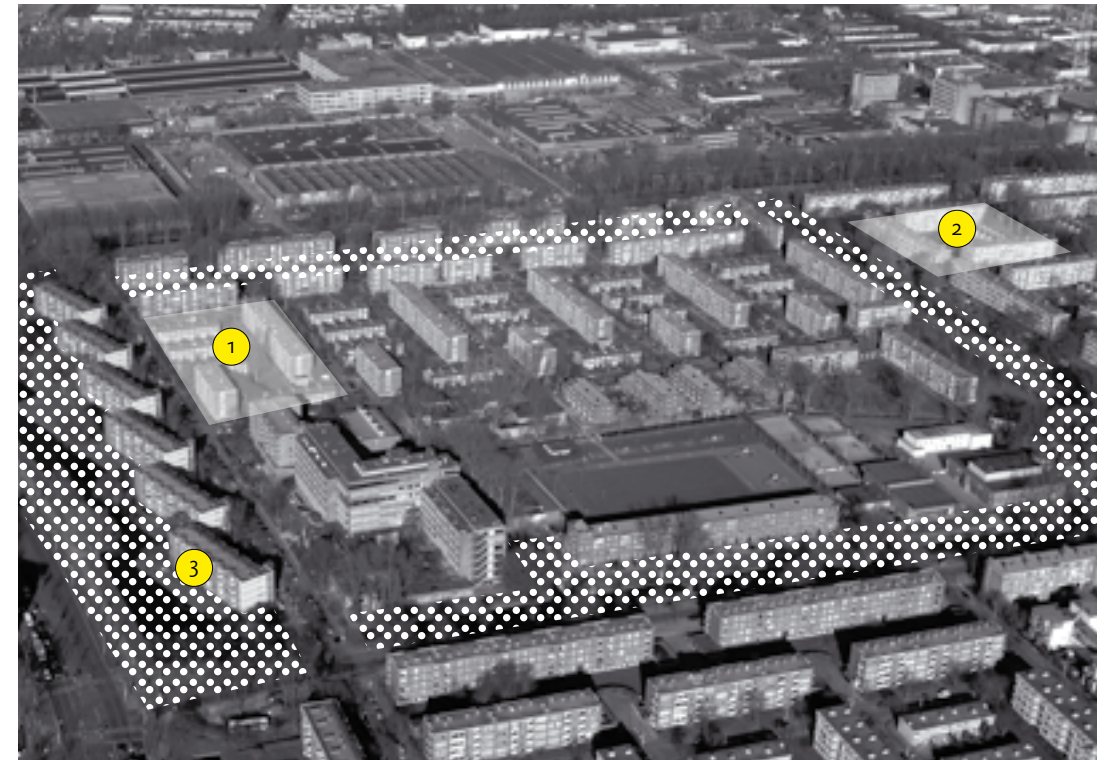
Moerwijk – Morgenstond, 2532, 2533, 2541, 2545

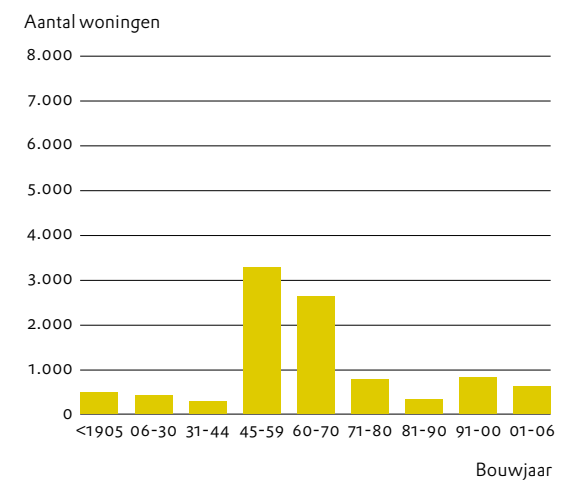
Wijk 10b: Morgenstond, gezien vanuit het zuidoosten

Wijk 10c: Bouwlust, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Bouwlust – Vrederust, 2542-2544

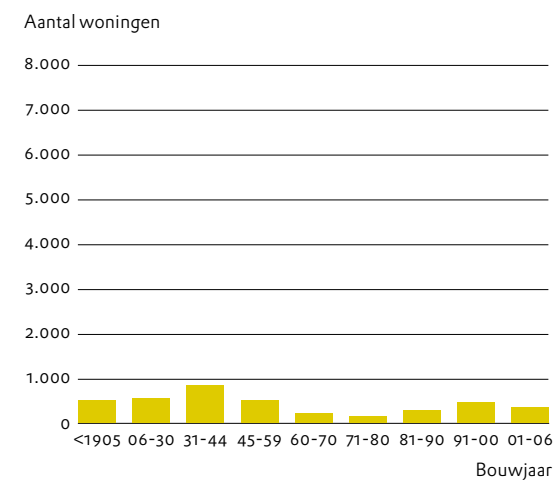
Wijk 10d: Vrederust, gezien vanuit het zuidoosten

Wijk 11: Transvaal, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Transvaalkwartier, 2572

Rotterdam

Ligging van de krachtwijken in Rotterdam, schaal 1:50.000

Wijk 12: Rotterdam West

Typen I, VIII (Oude Westen, Middelland, Nieuwe Westen)

Typen II, VIII, IX (Delfshaven, Spangen, Bospolder, Tussendijken)

De krachtwijk Rotterdam West bevat de wijken Oude Westen, Middelland, Nieuwe Westen (Noord), Delfshaven, Bospolder, Tussendijken en Spangen. De wijken zijn alle van vóór de Tweede Wereldoorlog. Sommige delen dateren zelfs van de negentiende eeuw, terwijl het historische Delfshaven, de vroegere haven van Delft, al uit de veertiende eeuw stamt. Dit gebied is rijksbeschermd stadsgezicht. Administratief gezien behoort het recente Lloydkwartier in het westelijk havengebied ook tot de krachtwijk. In deze analyse wordt deze wijk buiten beschouwing gelaten, omdat ze nog in ontwikkeling is.

Door de krachtwijk heen lopen enkele grote infrastructurele barrières, te weten de veel bevaren Delfshavense Schie [12c:1] en de 's Gravendijkwal (de verdiept aangelegde noord-zuidverbinding naar de Maastunnel) [12a:1]. Dijken zorgen voor hoogteverschillen in de wijk [12d:1]. De belangrijkste doorgaande linten zijn de Nieuwe Binnenweg/Schiedamseweg [12c:2] en de West Kruiskade/Middellandstraat/Vierambachtsstraat/Mathenesserweg [12a:2, 12c:3], beide in oost-westelijke richting. Deze straten zijn de voornaamste winkelstraten in Rotterdam West. De wijk heeft dan ook relatief veel winkels. De vele smalle straten en onsamenvangende plaatsing van straatmeubilair hebben vaak smalle trottoirs tot gevolg, ook in de winkelstraten.

Het rechthoekige gesloten bouwblok in drie à vier bouwlagen is het overheersende bouwtype in het Oude Westen, Middelland, Nieuwe Westen en Delfshaven. De blokken zijn veelal het resultaat van speculatieve bouw van rond de vorige eeuwwisseling. De hoven zijn verkaveld in tuinen. Openbare gebouwen als scholen, zwembaden en gebedshuizen (waaronder de kathedraal van Rotterdam) zijn in deze blokken geïntegreerd [12b:1]. De lanen en singels [12a:4] die haaks op de winkellinten staan geven de wijk allure. De Mathenesserlaan bijvoorbeeld slingert door Middelland en het Nieuwe Westen, wat tot enige desoriëntatie leidt. De Mathenesserlaan en de Heemraadsingel zijn voorgedragen als rijksbeschermd stadsgezicht.

In de wijken zijn nauwelijks groenvoorzieningen aanwezig, zeker in vergelijking met de Amsterdamse vooroorlogse wijken. Daarom zijn er in de stadsvernieuwingsperiode enkele blokken afgebroken en vervangen door plantsoenen [12a:3, 12bd:2]. In het Oude Westen zijn in die tijd enkele lange blokken 'doorgeknijpt' om straten onderling te verbinden. Deze ingrepen vormen de pluspunten van de stadsvernieuwingsoperatie. Aan de andere kant valt niet te ontkennen dat de stadsvernieuwing uit de jaren zeventig en tachtig in architectonisch opzicht geen verrijking heeft gebracht. In veel woonblokken is de oorspronkelijk kleinschalige invulling vervangen door grote, hele straatwanden vullende appartementencomplexen [12b:3, 12a:5] en heeft men 'doosdaken' van goedkoop bouw materiaal geplaatst om de woningen een extra verdieping te geven [12a:6]. De buitengevels van de

Feiten en cijfers wijk 12

Postcodes 3014, 3021, 3022, 3024, 3025, 3026, 3027
Oppervlakte woonwijk (ha) 458
Aantal woningen 26.215
Dichtheid (won/ha) 57
Aandeel eengezinswoningen (%) 19
Aantal verkooppunten per 100 woningen 4,5
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 2,2
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,63
Aantal bedrijven per woning 0,08

gebouwen uit de stadsvernieuwing lijken slecht te kunnen worden onderhouden. Hun gevelpanelen maken na verloop van tijd zo'n verloederde indruk dat ze het aanzien van hele straten naar beneden halen.

Al met al zijn de westelijke wijken in Rotterdam West te typeren als een lappendeken van woonmilieus. In een dwarsdoorsnede door de wijk variëren de stedenbouwkundig-architectonische kwaliteiten elke honderd meter. Toch kent de wijk ook veel verrassende idyllische plekken, waaronder enkele straten met monumentale gevelwanden en volgroeide bomen, zoals de Graaf Florisstraat [12a:7] en de historische kern van Delfshaven.

De wijken *Bospolder*, *Tussendijken* en *Spangen* zijn over het algemeen van latere datum dan de hiervoor beschreven oostelijke burens. De ontwerpen van deze wijken worden aan P. Verhagen toegeschreven. Ze bestaan uit gesloten bouwblokken van vier bouwlagen met kap, die als een geheel zijn gebouwd en daarom wat monotoner zijn dan de kavelgewijs bebouwde oudere wijken. Kenmerkend voor de blokken in Tussendijken zijn de afgeschuinde hoeken, waarin op de begane grond vaak winkels zijn gevestigd. De westpunt van Tussendijken is in 1943 per ongeluk door de geallieerden gebombardeerd. Na dit 'vergeten bombardement' is dit gebied met galerijflats herbouwd en werden het Park 1943 en het Visserijplein aangelegd [12c:4]. In Bospolder en Tussendijken leidt het vaak driehoekige stratenpatroon tot oriëntatieproblemen [12c:5]. De Europointtorens aan het Marconiplein en de Euromast bieden hier enig houvast.

In de huidige stedelijke vernieuwingsprojecten worden complete blokken gesloopt en vervangen door nieuwe blokken. De grootschaligheid neemt toe door de meer horizontale geleding van de gevels, waardoor de blokken groter ogen dan bij verticaal gelede gevels. Er zijn echter ook enkele blokken grondig gerenoveerd, waardoor het oorspronkelijke karakter van de straten behouden is gebleven.

Spangen valt vooral op door zijn monumentale stratenplan, waarin zowel symmetrie [12d:3] als hoogteverschillen domineren. Het bekendste landmark in de wijk, dat centraal in de symmetrische opzet staat, is het Spartastadion, ofwel Het Kasteel [12d:4]. Twee woonblokken in de wijk verdienen het genoemd te worden: ten eerste het Justus van Effenblok [12d:5], de oudste Nederlandse toepassing van een galerij, maar nog wel in een gesloten bouwblok. Het tweede project is het Wallisblok, waar bestaande woningen als casco zijn weggegeven aan toekomstige bewoners, met de verplichting ze op te knappen; het resultaat is dat het originele straatbeeld inclusief de geleding van de gevel bewaard is gebleven. Dit laatste staat in tegenstelling tot de vele blokken die zijn geherstructureerd. In Spangen zien we ook dat veel kunststof gevelplaten uit de tijd van de stadsvernieuwing vervangen zijn door verticale dakpannen of metaalplaten. De straten maken daardoor een veel verzorgdere indruk.

Net als in het oudere deel van de krachtwijk is er in Bospolder, Tussendijken en Spangen een structureel tekort aan openbaar groen. Het geplande dakpark boven een nieuw bedrijventerrein aan de rand van Bospolder moet enig

soelaas bieden. Afgezien van het gemis aan parken en ander openbaar groen heeft Rotterdam West geen onoverkomelijke stedenbouwkundige manco's. Bij toekomstige herstructurering zou men eerder de gebouwen uit de stadsvernieuwigingsperiode moeten aanpakken dan de oorspronkelijke bebouwing. Recepten voor verbeteringen op gebouwniveau zijn elders in de wijk al beproefd, maar kunnen gezien de grootte van Rotterdam West niet in één keer overal worden toegepast.

Wijk 13: Rotterdam Noord

Typen I, VIII (*Provenierswijk, Oude Noorden*)

Typen II, IX (*Crooswijk*)

Typen IV, VIII (*Rubroek*)

De krachtwijk Rotterdam Noord bevat de aan elkaar grenzende wijken Crooswijk, Rubroek en het Oude Noorden. Daarnaast wordt de Provenierswijk ertoe gerekend. De bebouwing bestaat in het algemeen uit vier bouwlagen. In de wijk zijn veel winkels en bedrijven gemengd in de woonblokken.

De *Provenierswijk* werd aan het einde van negentiende eeuw direct achter het huidige Rotterdam Centraal ontwikkeld als overloopgebied van de overvolle Rotterdamse binnenstad. Uit deze tijd stamt ook de aanleg van de Spoorsingel [13a:1], de Provenierssingel [13a:2] en de inmiddels gedempte Stationssingel. De bebouwing rondom de singels is nog grotendeels intact en geeft de wijk een voornaam karakter. De singels maken samen met andere singels deel uit van het Rotterdamse Waterproject, dat bij het rijk in procedure is als beschermd stadsgezicht. Het Baljuwplein [13a:3] en omgeving maken deel uit van het eveneens voor bescherming voorgedragen stadsgezicht Blijdorp / Bergpolder. Een karakteristiek plein uit de jaren dertig is het Ungerplein [13a:4]. In de zijstraten staan kleinschaligere en oudere panden, maar ten oosten van de Spoorsingel zijn veel van deze panden vervangen door grootschaligere stadsvernieuwigingsprojecten [13a:5]. Deze grootschaligheid uit zich in collectieve ingangen waardoor er relatief minder voordeuren aan de straat zijn. De combinatie van materialen die in de stadsvernieuwing werd gebruikt, zorgt ervoor dat de panden er snel verouderd uit zien.

Het *Oude Noorden* is eveneens aan het einde van de negentiende eeuw gebouwd. Langs de als nationaal beschermd stadsgezicht voorgedragen Noordsingel staan statige panden. De achterliggende straten zijn dichtbebouwd door speculanten die een graantje hebben meegepikt van de druk op de woningmarkt als gevolg van de enorme groei van de Rotterdamse haven. Een aantal bouwblokken is vervangen door pleinruimtes [13b:1], zodat de wijk nu minder dicht bebouwd is dan oorspronkelijk. De groene oevers van de Rotte zijn ook hier van grote waarde voor de beleving van de wijk [13b:2]. Ook de vele nog aanwezige negentiende-eeuwse panden geven de wijk karakter, zeker in vergelijking met de grootschalige invullingen uit de stadsvernieuwigingsperiode.

Feiten en cijfers wijk 13

Postcodes 3031, 3033, 3034, 3035, 3036
Gecor. opp. woonwijk (ha) 281
Aantal woningen 19.834
Gecor. dichtheid (won/ha) 71
Aandeel eengezinswoningen (%) 19,5
Aantal verkooppunten per 100 woningen 4,0
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 2,8
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,46
aantal bedrijven per woning 0,07

Het oudere, zuidelijke deel van *Crooswijk* uit het einde van de negentiende eeuw kent een grote hoeveelheid stadsvernieuwingsblokken, die enerzijds leidden tot schaalvergroting op gebouwniveau, en anderzijds tot een stratenpatroon dat kleinschaliger en onregelmatiger is geordend.

In het noordelijke deel, Nieuw Crooswijk, dat tussen 1905 en 1925 gebouwd werd naar een ontwerp van P. Verhagen, vindt momenteel groot-schalige sloop en nieuwbouw plaats van de gesloten bouwblokken. Hierbij wordt het bestaande stratenpatroon vervangen door een ruimere opzet. De monumentale begraafplaats van Crooswijk (rijksmonument) dateert uit 1832 en lag destijds nog buiten de stad. De oevers van de Boezem [13c:1] en de Rotte zorgen samen met de Crooswijkse singel en de Boezemsingel [13c:2] voor een groene lintvormige structuur in de wijk.

De bebouwing in de *Rubroek* is ondanks de centrale ligging van deze wijk in Rotterdam vrijwel geheel naorlogs. Het zuidelijke deel werd in mei 1940 tegelijk met het stadscentrum gebombardeerd en na de oorlog met strokenbouw met tussen de twee en vijf etages herbouwd [13c:3]. De rest bestond voornamelijk uit fabrieks- en veemarktterreinen, die na verloop van tijd ter beschikking kwamen voor stedelijke inbreiding. Het noordelijke deel uit de jaren zeventig en tachtig is minder rechtlijnig van karakter en kent half gesloten bouwblokken met maximaal vijf bouwlagen [13c:4]. Door de grote blokmaten met navenant veel inwoners per blok is er weinig straatruimte. Het aantal geparkeerde auto's in de openbare ruimte is daarom relatief hoog. De binnenhoven daarentegen zijn groen ingericht.

Bij toekomstige transformaties in Rotterdam Noord zou men eerder de gebouwen uit de stadsvernieuwingsperiode moeten aanpakken dan de oorspronkelijke bebouwing. De laatste leent zich gedeeltelijk voor renovatie.

Wijk 14: Bergpolder, Rotterdam

Type II

Bergpolder in Rotterdam Noord is gebouwd in de jaren dertig, naar een ontwerp van W.G. Witteveen en W. Kromhout. De belangrijkste straat in de wijk is de Schieweg [14:1], de uitvalsweg tussen het Hofplein en de A20. De dicht bebouwde wijk bestaat uit overwegend gesloten monumentale bouwblokken van circa vier bouwlagen. Veel blokken zijn projectgewijs bebouwd en daarom geheel in dezelfde stijl. De enige uitzonderingen zijn de flat op het Stadhoudersplein en de Bergpolderflat [14:2], in 1933 de eerste galerijflat van Nederland. Dit negen verdiepingen tellende gebouw torent boven de woonblokken uit. Een van de blokken bevat het Van Maanen Sportfondsenbad uit 1937, een buitenbad met ligweide binnen een stedelijk bouwblok [14:3].

Het hoogspoor van de Hofpleinlijn (het viaduct is rijksmonument) is een beeldbepalend en structurerend element in de wijk [14:4]. Na beëindiging van het gebruik van het spoor heeft het nog recreatieve potenties als (groene) wandel- of fietsroute. Bovendien zouden er in de bogen bedrijven gehuisvest

Feiten en cijfers wijk 14

Postcode 3038
Oppervlakte woonwijk (ha) 54
Aantal woningen 4.676
Dichtheid (won/ha) 86
Aandeel eengezinswoningen (%) 11,1
Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,5
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,6
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,13
Aantal bedrijven per woning 0,05

kunnen worden. Van rijkswege loopt een procedure om het grootste deel van Bergpolder samen met de aangrenzende wijk Blijdorp voor te dragen als beschermd stadsgezicht. De harmonieuze combinatie van traditionele en zakelijke architectuur en de symmetrische compositie van bouwblokken gelden als hoofdmotief voor de nominatie.

Wijk 15: Overschie, Rotterdam

Type x

De krachtwijk Overschie bevindt zich in het noorden van Rotterdam bij het Kleinpolderplein tussen de A20, de Delfshavense Schie en de Rotterdamse Schie. De historische kern van Overschie valt buiten de begrenzing van de krachtwijk.

De wijk wordt doorsneden door de A13 [15:1]. Deze vormt gelijk het grootste probleem van de wijk door zijn visuele en fysieke barrièrewerking maar ook vanwege zijn geluids- en stankhinder. Een aantal woongebouwen staat zeer dicht op de rijkswegen A13 en A20 [15:2]. De goede bereikbaarheid is een pleister op de wonde, terwijl enkele onderdoorgangen de fysieke barrièrewerking enigszins tegengaan. Ook door de waterwegen rondom ligt Overschie geïsoleerd ten opzichte van naburige wijken. Voordelen zijn wel het uitzicht en de ruimte die het water biedt.

Rondom en langs de Rotterdamse Rijkweg [15:3] staat kleinschalige lintbebouwing met villa's. De Burgemeester Baumannlaan is de doorgaande winkelstraat in de wijk. Rondom deze straten staan overwegend portiekflats uit de jaren vijftig, met vier of vijf verdiepingen in een stedenbouwkundige ontwerp van L. Stam-Beese. Langs de Delfshavense Schie staat ook een aantal hogere galerijflats. Alle flats langs de Schie en de Abtsweg liggen parallel aan de Schie respectievelijk de Abtsweg, soms wel vier tot zes rijen achter elkaar, met soms grote groene ruimtes ertussen [15:4]. De keerzijde van deze heldere lineaire stedenbouwkundige structuur zijn de dwarsstraten die alleen andere straten verbinden en geen adressen hebben. De achterkanten van de portiekflats hebben vaak geen toegangen, waardoor 'blinde' plinten overblijven. Sommige flats zijn gesloopt en vervangen door nieuwbouw-appartementen of grondgebonden woningen.

De aanwezige infrastructuur en de goede bereikbaarheid kunnen argumenten zijn om andere dan woonfuncties in de nabijheid van de grote barrières te vestigen. Hierdoor slaat men twee vliegen in één klap: minder woningen ondervinden geluidsoverlast en er komt meer werkgelegenheid in de wijk. Aan de westrand lenen de oevers van de Schie zich voor een aantrekkelijk groen woonmilieu.

Wijk 16: Oud Zuid, Rotterdam

Typen I, II, IV, VIII, IX

De krachtwijk Rotterdam Oud Zuid bestaat uit Katendrecht, Wilhelminapier, Afrikaanderwijk, Bloemhof, Hillesluis, Tarwewijk, Oud-Charlois en

Feiten en cijfers wijk 15

Postcode 3042
Gecor. opp. woonwijk (ha) 115
Aantal woningen 3.866
Gecor. dichtheid (won/ha) 34
Aandeel eengezinswoningen (%) 19,5
Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,0
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,1
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,41
Aantal bedrijven per woning 0,04

Feiten en cijfers wijk 16

Postcodes 3072, 3073, 3074, 3081, 3082, 3083
Oppervlakte woonwijk (ha) 719
Aantal woningen 36.257
Dichtheid (won/ha) 50
Aandeel eengezinswoningen (%) 20,3
Aantal verkooppunten per 100 woningen 3,9
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 3,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,57
Aantal bedrijven per woning 0,06

Carnisse/Zuidplein. Met de opkomst van de Rotterdamse haven is Rotterdam Zuid vanaf het einde van de negentiende eeuw snel ontwikkeld. De krachtwijk bestaat overwegend uit gesloten bouwblokken en vooroorlogse strokenbouw met maximaal vijf bouwlagen. Er zijn veel winkels in de wijk, vooral langs de hoofdwegen en op het Zuidplein. In sommige buurten is veel gerenoveerd in het kader van de stadsvernieuwing.

Via twee bruggen, de metrotunnel en de Maastunnel is Oud Zuid met het centrum van Rotterdam verbonden. Door de wijk lopen veel grote doorgaande verbindingswegen die desoriënterend werken omdat ze driehoeken vormen en flauwe bochten maken, die niet als zodanig worden waargenomen. De straten zijn nauwelijks oversteekbaar voor zowel langzaam als snelverkeer. Mede door deze fysieke barrières hebben sommige buurten een geïsoleerde ligging. De stedenbouwkundige ontwerpen van de wijken worden vooral toegeschreven aan P. Verhagen (Oud Charlois) en W.G. Witteveen, namens de gemeente Rotterdam.

De *Wilhelminapier* [16a:1] is een voormalige havenpier tussen de Maas en de Rijnhaven, waarop sinds de jaren negentig woningen, kantoren en stedelijke voorzieningen zijn gebouwd, temidden van bestaande gerenoveerde pakhuizen. Met Hotel New York, het Fotomuseum, het nieuwe Luxortheater en de Cruise Terminal bevat de pier enkele nationale trekpleisters. Langs de randen staan gebouwen hoger dan 100 meter. Dit gebied is nog volop in ontwikkeling.

Door zijn ligging tussen Maas- en Rijnhaven heeft *Katendrecht* veel potentie als woongebied. Als de historische bebouwing gerenoveerd is, de industriële barrières tussen 'De Kaap' en Rotterdam Zuid zijn opgeruimd en de huidige nieuwbouwtontwikkelingen voltooid zijn, heeft de wijk grote kans een aantrekkelijk stedelijk woonmilieu met oriëntatie op het water te worden. Vanuit het gerestaureerde Deliplein [16a:2] is een brug naar de Wilhelminapier voorzien.

Oud-Charlois grenst aan de Waalhaven en de Maashaven. Vanuit het historische Charlois, waarvan de kerksingel [16b:1] en omgeving nog intact zijn, strekt de wijk zich langs het historische lint Zuidhoek en de statige Boergoense Vliet [16b:2] uit in zuidelijke richting. De wijk bestaat uit strokenbouw in langgerekte, rechthoekige bouwblokken in noord-zuidrichting. De wijk is vanaf het begin van de twintigste eeuw.

In *Carnisse*, de wijk ten oosten van Oud-Charlois, is de noord-zuidrichting eveneens dominant. De wijk, vooral de Vogelbuurt en de Eilandenbuurt, kenmerkt zich door de vaak herhaalde portiekflats in strokenbouw uit de jaren vijftig met schuine daken [16b:3]. Daartussen staan enkele gesloten bouwblokken van vóór de oorlog. Oostelijk van Carnisse bevindt zich het geheel vrijliggende, overdekte winkelcentrum Zuidplein, dat een regionale functie heeft.

De *Tarwewijk* bevindt zich tussen Carnisse en de Maashaven. Langs de haven liggen grootschalige industriële complexen. Het stratenpatroon van

de wijk is onregelmatiger dan in de aangrenzende wijken. De Wolphaertsbocht vormt samen met de parallel lopende Katendrechtse Lagedijk een historisch dubbellint dat Oud-Charlois, Carnisse en de Tarwewijk verbindt. Langs deze linten staat oudere bebouwing in gesloten bouwblokken.

De *Afrikaanderwijk* is rond de vorige eeuwwisseling ontwikkeld en bestaat voornamelijk uit gesloten bouwblokken. In het kader van de stadsvernieuwing en de stedelijke vernieuwing is er veel aan de wijk gesleuteld. In het midden van de wijk ligt het al enkele keren heringerichte 5 hectare grote Afrikaanderplein, waar tweemaal per week een markt gehouden wordt. Door zijn ligging en infrastructuur fungeert de wijk als een belangrijke schakel met het centrum van Rotterdam. Deze strategische ligging strookt niet met de vervallen staat waarin de buurt verkeert.

Het stratenpatroon van de wijk *Bloemhof* staat schuin op de omringende hoofdwegen, waardoor er enige desoriëntatie ontstaat. Het stratenplan is ooit ontleend aan de voormalige polderverkaveling. De Lange Hilleweg met zijn bijbehorende singel snijdt de wijk diagonaal in tweeën en vormt een monumentale as naar Hillesluis [16c:1]. Het noordwestelijke deel van de wijk is een bonte mix van vroegtijdigste-eeuwse stedenbouwkundige typen en woningbouw uit de stadsvernieuwing. Er staan ook rijtjeshuizen rondom hofjes [16c:2], die de wijk soms een tuinwijkarakter verlenen.

Ten zuidoosten van de Groene Hilledijk liggen overwegend rijtjeshuizen. Door de uniforme gevelbehandeling zijn duidelijke buurten te onderscheiden. De Kiefhoek, van architect J.J.P. Oud en voltooid in 1930, geldt als een icoon van de twintigste-eeuwse stedenbouw- en architectuurgeschiedenis [16c:3]. De afzonderlijke gebouwen zijn als rijksmonument beschermd. Met zijn minimalistische gevelbehandeling en platte daken vormt de wijk een reactie op de meer ruraal geïnspireerde tuinwijken. Door zijn strakke gevels en de ronde hoeken langs het Hendrik Idoplein heeft de wijk een expressionistische, dynamische uitstraling. In de iets oudere betonwoningen is geëxperimenteerd met betontechnieken. Hierdoor is een herkenbare stedenbouwkundige eenheid ontstaan. Tijdens renovatie in de jaren negentig heeft men twee woningen samengevoegd tot één en daarmee het uiterlijk bewaard [16c:4].

Hillesluis bevindt zich tussen Vreewijk, de spoorlijn Rotterdam-Dordrecht en Bloemhof. De wijk die vooral uit gesloten bouwblokken van vier bouwlagen bestaat, bevat talloze stedenbouwkundige ensembles [16c:5, 16d:1,2] met veel symmetrische straatprofielen. De dijken en singels die Hillesluis in driehoeken opdelen hebben weliswaar niet geleid tot een heldere oriëntatie in de wijk, maar wel tot gevarieerde straten en pleinen [16d:3].

De bewoners in Oud Zuid zijn voor parken en open ruimte aangewezen op de randen van de wijk, waar zich het Zuiderpark en de havens bevinden. De krachtwijk oogt als een stenige, dichtbebouwde wijk met zeer weinig groen.

Ondanks de minpunten heeft de wijk ook veel stedenbouwkundige aanknopingspunten in de vorm van wooncomplexen met een eigen uitstraling, groene singels en historische linten om op voort te bouwen.

Wijk 17: Vreewijk, Rotterdam

Typen III, IX

De krachtwijk Vreewijk bestaat naast het tuindorp Vreewijk uit enkele aangrenzende buurten. Op het historische lint de Dordtsestraatweg en enkele andere hoofdwegen na bestaat de hele wijk uit rijtjeshuizen. De weinige winkels en bedrijven bevinden zich langs de hoofdstraten. Vreewijk is in het interbellum gebouwd als tuinwijk. De hoofdstructuur bestaat uit een assenkruis (Groenezoom en Langegeer [17:1]), met de schuin hiertussen lopende Lede [17:2] als groene singel.

Vreewijk wordt algemeen in de vakliteratuur beschouwd als een van de meest consequente uitwerkingen van het tuinwijkidee in Nederland. Bij het ontwerp van de wijk waren H.P. Berlage en het bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok betrokken. De uitstraling is die van een landelijke idylle, ondersteund door de singels, het kleinschalige groen, de uniforme gevels en daken en de alom tegenwoordige voortuinen. Intieme, kleinschalige pleinruimten als de Brink [17:3] versterken het dorpsidee. Zelfs de straatnaamkeuze, met naast de Brink ook een Dreef, een Melkpad en een Klaphek, is in deze context consequent. Het stratenpatroon volgt het oude geknikte slotenpatroon; de vele hoekverdraaiingen dragen bij aan het idyllische karakter van de wijk. Delen van de wijk zijn afgebroken en in een vergelijkbare stijl herbouwd. Voor zover er al sprake moet zijn van herstructurering in deze wijk ligt het voor de hand in eenzelfde stijl en stratenplan terug te bouwen, zodat de wijk als ensemble behouden blijft. Er is een procedure in voorbereiding om Vreewijk als rijksbeschermd stadsgezicht aan te wijzen.

Wijk 18: Zuidelijke Tuinsteden, Rotterdam

Typen V, IX (Pendrecht)

Typen IV, V, IX (Zuidwijk)

De Zuidelijke Tuinsteden Zuidwijk en Pendrecht bevinden zich in het zuiden van Rotterdam. Ze zijn vanaf eind jaren veertig ontwikkeld, en voltooid in de jaren zestig. Door hun situering tussen het Zuiderpark [18a:1] en de A15 liggen de wijken geïsoleerd ten opzichte van Rotterdam. Daarom heeft men van begin af aan stedelijke voorzieningen in de wijken gepland, maar dat uit zich hoofdzakelijk in het winkelapparaat. Bedrijvigheid is nauwelijks aanwezig.

De centrale verbindingsweg in beide wijken is de Slinge [18a:2]. Deze hoofdontsluiting kruist het gelijknamige metrostation [18b:1]. De metrolijn, uitgevoerd als luchtspoor, scheidt Zuidwijk en Pendrecht. In beide wijken overheersen rijtjeshuizen en portiekflats. In latere fasen zijn torenflats

Feiten en cijfers wijk 17

Postcode 3075
Oppervlakte woonwijk (ha) 181
Aantal woningen 6.641
Dichtheid (won/ha) 37
Aandeel eengezinswoningen (%) 60,6
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,6
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 0,9
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,62
Aantal bedrijven per woning 0,03

Feiten en cijfers wijk 18

Postcodes 3085, 3086
Oppervlakte woonwijk (ha) 272
Aantal woningen 13.123
Dichtheid (won/ha) 48
Aandeel eengezinswoningen (%) 19
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,8
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,4
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,27
Aantal bedrijven per woning 0,03

gebouwd. Alle voor de naoorlogse periode kenmerkende problemen met het beheer en de inrichting van de begane grond en openbare ruimte komen ook in de Zuidelijke Tuinsteden voor.

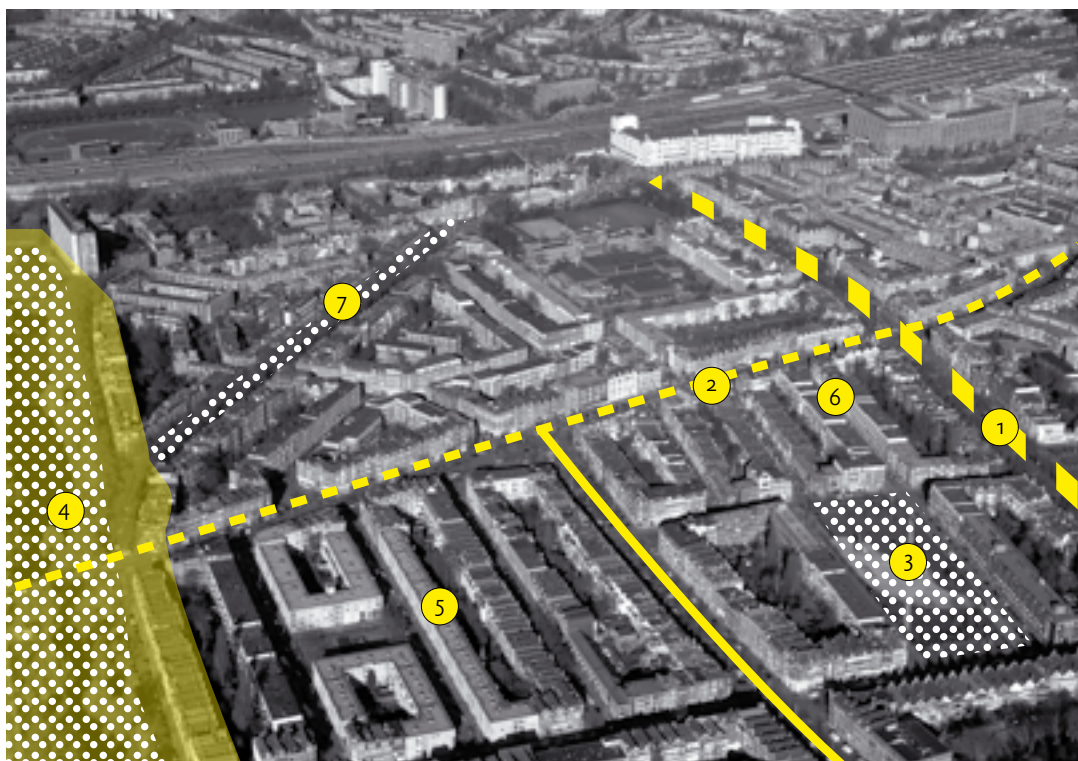
Het door W. van Tijen ontworpen *Zuidwijk* bestaat overwegend uit strokenbouw, zowel rijtjeshuizen als portiekflats. De lay-out van de wijk is min of meer gespiegeld ten opzichte van de noord-zuid groenstrook [18a:3] door het midden van de wijk. In deze strook bevinden zich bijzondere functies. Twee trapeziumvormige pleinen [18a:4] en twee hoge galerijflats [18a:5] zijn eveneens in deze as gespiegeld. Samen met twee andere groenstroken en de Slinge deelt de centrale groenstrook de wijk in acht buurten die elk een eigen klein voorzieningscentrum hebben. De Slinge is de centrale winkelstraat in de wijk, waarbij de winkels aan de noordzijde van de straat onderin galerijflats zijn ondergebracht.

Pendrecht, ontworpen door L. Stam-Beese, geldt in binnen- en buitenlandse literatuur als het vroegste en bekendste voorbeeld van stempelverkeveling in Nederland. De wijk is opgedeeld in vier kwadranten rondom het wijkcentrum Plein 1953 [18b:2]. Bij het ontwerp werd van de wijkgedachte uitgegaan waarmee in Zuidwijk al geëxperimenteerd was. Dit houdt in dat in elk kwadrant alle woningtypen voor alle levensfasen aanwezig zijn. Zo zou men zijn hele leven in de wijk kunnen blijven wonen. Van deze verschillende woningtypen zijn gebouwengroepen gecomponeerd die over de hele wijk 'gestempeld' zijn. Hierbij kunnen de stempels ook gespiegeld zijn. Eén stempel bestaat vaak uit een of twee galerij- of portiekflats in vier bouwlagen in de noord-zuidrichting en twee of drie stroken rijtjeshuizen in oost-westrichting [18b:3]. Schuine daken komen alleen in het westelijke (oudste) deel voor. Nieuw in Pendrecht was de toepassing van autovrije woonpaden, een logisch gevolg van een stempelverkeveling.

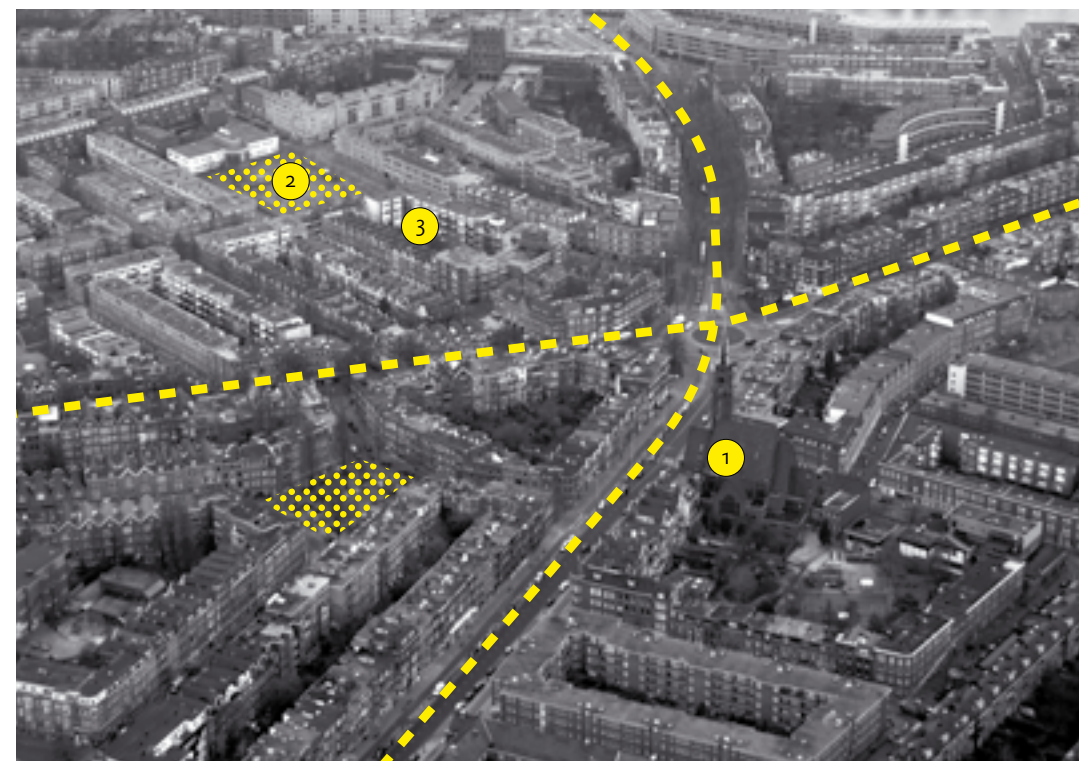
Pendrecht kent net als Zuidwijk een volgroeid, te koesteren bomenbestand, zowel tussen de blokken als langs de straten. Een zwak punt is de loop van de singel door de wijk, die soms langs een straat, dan langs Plein 1953 en verderop achter privétuinen loopt [18b:4]. Buiten Plein 1953 ontbreekt elke continuïteit in de groen- en waterstructuur, die bovendien weinig recreatieve meerwaarde heeft doordat de woningen er nauwelijks op georiënteerd zijn. Bij toekomstige transformaties in de wijk zou men de groenstructuur beter kunnen inzetten.

Zowel in Pendrecht als in Zuidwijk vindt stedelijke vernieuwing plaats. Er worden weer half gesloten bouwblokken neergezet met grondgebonden, aan de straat georiënteerde woningen [18b:5]. In Pendrecht is de herstructurering inmiddels zo ver gevorderd dat de oorspronkelijke stempelstedenbouw, waarvan de wijk lange tijd als het nationale icoon gold, nog maar moeilijk te herkennen is.

Wijk 12a: Middelland, gezien vanuit het zuiden

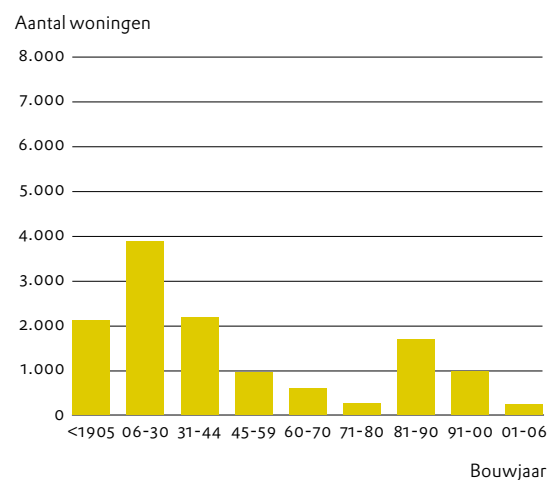

Wijk 12b: Het Nieuwe Westen, gezien vanuit het noordoosten

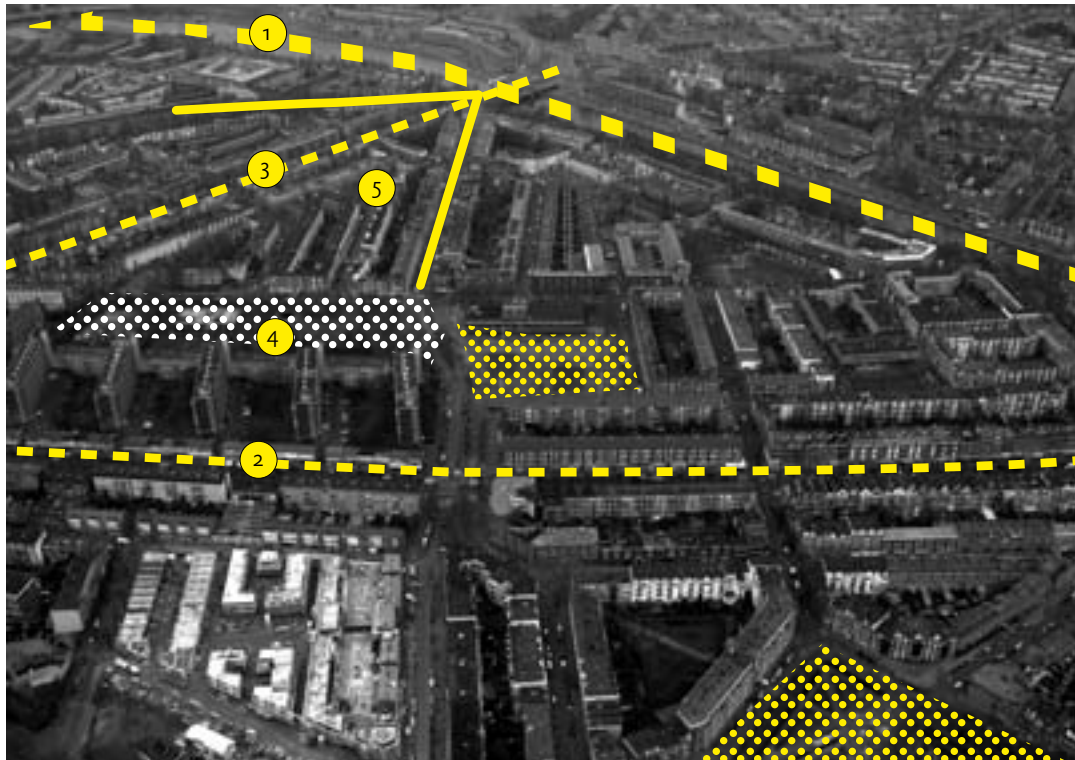

Bouwjaar van huidig woningbestand.

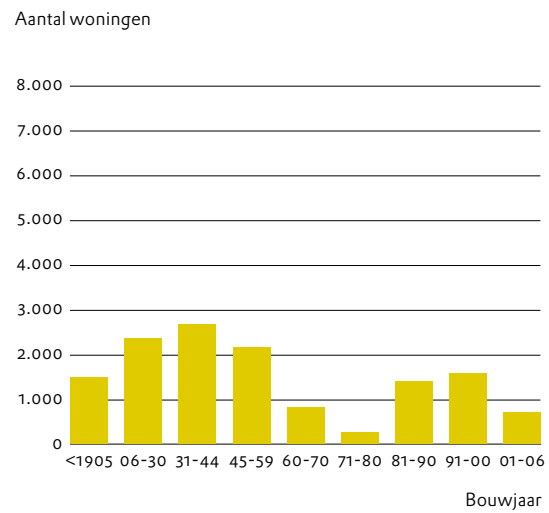
Oude Westen – Middelland – Nieuwe Westen, 3014, 3021, 3022

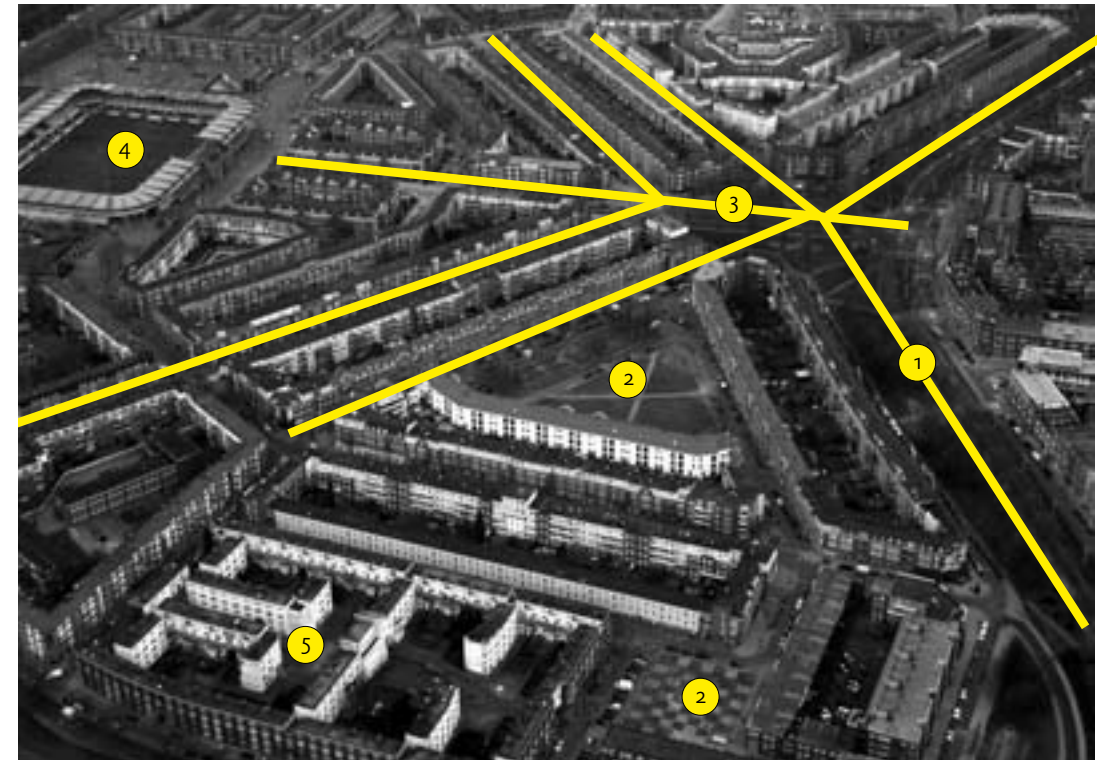
Wijk 12c: Bospolder en Tussendijken, gezien vanuit het zuiden

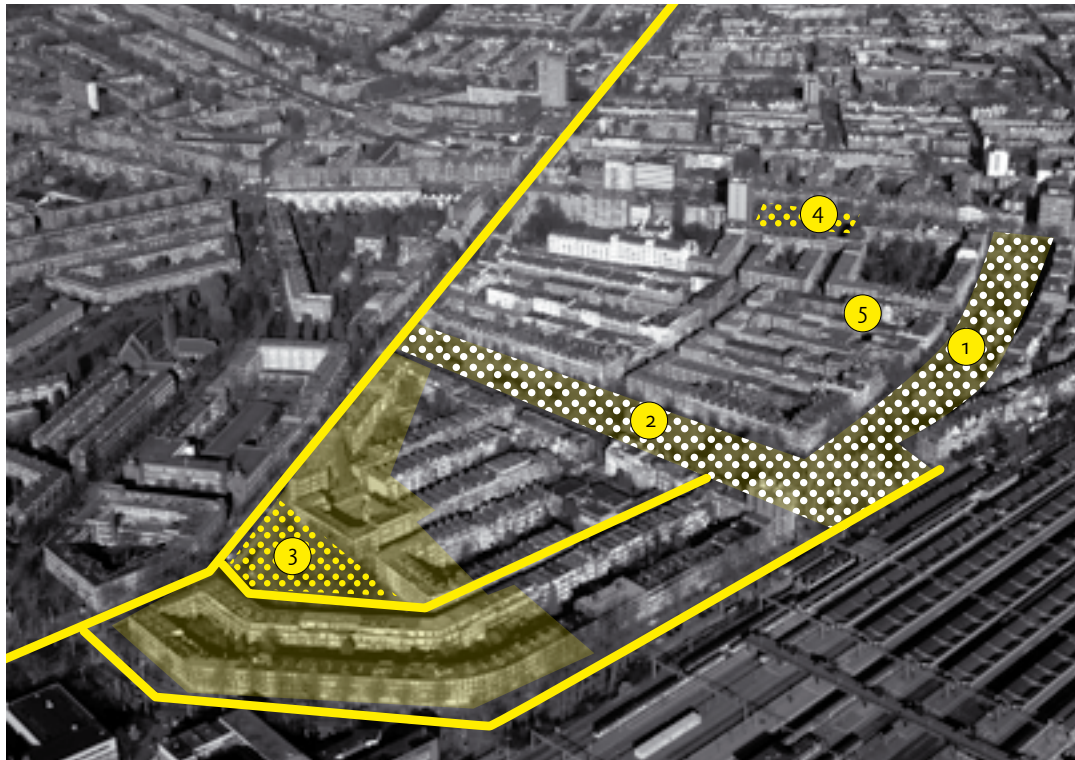
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Delftshaven – Bospolder – Tussendijken – Spangen, 3024 3025 3026 3027

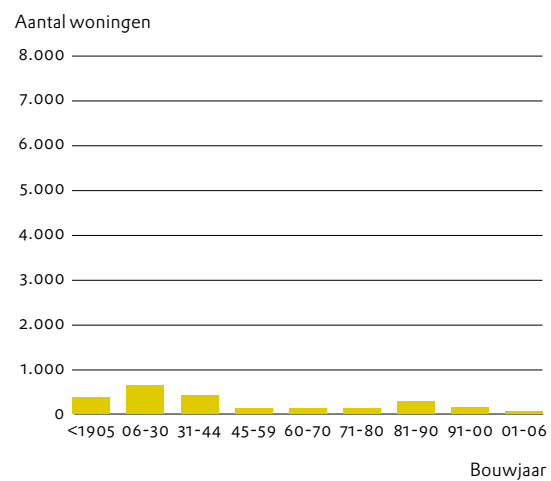
Wijk 12d: Spangen, gezien vanuit het westen

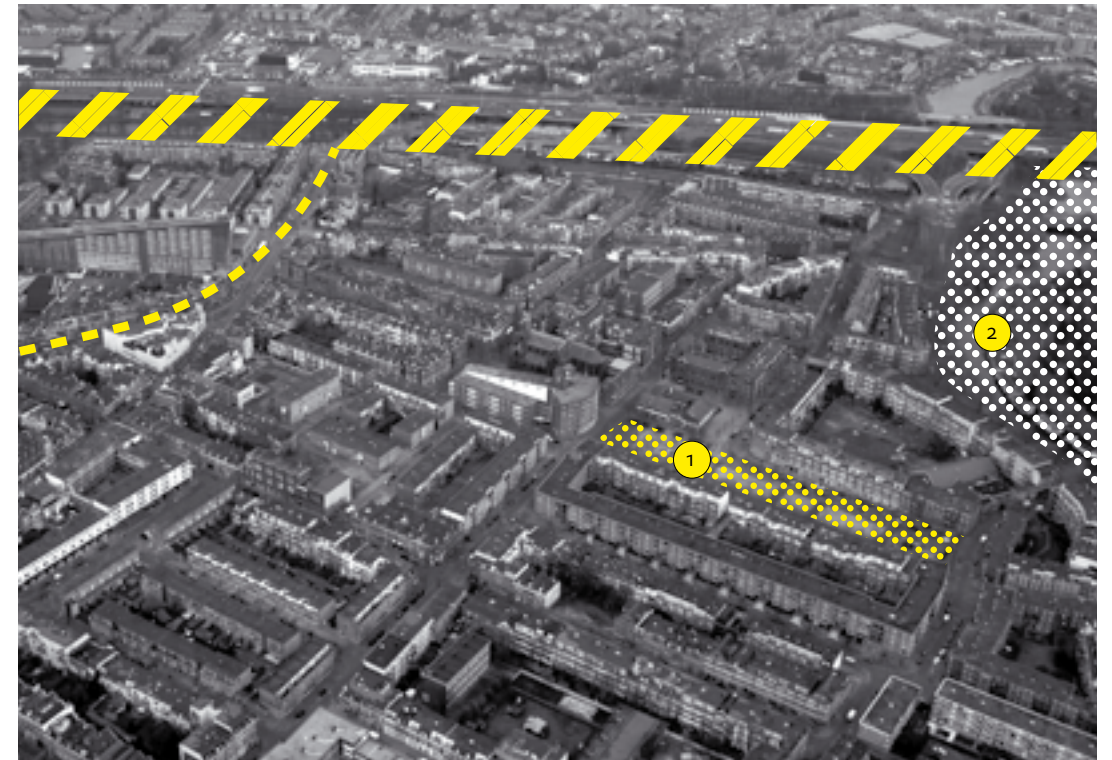
Wijk 13a: Provenierswijk, gezien vanuit het zuidwesten

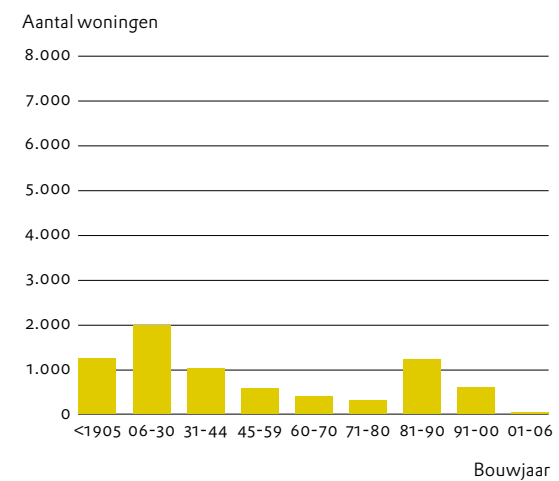
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Provenierswijk, 3033

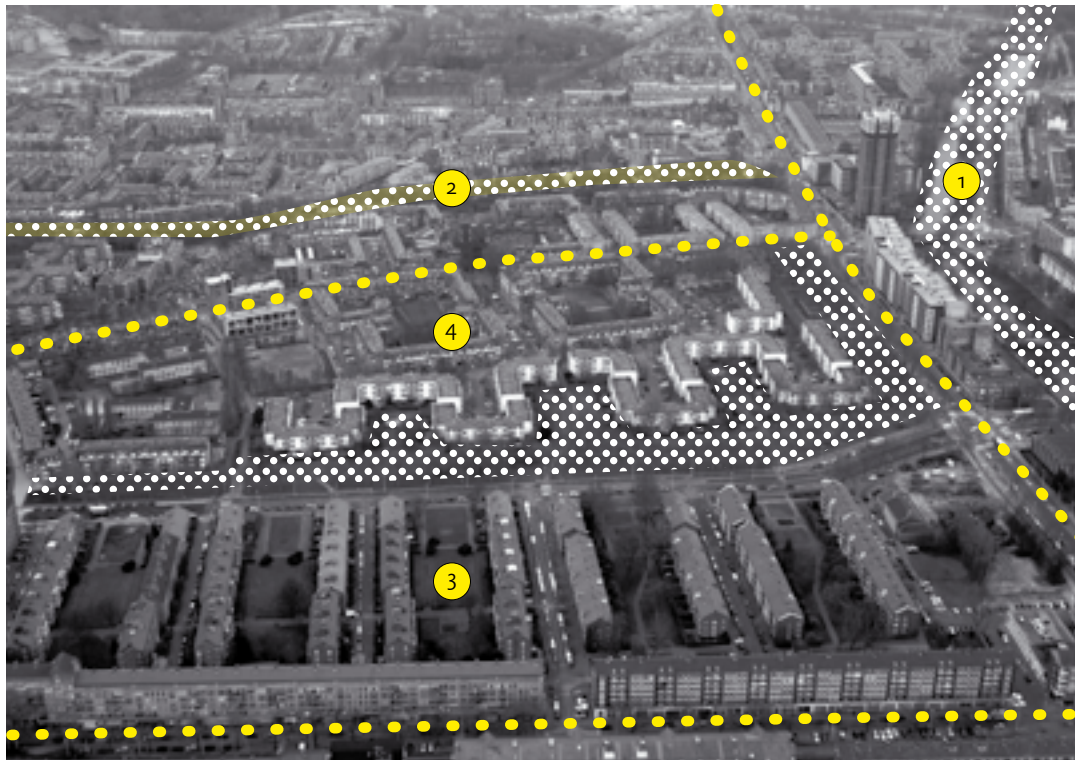
Wijk 13b: Het Oude Noorden, gezien vanuit het zuiden

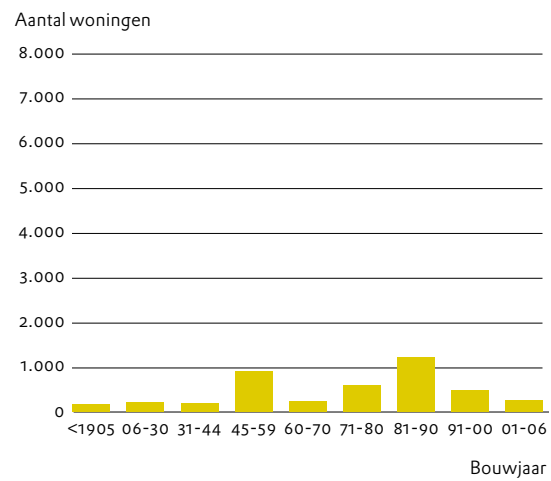
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Oude Noorden, 3035, 3036

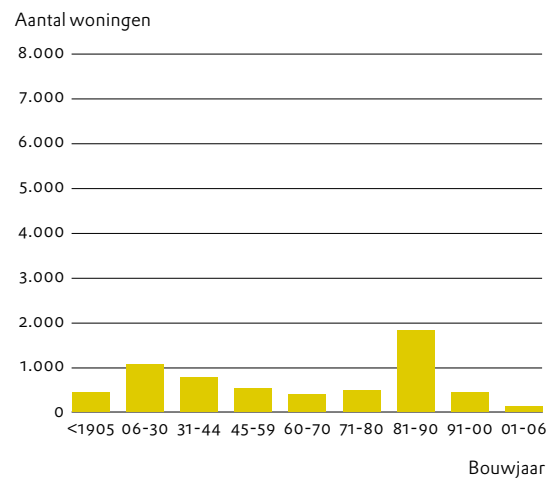
Wijk 13c: Rubroek (voorgond) en Crooswijk, gezien vanuit het zuiden

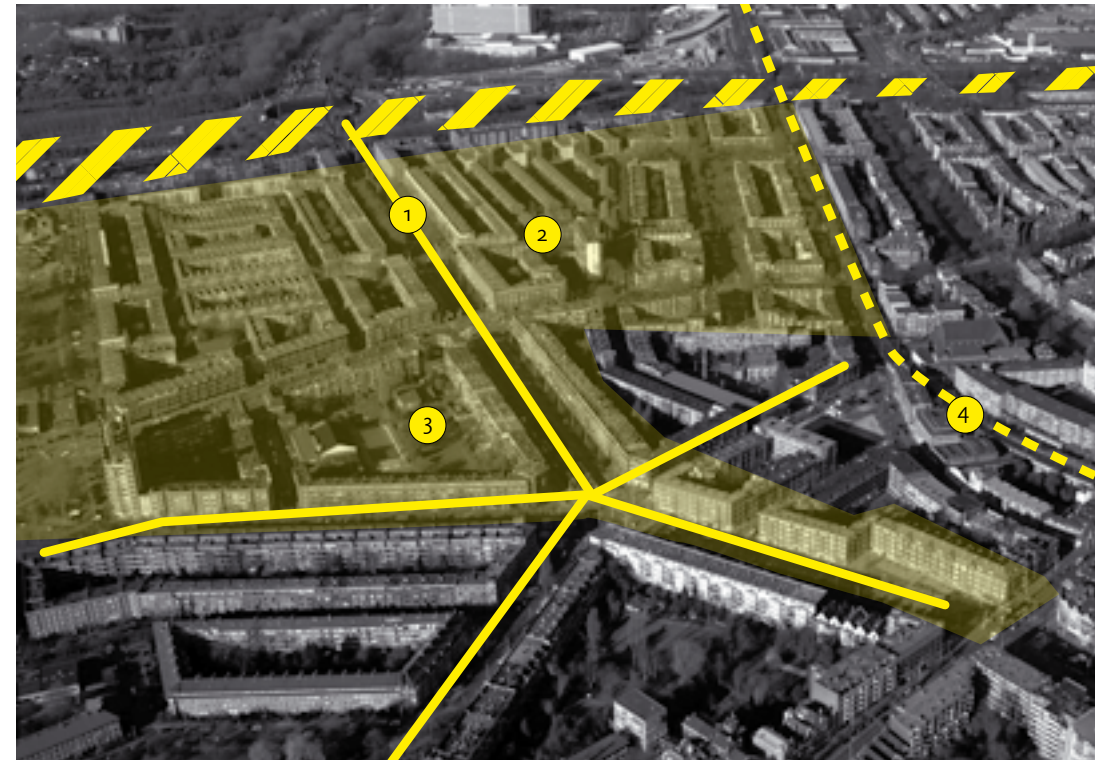
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Rubroek, 3031

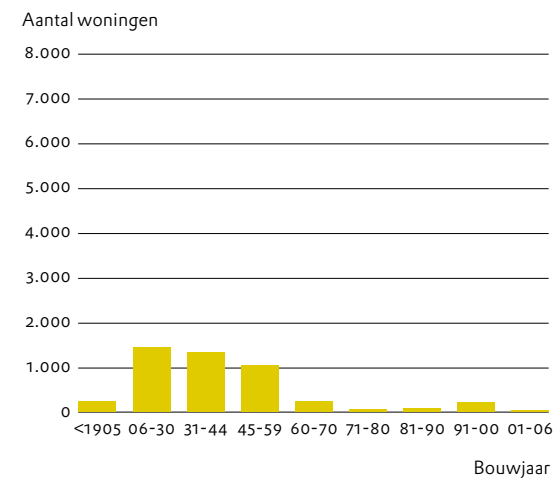
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Crooswijk, 3034

Wijk 14: Bergpolder, gezien vanuit het zuiden

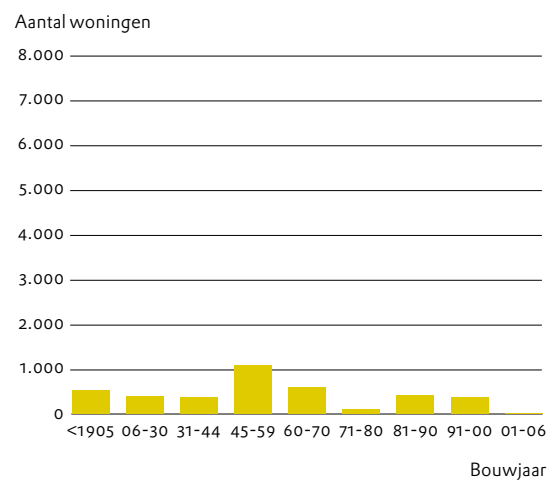
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Bergpolder, 3038

Wijk 15: Overschie, gezien vanuit het zuiden

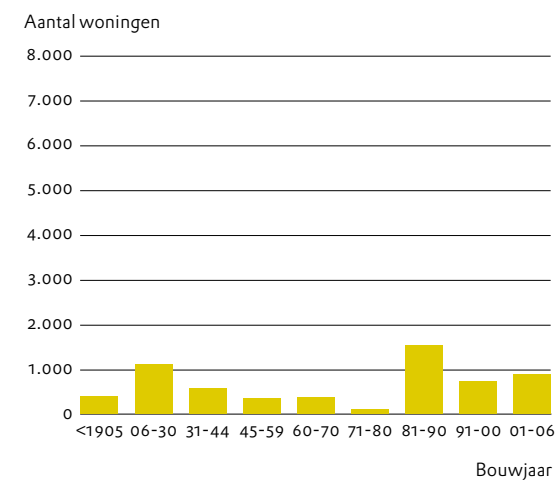
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Overschie Kleinpolder, 3042

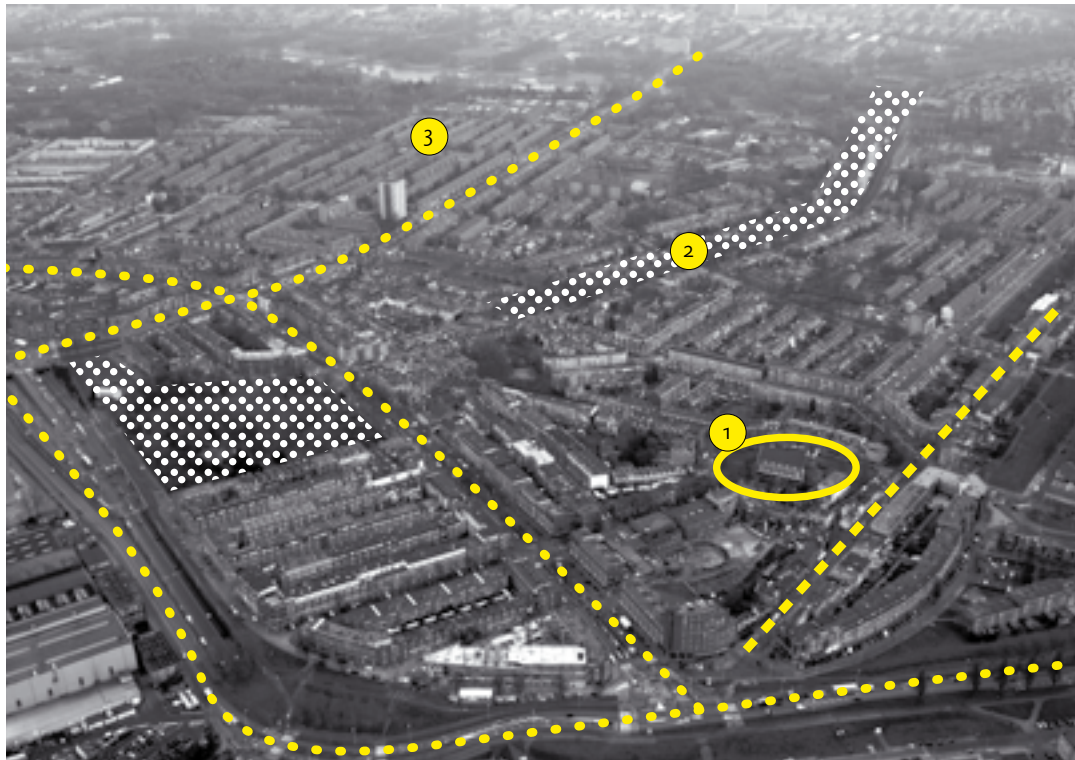
Wijk 16a: Katendrecht (voorgond) en Wilhelminapier, gezien vanuit het zuiden

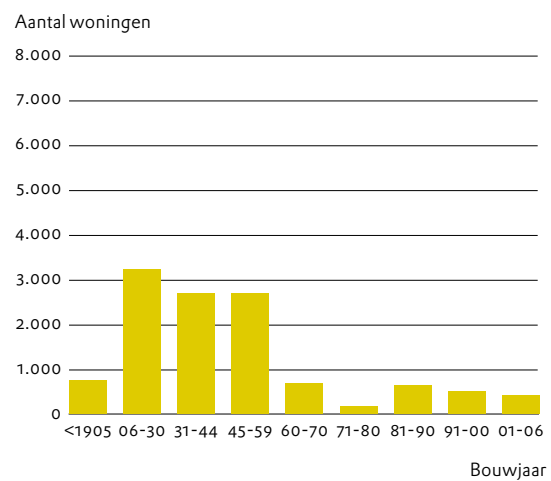
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Katendrecht – Afrikaanderwijk – Kop van Zuid, 3072

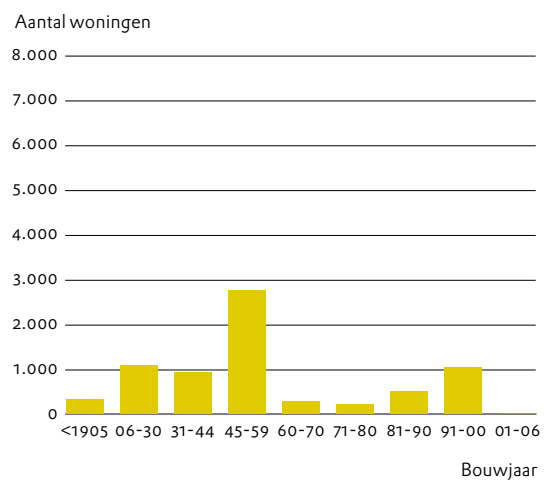
Wijk 16b: Charlois (voorgond) en Carnisse, gezien vanuit het noordwesten

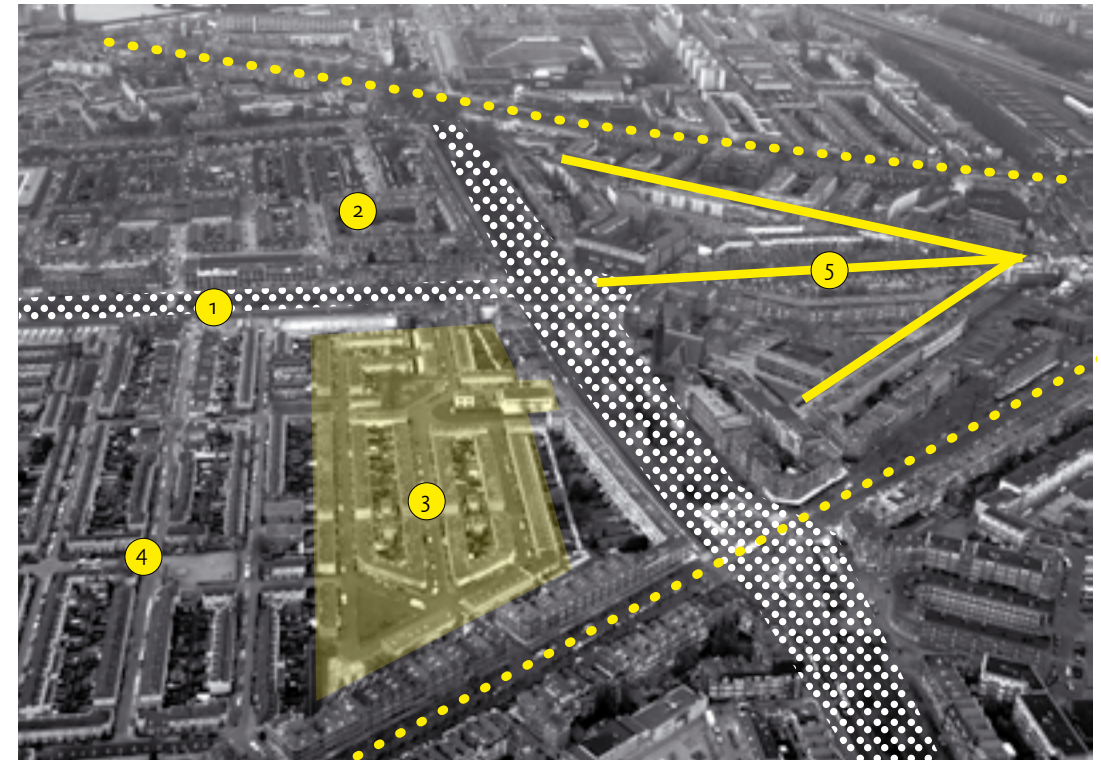
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Taruwijk-Oud Charlois, 3081, 3082

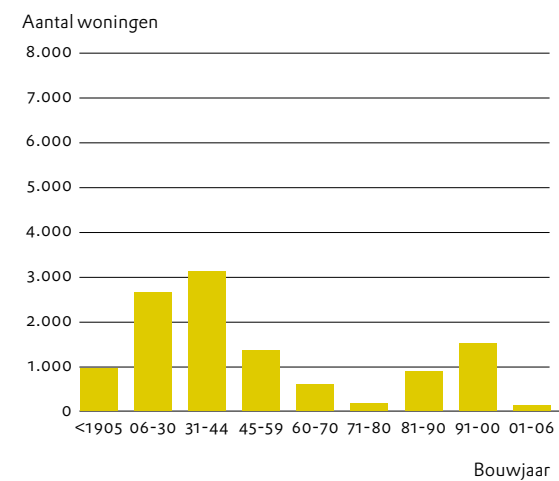
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Carnisse – Zuidplein, 3083

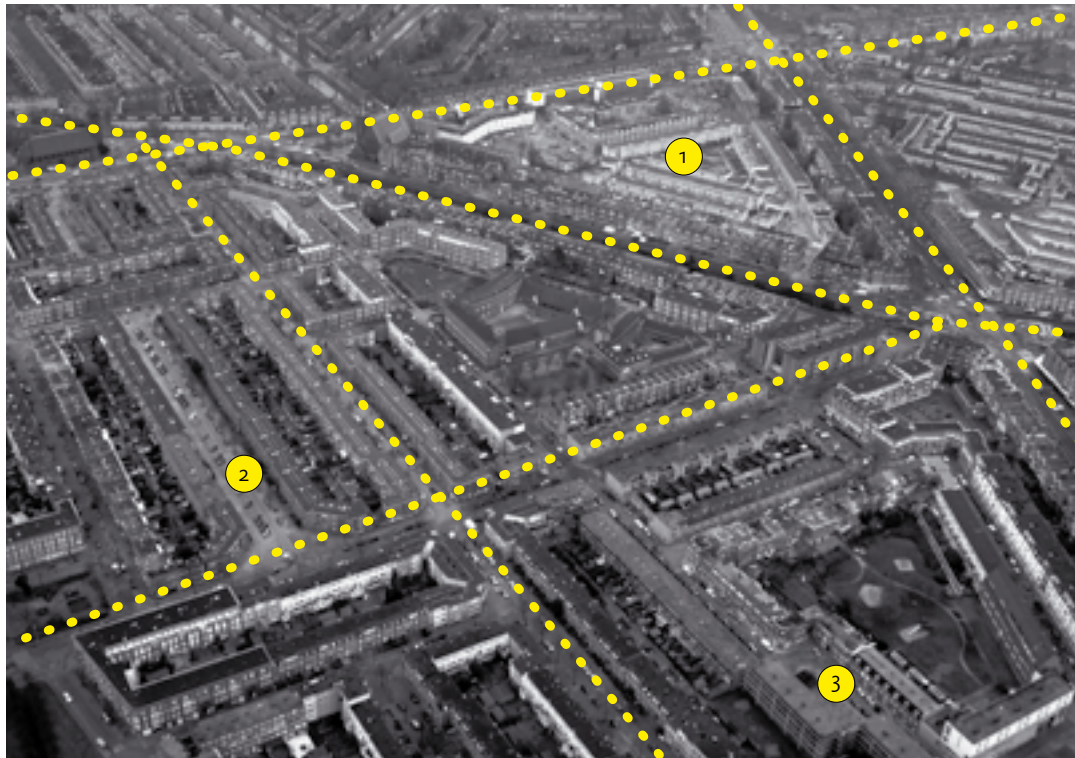
Wijk 16c: Bloemhof, gezien vanuit het zuidoosten

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Bloemhof – Hillesluis, 3073, 3074

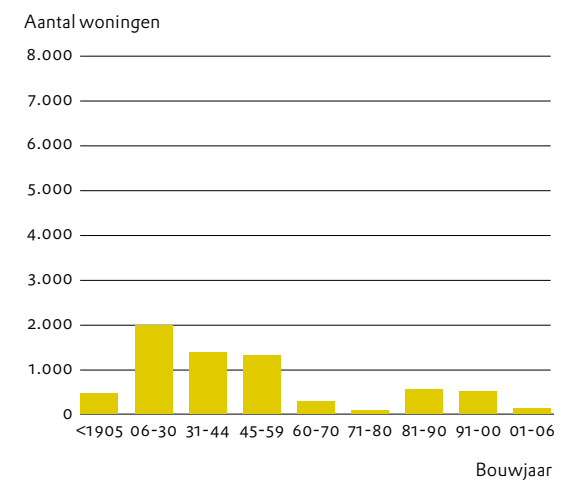
Wijk 16d: Hillesluis, gezien vanuit het noorden

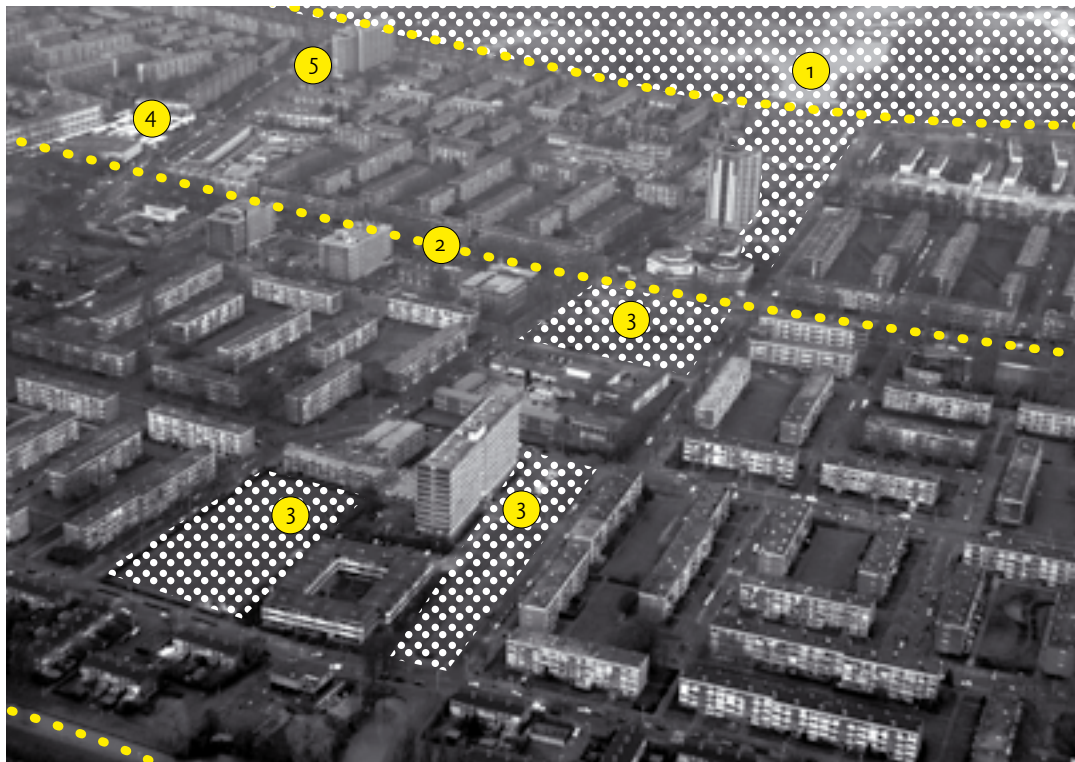
Wijk 17: Vreewijk, gezien vanuit het zuiden

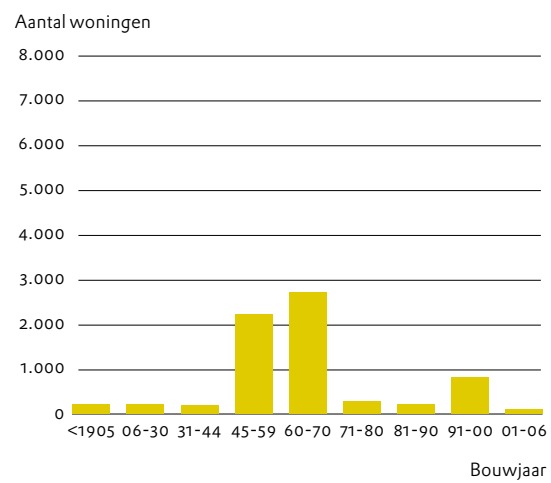
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Vreewijk, 3075

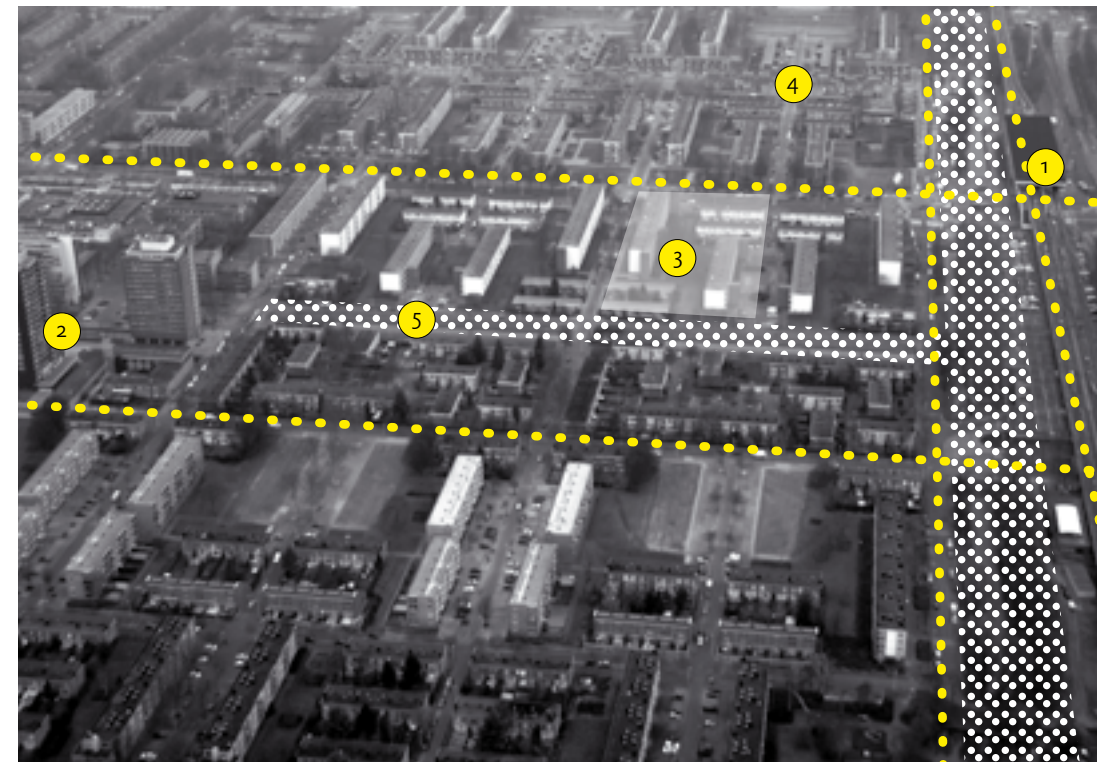
Wijk 18a: Zuidwijk, gezien vanuit het zuidoosten

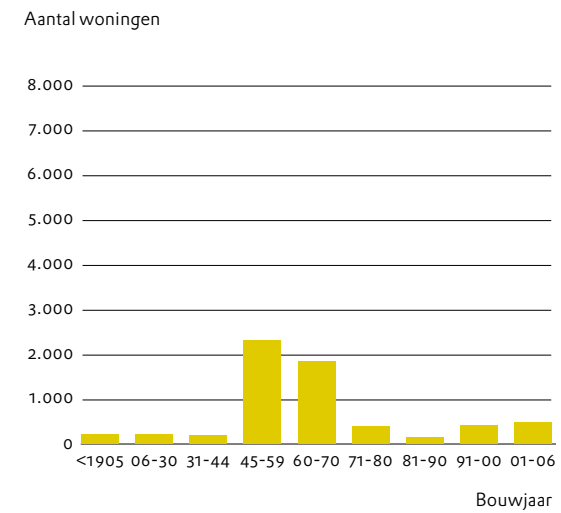
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Zuidwijk, 3085

Wijk 18b: Pendrecht, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Pendrecht, 3086

Schiedam

Ligging van de krachtwijk in Schiedam, schaal 1:50.000

Wijk 19: Nieuwland, Schiedam

Typen v, vi, ix

Nieuwland is de eerste noordelijke schil rondom het historische centrum van Schiedam. Met twee ondergrondse metrostations [19:1], twee tramlijnen en een NS halte is Nieuwland goed ontsloten. Het trein- en metrostation Schiedam Centrum bevindt zich direct ten oosten van de wijk. In de directe nabijheid zijn ook twee opritten naar de snelweg. De barrières die gevormd worden door de spoordijk en het rangeerterrein van de metro zijn slim gebundeld met de snelweg. Het gebied rond de Noordwestsingel, met zijn voormalige branderijen uit de tijd van de jeneverindustrie, hoort morfologisch gezien bij de historische kern van Schiedam. Het is een zeer diverse en gemengde zone. De molens die de Schiedamse skyline bepalen zijn op veel plekken in de wijk te zien.

De planmatige ontwikkeling van Nieuwland heeft in de jaren vijftig en zestig plaatsgevonden. Het ontwerp staat op naam van J. Horvath. De wijk bevat het hele palet aan naoorlogse stedenbouw: stroken, stempels en hoven, met alle bezwaren die daarbij horen: te brede straatprofielen, dichte plinten, slecht onderhouden buffergroen en renovaties met kunststof gevelplaten en kozijnen. De wijk bestaat uit een verzameling bouwvelden met verschillende modernistische typen. Sommige bouwvelden worden gesloopt en herontwikkeld. De hogere flats hebben een galerij-ontsluiting, terwijl de flats van vier verdiepingen ontsloten worden met portieken. Laagbouw is, afgezien van enkele bejaardenwoningen in de hoven, nauwelijks voorhanden. In het uiterste westen van de wijk, het oudste deel, zijn er schuine daken op de portiekflats. Elders zijn ze plat.

De wijk heeft veel aanknopingspunten voor een doorstart. De ligging en ontsluiting van de wijk zijn optimaal, waardoor er zelfs mogelijkheden zijn voor het aantrekken van bovenwijkse voorzieningen. Er staan veel volwassen bomen en er is een brede centrale watergang. Deze waterstructuur, die nu vooral als afstandhouder tussen de hoofdontsluitingswegen en de bebouwing ligt, zou meer met de woongebouwen geïntegreerd kunnen worden [19:2]. De clusterwijze opzet van de wijk biedt de kans selectief te werk te gaan. Door enkele bouwvelden in hun geheel te behouden en andere te herstructureren, hoeft de stedenbouwkundige opzet van de wijk niet verloren te gaan. De centraal gelegen Monseigneur Nolenslaan is door zijn monumentale karakter de moeite waard om in zijn ruimtewerking behouden te blijven. Deze straat bestaat uit de koppen van de aanliggende hoven. In de plinten bevinden zich winkels.

Feiten en cijfers wijk 19

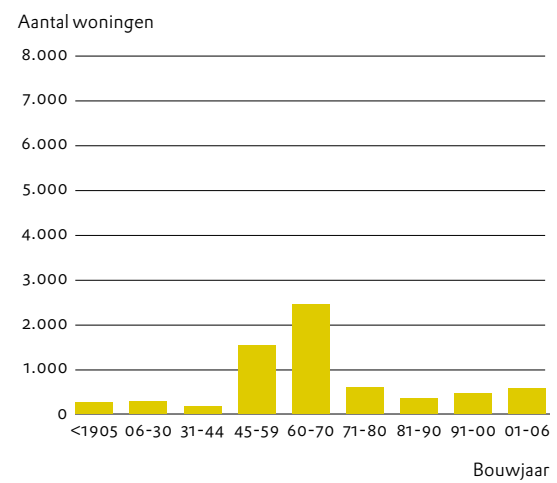
Postcodes	3118,3119
Gecor. opp. woonwijk (ha)	164
Aantal woningen	6.648
Gecor. dichtheid (won/ha)	41
Aandeel eengezinswoningen (%)	15
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,6
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,4
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,67
Aantal bedrijven per woning	0,07

Wijk 19: Nieuwland, gezien vanuit het zuidwesten

Dordrecht

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Nieuwland, 3118, 3119

Ligging van de krachtwijk in Dordrecht, schaal 1:50.000

Wijk 20: Wielwijk Crabbehof, Dordrecht

Typen iv, vi, ix

De wijken Wielwijk en Crabbehof zijn beide naorlogs. Ze bevinden zich naast elkaar in het zuiden van Dordrecht tussen de A16 en de spoorlijn Dordrecht-Breda/Roosendaal. Twee oude dijklinten [20a:1, 20b:1] doorkruisen de wijken. Het ene lint, de Zuidendijk, vormt de grens tussen de wijken Wielwijk (ten westen) en Crabbehof (ten oosten) en is niet of nauwelijks geïntegreerd in beide wijken. Het andere lint, de Reeweg Zuid, ligt tussen het Wielwijkpark [20b:2] en het Albert Schweitzer Ziekenhuis, met daarnaast de recent gebouwde wijk Dordtse Hout. Ook dit lint is niet in de wijken geïntegreerd.

Wielwijk en Crabbehof lijken op het eerste gezicht erg op elkaar. Ze zijn even groot en hebben in het centrum van de wijk een eigen winkelcentrum, waarin al het openbare leven van de wijken geconcentreerd lijkt te zijn. Hoewel alle straten haaks op elkaar aansluiten, is er door de onduidelijke hiërarchie tussen de wegen soms toch sprake van een verwarrend stratenpatroon. Een terugkerend probleem bij veel portiekflats, ook in deze wijken, is de slechte aansluiting van de begane grond op het maaiveld. Er is geen interactie tussen de woningen en de straat. In Wielwijk zijn de bergingen half verdiept in het souterrain aangelegd, waardoor de plint slechts half zo hoog is.

Wielwijk bestaat overwegend uit strokenbouw met per blok slechts één richting. Hierdoor zijn er vaak kopse kanten aan de openbare weg en hebben de binnentuinen weinig beslotenheid. Op plekken waar de straatprofielen een asverschuiving hebben, wordt deze openheid deels weer teniet gedaan. Een groot probleem voor Wielwijk is de ligging vlak langs de A16 [20a:2]. Een geluidsscherm biedt bescherming tegen lawaai, maar isoleert de wijk ook in visueel opzicht. In de hele wijk vindt momenteel veel sloop en nieuwbouw plaats. De vooroorlogse Zeehavenbuurt in het noorden van de wijk is helemaal gesloopt en opnieuw gebouwd [20a:3]. Bij de nieuwbouw van het winkelcentrum Admiraalsplein uit 2005 is het gelukt de monotonie van de wijk te doorbreken met opvallende en sterk afwijkende architectuur [20a:4].

De *Crabbehof* is net als Wielwijk door het bureau van W. Wissing ontworpen. Men heeft de strokenbouw grotendeels vervangen door hovenbouw, wat hier goed heeft uitgepakt. De vierkante hoven, omzoomd door een ontsluitingsstraat en rijtjeshuizen, worden vaak gebruikt als speelveld [20b:3]. De inrichting van de hoven is telkens verschillend. De bebouwing rondom is overwegend laag. Doordat er achter deze laagbouw portiekflats staan met vier verdiepingen, ontstaat een ruimtelijke coulisse. Een derde coulisse wordt op grotere schaal gevormd door een ring van portiekflats tot zes verdiepingen rondom de wijk.

Feiten en cijfers wijk 20

Postcode	3317
Gecor. opp. woonwijk (ha)	291
Aantal woningen	7.688
Gecor. dichtheid (won/ha)	26
Aandeel eengezinswoningen (%)	29
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,0
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,4
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,46
Aantal bedrijven per woning	0,03

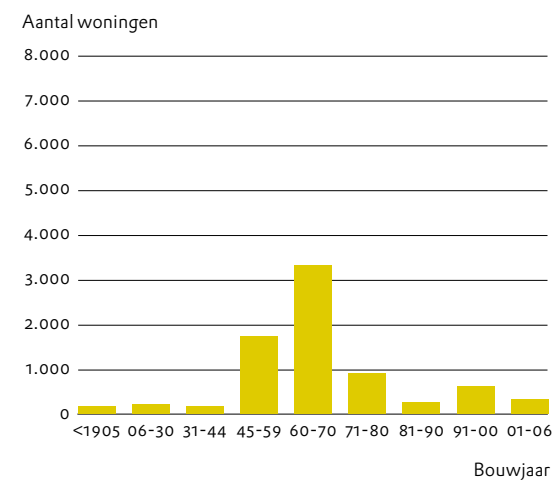
Andere pluspunten van de wijk zijn het aangrenzende station Dordrecht Zuid en het Kasteel Crabbehoff [20b:4], dat enigszins verscholen terzijde van de wijk ligt. De kerken in de wijk staan daarentegen prominent aan het einde van een zichtas.

Wielwijk gaat momenteel drastisch op de schop. Het is hierbij zaak de bestaande groenstructuren te behouden en de groene inrichting verder te ontwikkelen. In Crabbehof geven de hoven weinig aanleiding tot herstructurering; gezien hun gevarieerde inrichting zouden ze als ensemble zelfs een zekere bescherming mogen genieten.

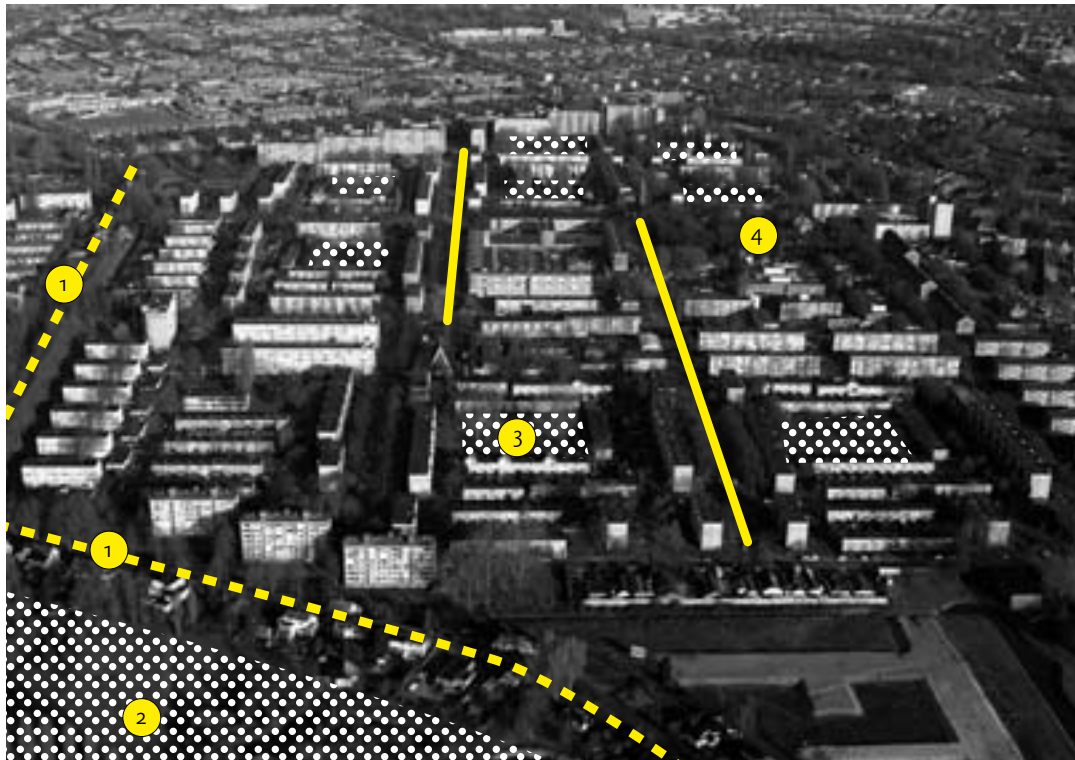
Wijk 20a: Wielwijk, gezien vanuit het westen

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Wielwijk-Crabbehof, 3317

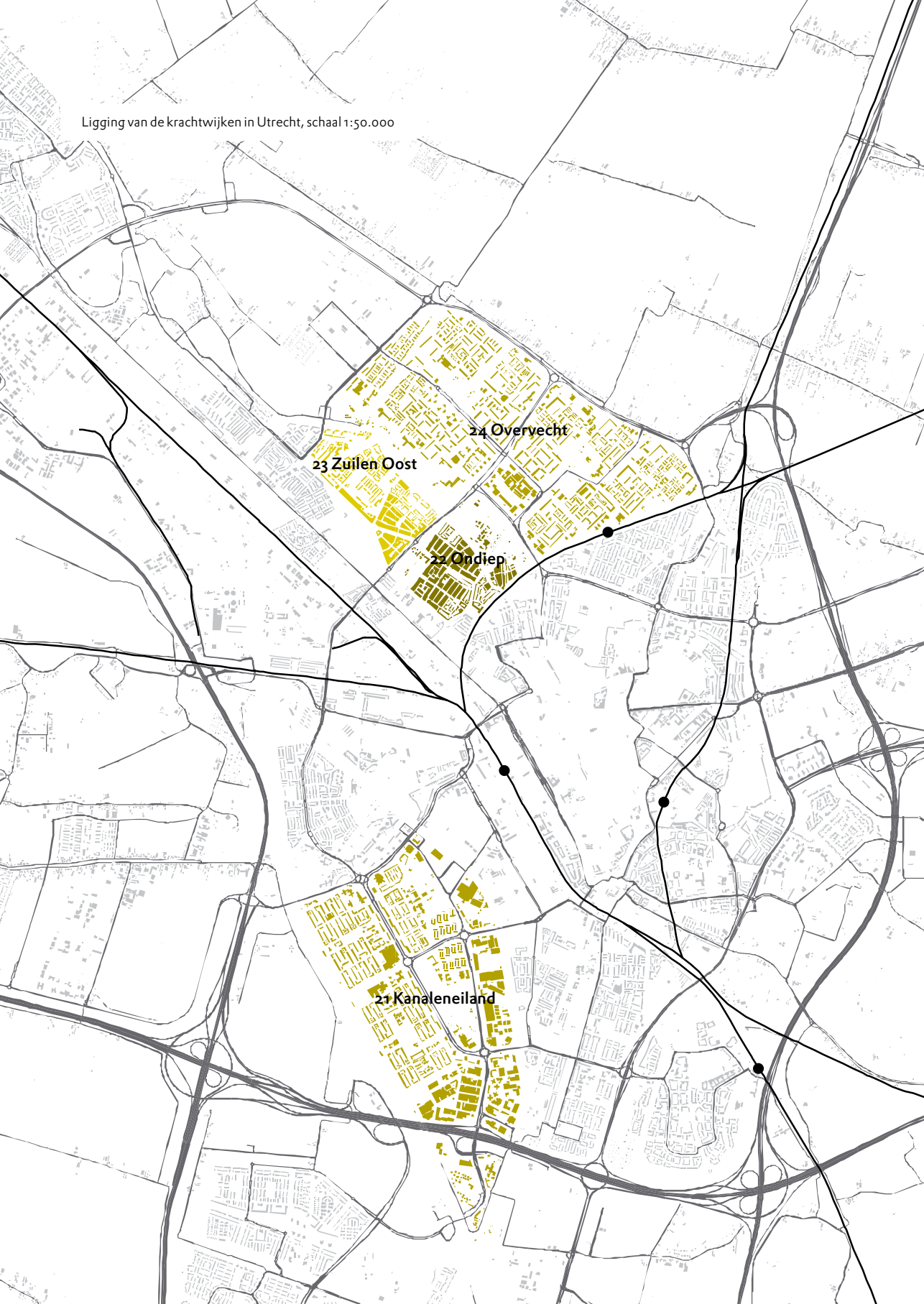

Wijkzob: Crabbehof, gezien vanuit het zuiden

Utrecht

Ligging van de krachtwijken in Utrecht, schaal 1:50.000

Wijk 21: Kanaleneiland, Utrecht

Typen IV, VI, IX

Kanaleneiland ligt tussen het Amsterdam-Rijnkanaal en het Merwedekanaal. Hoewel de wijk niet ver van de binnenstad verwijderd is, vormt het Jaarbeurs-terrein een grote barrière. Aan de andere zijden van de wijken vormen de A2, de A12 en het Amsterdam-Rijnkanaal barrières. De wijk ligt daarom relatief geïsoleerd. Het voordeel van deze infrastructuur is dat de wijk goed bereikbaar is. Met de sneltram tussen Utrecht en Nieuwegein, die dwars door de wijk loopt [21:1], is het centrum van Utrecht snel bereikbaar. Aan de hoofd-wegen liggen de voorzieningen die vaak een bovenwijkse uitstraling hebben (winkelcentrum, scholencluster, kantoren en een ziekenhuis). Door de ontwikkeling van Leidsche Rijn, westelijk van Kanaleneiland, verschuift het geografische zwaartepunt van Utrecht richting Kanaleneiland.

Met zijn ver doorgevoerde rechtlijnigheid (platte daken), industriële bouwproductie en veelvuldige herhaling van hetzelfde patroon van gebouwen is de wijk, ontworpen door C.M. van der Stad, een schoolvoorbeeld van het modernisme in de stedenbouw. De bebouwing bestaat uit portiekflats, galerijflats en rijtjeshuizen. De flats zijn tussen de vier en achttien verdiepingen hoog. De lineaire vorm van de gebouwen en hun gerichtheid parallel aan de hoofdwegen verschaffen de wijk monumentaliteit en dynamiek. De clusters van strokenbouw wekken door hun regelmatige herhaling de indruk van stempels, maar zijn het strikt genomen niet. Alle bouwvelden zijn vierkanten van 180 x 180 meter, die rondom ontsloten zijn. Via een bajonetontsluiting worden de blokken ook van binnenuit ontsloten. Binnen een blok komen zowel laagbouwoningen als portiekflats voor.

De openbare ruimte is ruim opgezet, met brede straatprofielen voorzien van soms wel tien meter brede plantvakken. In het westelijke deel van de wijk beschikken alle woningen aan de begane grond over een tuin. In het oostelijke deel (Transwijk [21:2]) zijn er collectieve hoven, waarvan sommige zijn afgesloten met hekken. Door Kanaleneiland heen zijn rechthoekige, geschakelde groene voorzieningenstroken aangelegd, waarop gebouwen staan die door hun afwijkende vormtaal contrasteren met het heldere, lineaire idioom van de woonbebouwing. Deze onsamenhangende voorzieningenstroken, de eindeloze plinten met garageboxen, de barrièrewerking van de hoofdinfrastructuur gepaard met de afwezigheid van variatie, maken de wijk voor de voetganger niet aantrekkelijk.

In het zuidelijke deel van de wijk bevindt zich een markante groen- en waterstructuur. Het overige groen ligt veelal aan de rand van de wijk, waardoor een groot deel van de wijk versteend overkomt. Het van oorsprong functionalistische Park Transwijk [21:3] is opgebouwd uit zones voor verschillende doelgroepen. Zo zijn er een rosarium, een verkeerstuin en een speelweide. Het park ligt enigszins excentrisch ten opzichte van het woongebied en is bovendien vanuit het grootste deel van de wijk moeilijk bereikbaar.

Feiten en cijfers wijk 21

Postcodes 3526,3627
Gecor. opp. woonwijk (ha) 219
Aantallen woningen 8394
Gecor. dichtheid (won/ha) 38
Aandeel eengezinswoningen (%) 22,5
Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,8
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 13,4
Aantal arbeidsplaatsen per woning 2,3
Aantal bedrijven per woning 0,1

Veel negatieve aspecten van de wijk hebben de potentie te worden omgebogen naar voordelen. De ligging langs de kanalen zou een gewild woonmilieu kunnen bieden. De groenstructuur kan meer uitgebuit worden door aanvullende bebouwing erop te oriënteren. Binnen de strokenbouw zouden met beperkte ingrepen hoven aangelegd kunnen worden, waarbij open doorgangen fysiek afgesloten kunnen worden om sociale controle en domeinvorming te stimuleren. Langs de drukke doorgaande wegen en op de plaats van de huidige blinde plinten zouden aanvullende woningen, voorzieningen of kantoren ontwikkeld kunnen worden, waardoor de wijk minder mono-functioneel wordt en de hoofdstraten beter over te steken zijn.

Wijk 22: Ondiep, Utrecht

Type II

Ondiep is een vooroorlogse wijk die tussen 1900 en 1930 is gebouwd. De wijk bevindt zich in het noordwesten van Utrecht, niet ver van het centrum. De woningvoorraad bestaat hoofdzakelijk uit rijen laagbouwoningen zonder voortuin. De architectuur is uniform: baksteen en standaard één verdieping met rode schuine kap. Het stedenbouwkundige ontwerp is gebaseerd op het uitbreidingsplan van H.P. Berlage en L.N. Holsboer. Ook P. Verhagen ontwierp een deel van de wijk.

De stedenbouwkundige structuur is overzichtelijk, gespiegeld in de Boerhavelaan [22:1] en nog een keer in Laan van Chartreuse [22:2]. Hoewel (de hoeken van) de lanen zich ervoor lenen, heeft de wijk weinig voorzieningen. Een deel van deze krachtwijk bevindt zich langs de oevers van de Vecht [22:3]. Dit deel is gevarieerder van opzet, met enkele bedrijven en geschakelde lintbebouwing. Deze dateert grotendeels van vóór de tijd waarin Ondiep is ontwikkeld.

Ondiep is echter ook een stenige wijk met smalle straten, nauwelijks voortuinen en weinig openbare ruimte. De stoepen zijn smal en de geparkeerde auto's maken dat de straten er vol uitzien. Ondanks de geringe bouwhoogte komt de wijk dankzij zijn uniformiteit en symmetrie monumentaal over. De twee parallelle hoofdstraten en het geometrische stratenpatroon verlenen de wijk een grote mate van overzichtelijkheid. De incidentele afwijkingen in het stratenpatroon, zoals de pleintjes, knikken in enkele straten en bijzondere hoekoplossingen, voorkomen dat de eenvoudige hoofdopzet saai wordt. De charme van de wijk ligt voor een groot deel in zijn kleinschalige karakter. Hierop zou in de toekomst voortgebouwd kunnen worden, door op strategische plekken beeldbepalende details te behouden.

Wijk 23: Zuilen Oost, Utrecht

Type X

Zuilen ligt in het noordwesten van Utrecht, ten noorden van Ondiep. Samen met het naastgelegen Zuilen West vormt de krachtwijk een monumentaal deel van de stad, dat net als Ondiep gebaseerd is op het uitbreidingsplan van

Feiten en cijfers wijk 22

Postcode 3552
Gecor. opp. woonwijk (ha) 70
Aantal woningen 3.082
Gecor. dichtheid (won/ha) 44
Aandeel eengezinswoningen (%) 67,6
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,4
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 0,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,42
Aantal bedrijven per woning 0,08

Feiten en cijfers wijk 23

Postcode 3554
Oppervlakte woonwijk (ha) 74
Aantal woningen 3.385
Dichtheid (won/ha) 46
Aandeel eengezinswoningen (%) 47,2
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,3
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,0
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,19
Aantal bedrijven per woning 0,08

H.P. Berlage en L.N. Holsboer. In het zuiden is het geometrische stratenplan gespiegeld rond de Burgemeester van Tuylkade en de Prins Bernardlaan [23:1] in het verlengde daarvan. De licht geknikte straten verschaffen de wijk geborgenheid, terwijl de structuur helder blijft.

De wijk maakt een gevarieerde indruk, doordat er sinds de jaren twintig steeds is bijgebouwd of geherstructureerd. Blokken met eengezinswoningen worden afgewisseld met buurten van portiekflats en middelhoge galerijflats.

Hoewel de wijk beschikt over een aantal verspreide plantsoenen maken veel straten een stenige indruk. De belangrijkste groenstructuur is het plantsoen langs de Vecht [23:2], dat op enkele plaatsen als groene wig in de wijk doordringt. Aan de Vecht staan ook enkele rijksmonumenten. Deze dateren van voor de periode waarin Zuilen als Utrechtse stadsuitbreiding werd ontwikkeld.

Voor het zuidelijk deel van Zuilen Oost zou het bewaren van beeldbepalende details gecombineerd kunnen worden met een zekere mate van vrijheid bij het doorvoeren van individuele aanpassingen. Naar het noorden ligt het meer voor de hand het groene karakter verder te ontwikkelen.

Wijk 24: Utrecht, Overvecht

Typen IV, VI, VII

Overvecht is de noordoostelijke uitbreiding van Utrecht. Het ligt, zoals de naam aangeeft, aan de overzijde van de Vecht. In het oosten is er (vanuit de hoogste woongebouwen) vrij zicht op het landelijke gebied [24:1]. Door de ligging aan de ringweg N320 en de royaal bemeten hoofdwegen binnen de wijk is Overvecht per auto goed bereikbaar en ontsloten. Daarnaast grenst Overvecht in het zuiden aan het spoor waar het een eigen NS station heeft.

Overvecht is een voorbeeld van de laatmodernistische stedenbouw, waar licht, lucht en ruimte centraal staan en het grote gebaar niet geschuwd wordt. De ontwerpers zijn C. Hanekroot, W. Wissing en K.F.G. Spruit. De wijk bestaat uit galerijflats tot tien verdiepingen hoog, portiekflats tot vier verdiepingen, en rijtjeshuizen met tuin. De wijk is zeer ruim opgezet; in elke buurt zijn talrijke plantsoenen en speelveldjes. De centraal gelegen *parklane*-achtige Carnegiedreef [24:2] maakt met de flankerende hoge galerijflats een monumentale indruk. Door zijn vele gelijksoortige flats straalt de wijk echter ook monotonie en anonimiteit uit.

Het zuidelijke deel van de wijk is opgebouwd uit acht even grote vierkante buurten. Het noordelijk deel bestaat uit vier grotere buurten. De buurten zijn door groenstructuren en/of weginfrastructuur van elkaar gescheiden. De hoofdwegen en het groen vormen autonome netwerken. De groenstructuren gaan vaak vergezeld van waterpartijen en voorzieningen zoals scholen, en verbreden zich soms tot parken.

Elke woonbuurt beschikt over een eigen winkelcentrum en daarnaast is er een groot overdekt winkelcentrum voor heel Overvecht en aangrenzende wijken [24:3]. Door de clustering van winkels in centra en de concentratie van

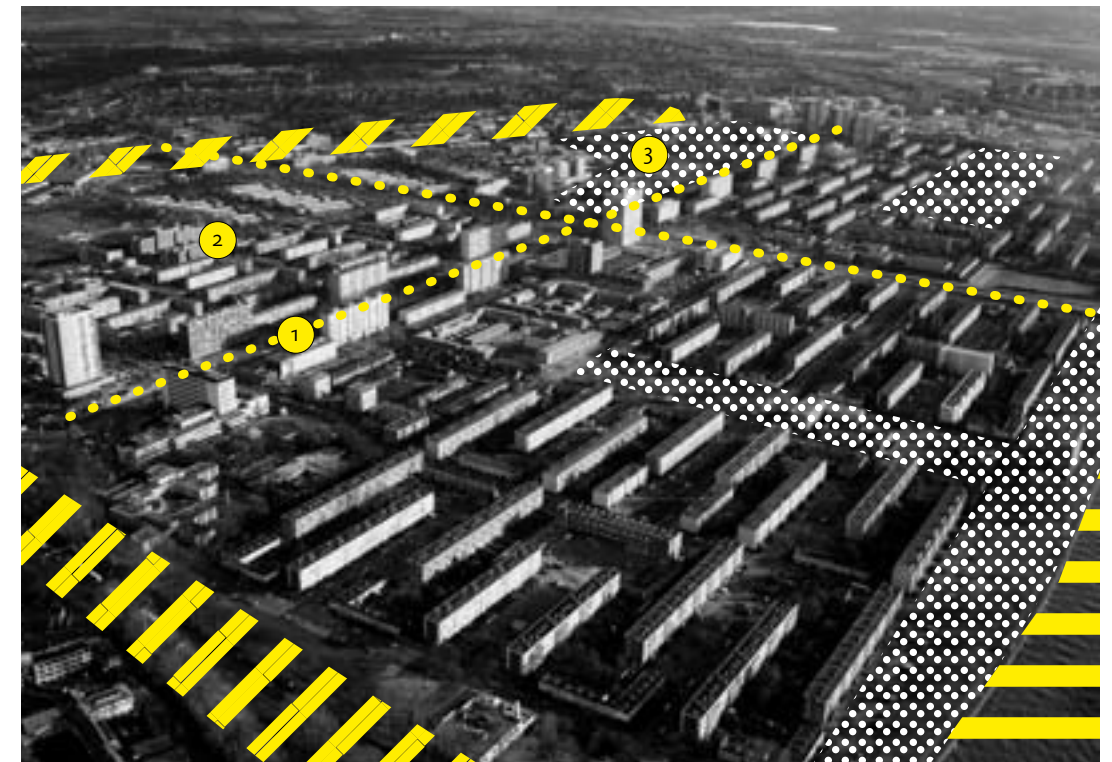
Feiten en cijfers wijk 24

Postcodes 3561, 3562, 3563, 3564
Oppervlakte woonwijk (ha) 412
Aantal woningen 14.200
Dichtheid (won/ha) 35
Aandeel eengezinswoningen (%) 25
Aantal verkooppunten per 100 wningen 1,6
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 2,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,70
Aantal bedrijven per woning 0,06

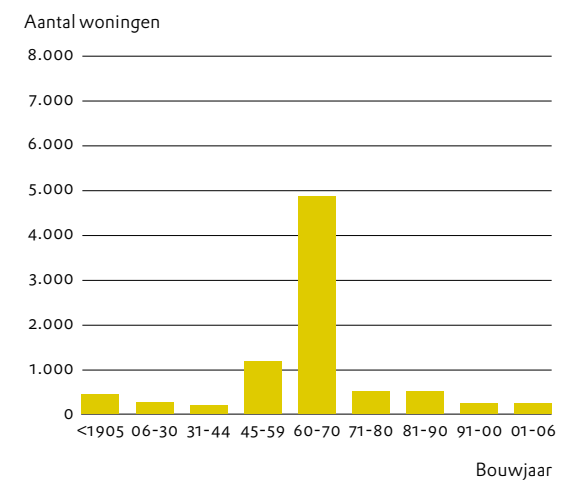
bedrijven op een afzonderlijk bedrijventerrein zijn de woonclusters volstrekt monofunctioneel. Bovendien zijn de plinten van de flatgebouwen vrijwel geheel gesloten en dat komt de sociale controle niet ten goede. Bovendien zijn veel plinten door gebrekkig onderhoud in verval geraakt. Ook de vrijstaande garageboxen lijken gevoelig voor vandalisme.

De sterke punten van Overvecht zijn de goede ontsluiting en de ruime groene opzet. Daarmee heeft de wijk enkele troeven in handen die bij toekomstige herstructurering kunnen helpen de nadelen van monotonie en onoverzichtelijkheid te overkomen. Een denkbare ingreep is de plinten een gebruiksfunctie te geven door bijvoorbeeld de woningen op de eerste verdieping om te bouwen tot maisonnettes, of er winkels en andere voorzieningen in te plaatsen. Bouwen langs de (zeer) brede hoofdwegen kan de onoverzichtelijkheid van de wijk helpen tegengaan en de oversteekbaarheid van de royale infrastructuur verbeteren.

Wijk 21: Kanaleneiland, gezien vanuit het noordwesten

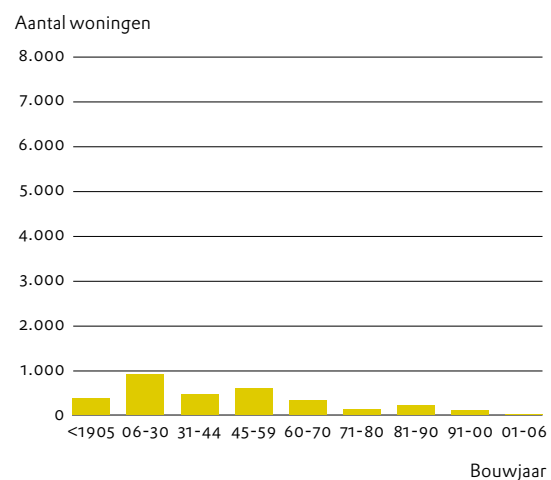
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Kanaleneiland-Transwijk, 3526, 3527

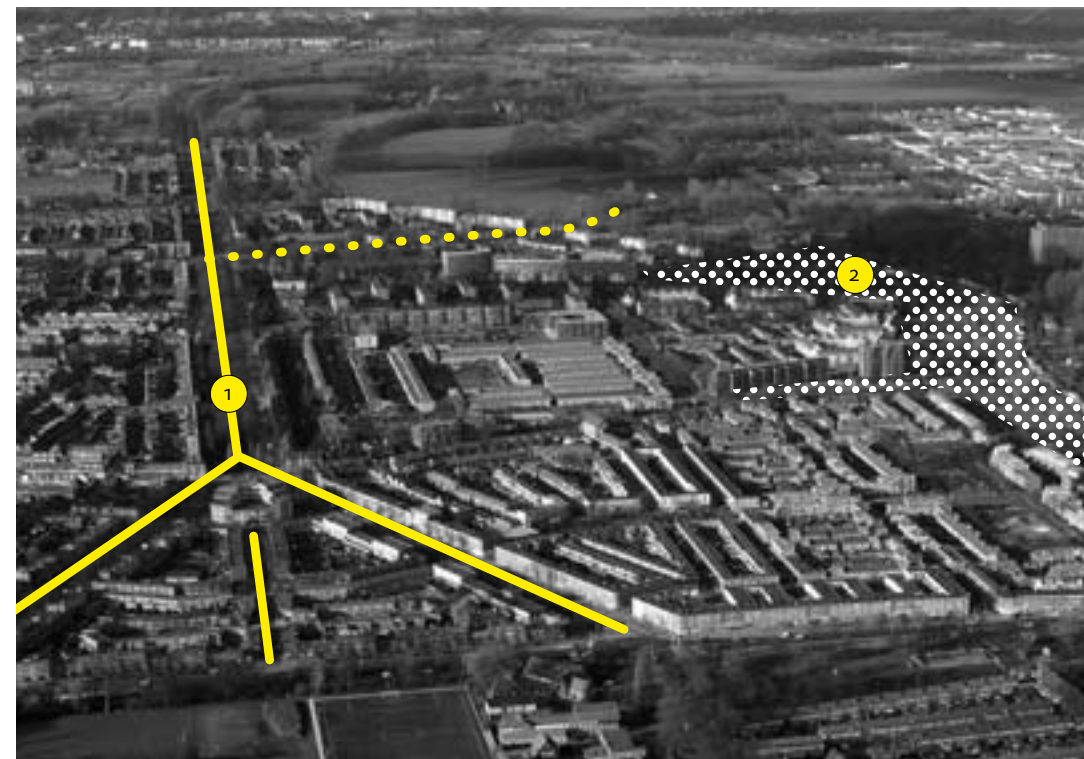
Wijk 22: Ondiep, gezien vanuit het zuiden

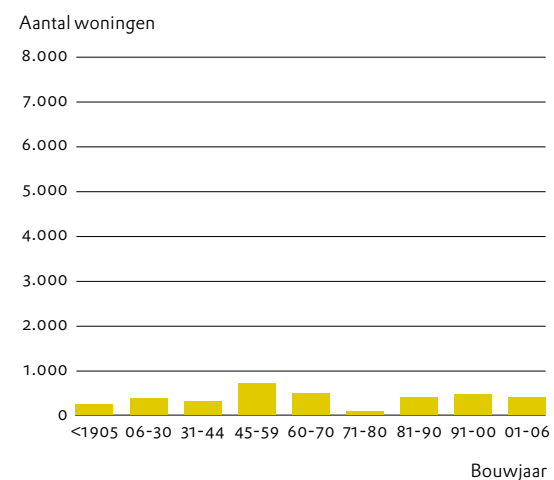
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Ondiep, 3552

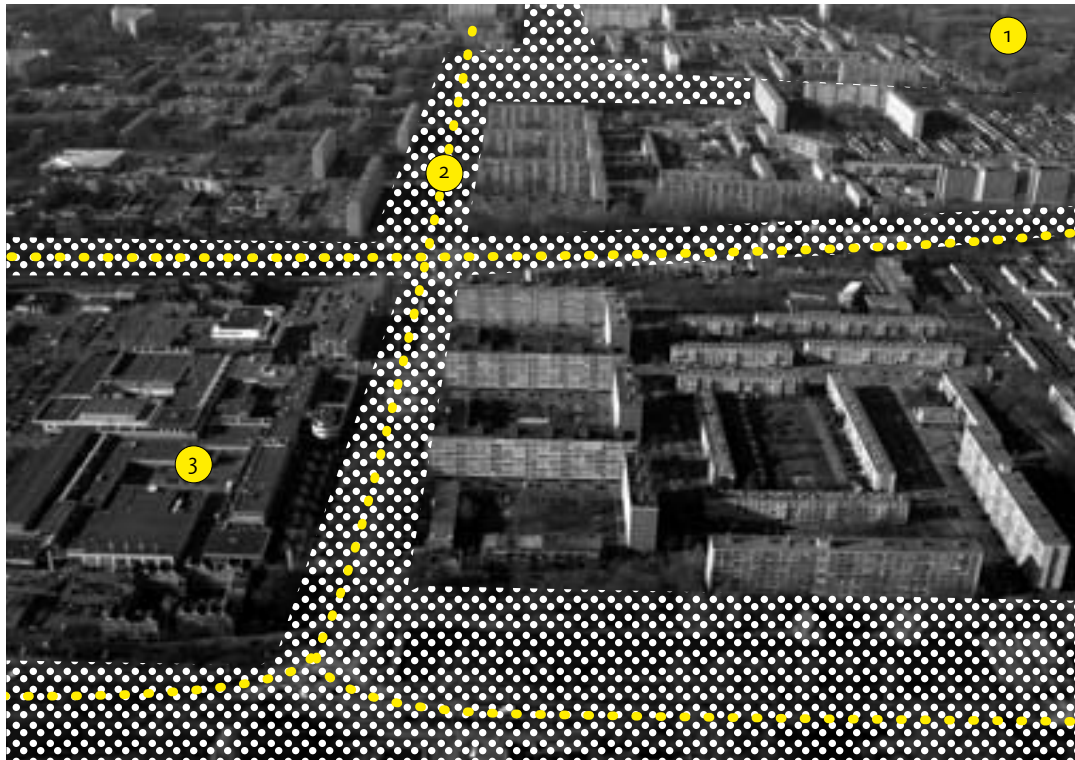
Wijk 23: Zuilen-Oost, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Zuilen oost, 3554

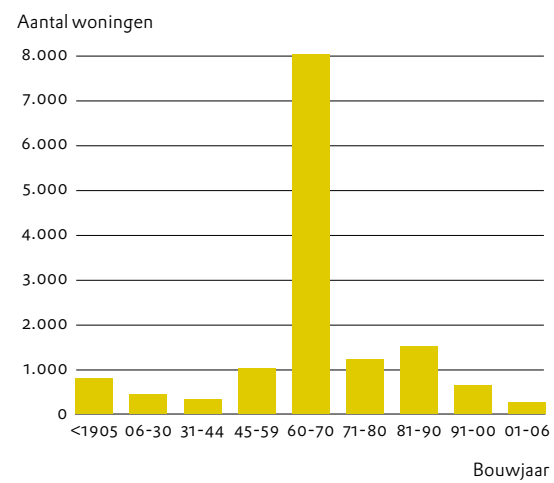
Wijk24: Overvecht, gezien vanuit het zuiden

Amersfoort

Bouwjaar van huidig woningbestand.

Overvecht, 3561, 3562, 3563, 3564

Ligging van de krachtwijk in Amersfoort, schaal 1:50.000

Wijk 25: De Kruiskamp, Amersfoort

Type x

De Kruiskamp ligt direct tegen de Amersfoortse binnenstad [25:1] en wordt verder begrensd door het Valleikanaal, de spoorlijn Amersfoort-Apeldoorn/Zwolle en de Hoge Weg. Deze laatste is de uitvalsroute naar de A28. De stadswallen en plantsoenen rondom de binnenstad kunnen als barrière, maar ook als aantrekkelijke groenstructuur worden opgevat. Door de Kruiskamp lopen twee historische linten, de Hooglandseweg en de Liendertseweg. De laatste is ontworpen als zichtas op de Onze Lieve Vrouwetoren in de binnenstad.

In de wijk liggen kleine clusters van voorzieningen. De bebouwing is erg gevarieerd en stamt voornamelijk uit verschillende perioden van de twintigste eeuw, maar geen enkele bouwperiode is overheersend. Er vindt sloop en nieuwbouw plaats. Aan de rand van de wijk staan enkele gebouwen met een rijksmonumentenstatus. De woningbouw bestaat overwegend uit rijtjeshuizen, portiekflats en enkele nieuwe torenflat en urban villa's. De wijk is concentrisch rondom het centrum gebouwd. De hoekverdraaiingen zijn elegant met een vijfsprong [25:2] en met gérende kavels [25:3] opgelost.

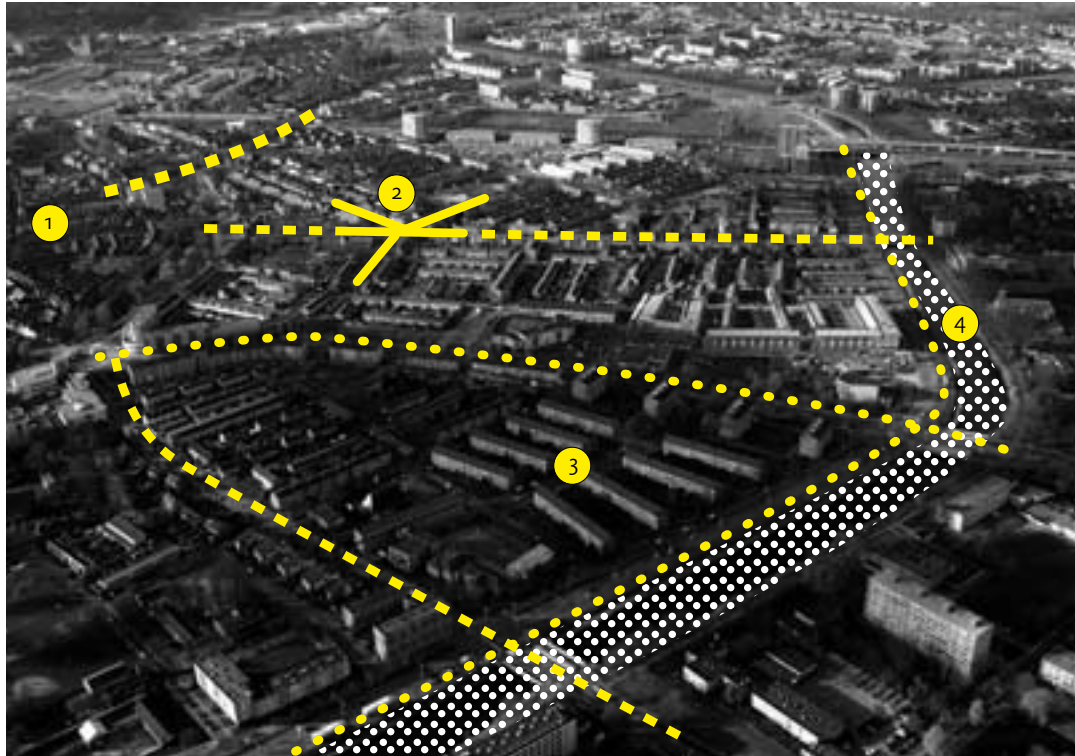
De aanwezige portiekflats zijn zorgvuldig gedetailleerd, met betegelde luifels en voortuintjes op de begane grond. Op veel plekken in de wijk, langs de straat of in de hof, zijn kleine grasvelden aangelegd. De plantsoenen zien er verzorgd uit. De plantsoenen tussen de portiekflats worden door rijen vrijstaande garageboxen afgeschermd van de drukke ringweg. Deze ringweg ligt als een barrière tussen de wijk en het Valleikanaal [25:4], waardoor het kanaal vanuit de wijk nauwelijks zichtbaar en moeilijk toegankelijk is.

De grote afwisseling in de bebouwing, het kleinschalige karakter en het onregelmatige stratenpatroon vormen de sterke punten van De Kruiskamp. Binnen de hoofdopzet is er gelegenheid voor nieuwe invullingen en individuele aanpassingen. Wel moeten daarbij bijzondere situaties, zoals de oude linten, de vijfsprong en het cluster portiekflats, worden ontzien.

Feiten en cijfers wijk 25

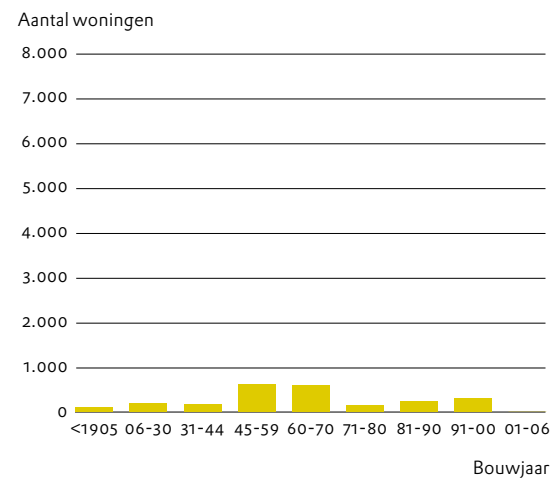
Postcode	3814
Oppervlakte woonwijk (ha)	
Aantal woningen	2.334
Dichtheid (won/ha)	27
Aandeel eengezinswoningen (%)	61,1
Aantal verkooppunten per 100 woningen	3,6
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,6
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,58
Aantal bedrijven per woning	0,09

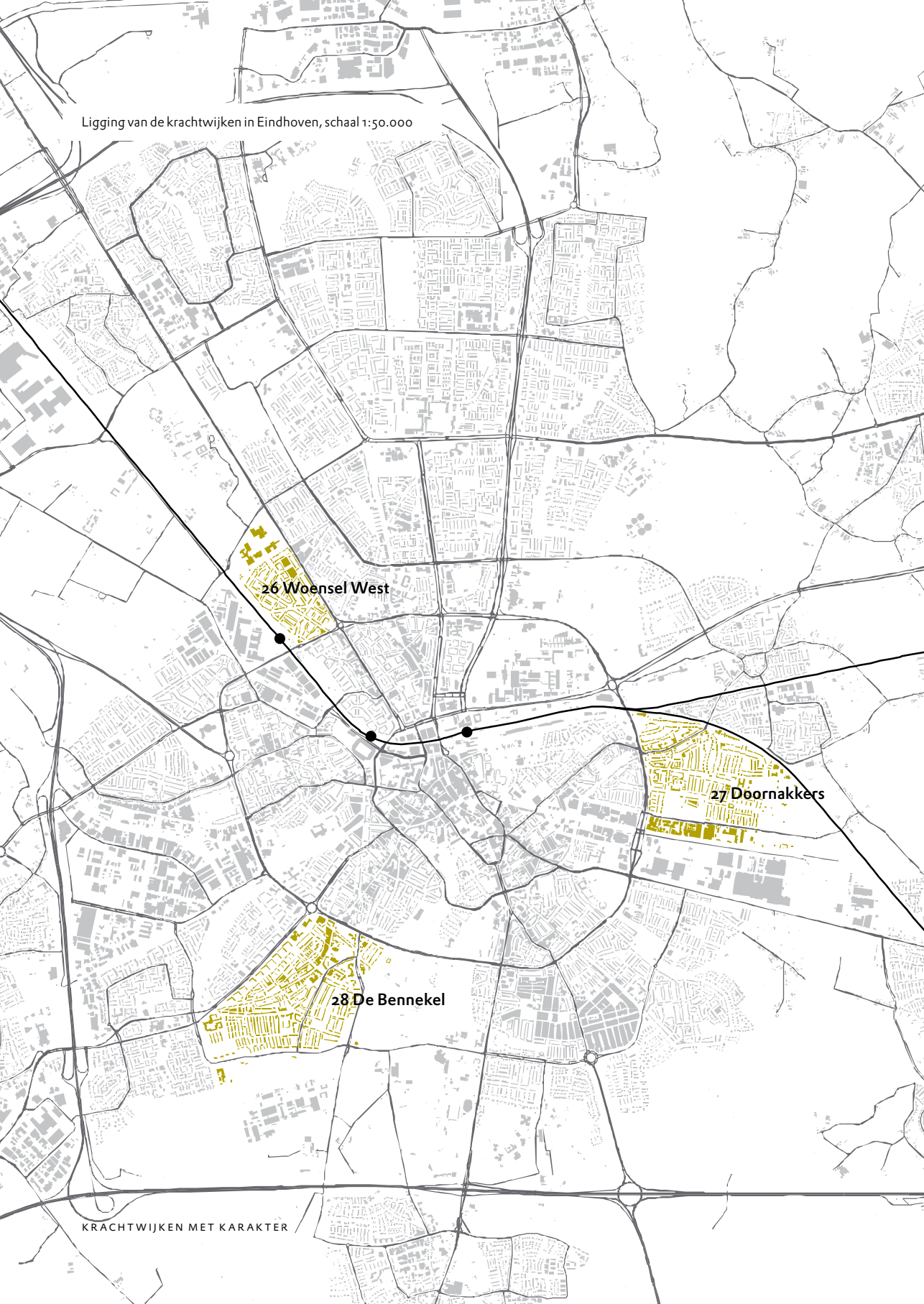
Wijk 25: De Kruiskamp, gezien vanuit het zuidoosten

Eindhoven

Bouwjaar van huidig woningbestand.
De Kruiskamp, 3814

Ligging van de krachtwijken in Eindhoven, schaal 1:50.000

Wijk 26: Woensel West, Eindhoven

Type II

Woensel West ligt net buiten de Eindhovense Ring, tussen de Boschdijk en de spoorlijn van Eindhoven naar Den Bosch. De wijk bestaat voornamelijk uit vooroorlogse lage rijtjeshuizen, met smalle straatprofielen. Ondanks de overheersende laagbouw heeft het stratenpatroon met zijn als ensembles vormgegeven straten een monumentale uitstraling. De Edisonstraat [26:1] is de centrale doorgaande as in de wijk. Deze wordt in een opvallende hoek gekruist door de andere as, de Franklinstraat [26:2]. Deze volgt het tracé van een voormalige hoogspanningsleiding. Zonder deze leiding is de schuine asrichting een merkwaardig relict binnen de wijk geworden. Binnen het stratenpatroon komen enkele clusters van als ensemble vormgegeven straten voor [26:3]. Enkele noordelijke blokken stammen uit de jaren tachtig en negentig. In de zuidoostelijke hoek van de wijk rond een nieuwbouwoplein is de prostitutie geconcentreerd die eerder over vrijwel de hele wijk verspreid was [26:4]. Hierdoor is veel overlast weggenomen en krijgen de openbare ruimten in de wijk nieuwe kansen.

De straten in de wijk maken momenteel een schrale indruk. Ze zijn smal en bieden nauwelijks plaats voor bomen of ander openbaar groen. Tezamen met de betegelde voortuinen of het helemaal ontbreken van voortuinen leidt dit tot een stenig karakter. Toevoegen van groen, al zijn het maar enkele bomen op straatkruisingen, kan bijdragen aan een aangenamere openbare ruimte.

Wijk 27: Doornakkers, Eindhoven

Type X

Doornakkers bevindt zich direct ten oosten van de Eindhovense Ring, tussen de spoorlijn naar Weert en het Eindhovens Kanaal. De Tongelresestraat [27:1] is het enige doorgaande oude lint van de wijk. Het is de historische verbindingroute tussen Eindhoven en de buiten de wijk gelegen kern van het stadsdeel Tongelre. De hoofdstructuur is gebaseerd op het Algemeen Uitbreidingsplan Eindhoven (1930) van J.M. de Casseres. De bebouwing in de wijk is gevarieerd en voornamelijk van na de Tweede Wereldoorlog. Eengezinswoningen overheersen, maar in delen van de wijk zijn ook portiekflats. Er zijn veel straten met bajonetknikken en bogen, die bijdragen aan het gevarieerde beeld. Een opvallende enclave vormt een cluster noodwoningen van kort na de Tweede Wereldoorlog, met een afwijkend, lensvormig stratenpatroon [27:2]. De doorgaande oost-westroute door de wijk (Paul Krugerslaan en Jan van Riebeecklaan) heeft een groene middenberm en een straatprofiel dat enkele verspringen vertoont. Hierdoor wordt de wijk op een onnadrukkelijke maar aangename wijze gestructureerd [27:3]. Bij kleine verbredingen liggen winkels, scholen en kerken langs deze hoofdroute, waardoor de centrale functie versterkt wordt. De wijk heeft daarnaast ook enkele grotere groene open ruimten, variërend van trapveldjes en grotere pleinen [27:4] tot een begraafplaats [27:5]. Tegenover deze St. Calixtus-

Feiten en cijfers wijk 26

Postcode 5621
Gecor. opp. woonwijk (ha) 46
Aantal woningen 1.843
Gecor. dichtheid (won/ha) 40
Aandeel eengezinswoningen (%) 87,1
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,5
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 0,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning 1,04
Aantal bedrijven per woning 0,11

Feiten en cijfers wijk 27

Postcode 5642
Gecor. opp. woonwijk (ha) 105
Aantal woningen 2.748
Gecor. dichtheid (won/ha) 26
Aandeel eengezinswoningen (%) 78,5
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,8
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 0,6
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,57
Aantal bedrijven per woning 0,1

begraafplaats ligt een klooster uit de jaren vijftig in Bossche Schoolstijl.

Het huidige gevarieerde karakter van de wijk Doornakkers geeft weinig aanleiding tot stedenbouwkundige ingrepen. Handhaving en eventueel versterking van de afwisseling in bebouwing en stratenpatroon zijn het belangrijkste devies. De verspreide winkels en andere voorzieningen in de wijk, met kleine concentraties langs de oost-westelijke hoofdroute, verdienen aandacht. Ze dragen bij aan de levendigheid en de werkgelegenheid in de wijk. Mocht het draagvlak voor sommige voorzieningen (zoals winkels) afnemen, dan zou naar verbreding van het voorzieningenpakket gestreefd kunnen worden.

Wijk 28: De Bennekel, Eindhoven

Typen iv, vi

De Bennekel ligt in het zuiden van Eindhoven, tussen de Karel de Grotelaan (een belangrijke uitvalsweg naar de A2/A67) en het Dommeldal, direct ten zuidwesten van de Eindhovense Ring. De oorsprong van de Bennekel ligt in de dorpen Gestel en Blaarthem, beide gelegen langs het historische lint Hoogstraat-Blaarthemseweg [28:1]. Rondom dit lint en enkele zijwegen zijn vanaf de jaren dertig rijtjeshuizen gebouwd, met daartussen veel groene openbare ruimten.

Aan de oost- en zuidrand grenst de wijk aan het dal van de Dommel [28:2]. Oostwaarts, over de rivier, ligt het landelijke gebied Genneper Parken [28:3], een belangrijke 'groene long' van de stad Eindhoven. Het buitengebied van de Genneper Parken is van de wijk gescheiden door de Bayeuxlaan, een uitvalsweg naar de High-Tech Campus en naar Waalre. Zowel de Karel de Grotelaan als de Bayeuxlaan zijn forse barrières voor de wijk.

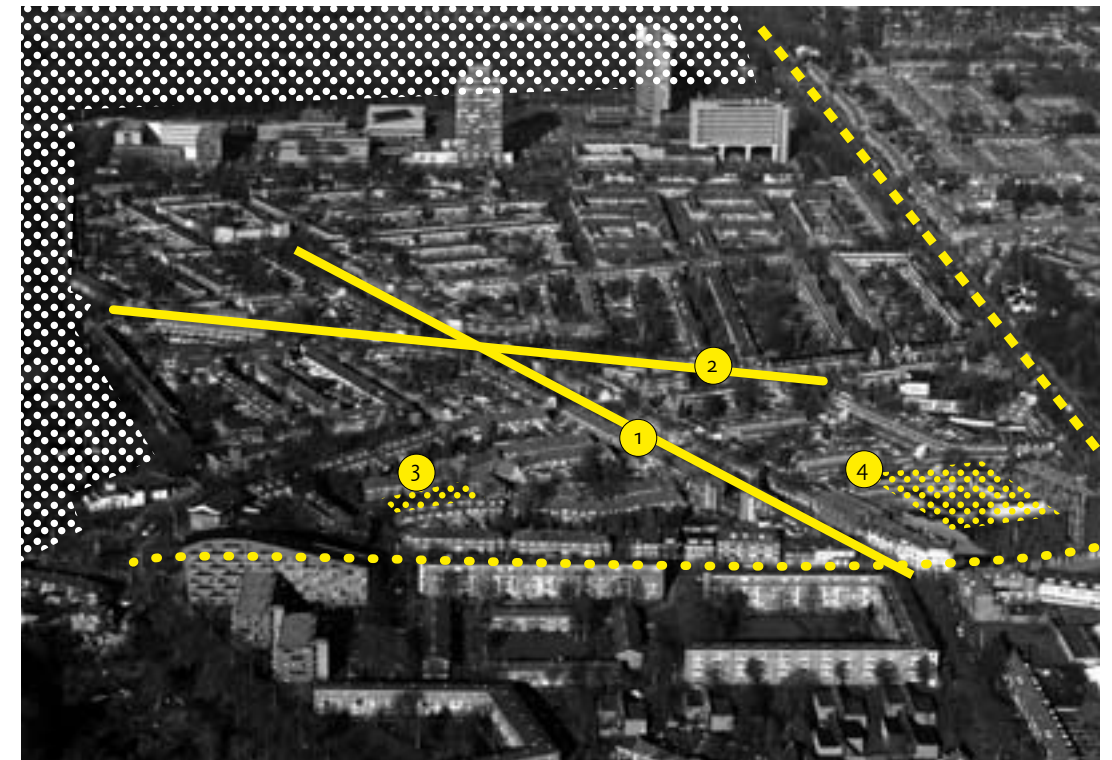
De bebouwing is tamelijk gevarieerd, waarbij naoorlogse rijenwoningen en hoven overheersen. Sommige oudere rijtjeshuizen hebben slechts één bouwlaag met schuin dak. De straatprofielen konden daarom erg smal worden uitgevoerd. De voortuinen zijn klein en de straten zijn voor eenrichtingsverkeer ingericht. Langs de Karel de Grotelaan staan modernistische portiekflats rondom zorgvuldig ingerichte en goed onderhouden hoven [28:4]. Langs de Bayeuxlaan aan de oostrand van de wijk staan galerijflats, waarin telkens de plint voor de helft uit woningen bestaat en voor de andere helft uit blinde muren [28:5]. De hoven zijn op de drukke verkeersweg georiënteerd. In dit deel van de wijk vindt herstructurering plaats.

Het winkelcentrum aan het Franz Leharplein valt door zijn stenige inrichting en zijn grootschalige, modernistische gevels in de wijk enigszins uit de toon [28:6]. Het plein zelf is een parkeerterrein. Alleen aan het stratenpatroon in de directe omgeving en de nabijheid van kerk en pastorie is nog te zien dat dit ooit de oude kern van het dorp Gestel was. Herinrichting van pleinwanden en pleinruimte zou de wijk een meer op zijn historie georiënteerd hart kunnen geven. Daarnaast is behoud en versterking van de bescheiden winkel- en andere voorzieningen een middel om de levendigheid in de wijk ook buiten het centraal gelegen Leharplein in stand te houden.

Feiten en cijfers wijk 28

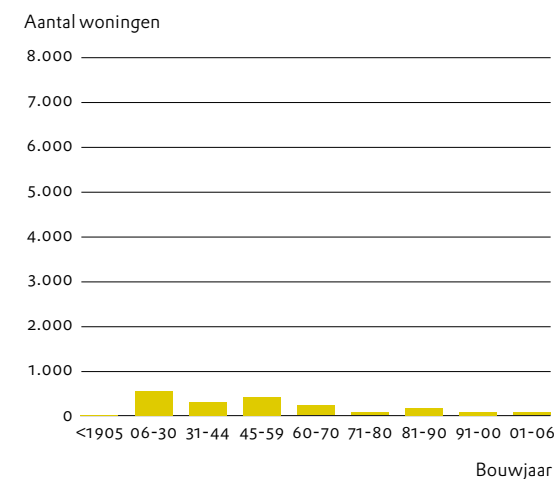
Postcode 5654
 Oppervlakte woonwijk (ha) 177
 Aantal woningen 4.333
 Dichtheid (won/ha) 25
 Aandeel eengezinswoningen (%) 76,5
 Aantal verkooppunten per 100 woningen 2,1
 Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 2,3
 Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,42
 Aantal bedrijven per woning 0,08

Wijk 26: Woensel West, gezien vanuit het zuiden

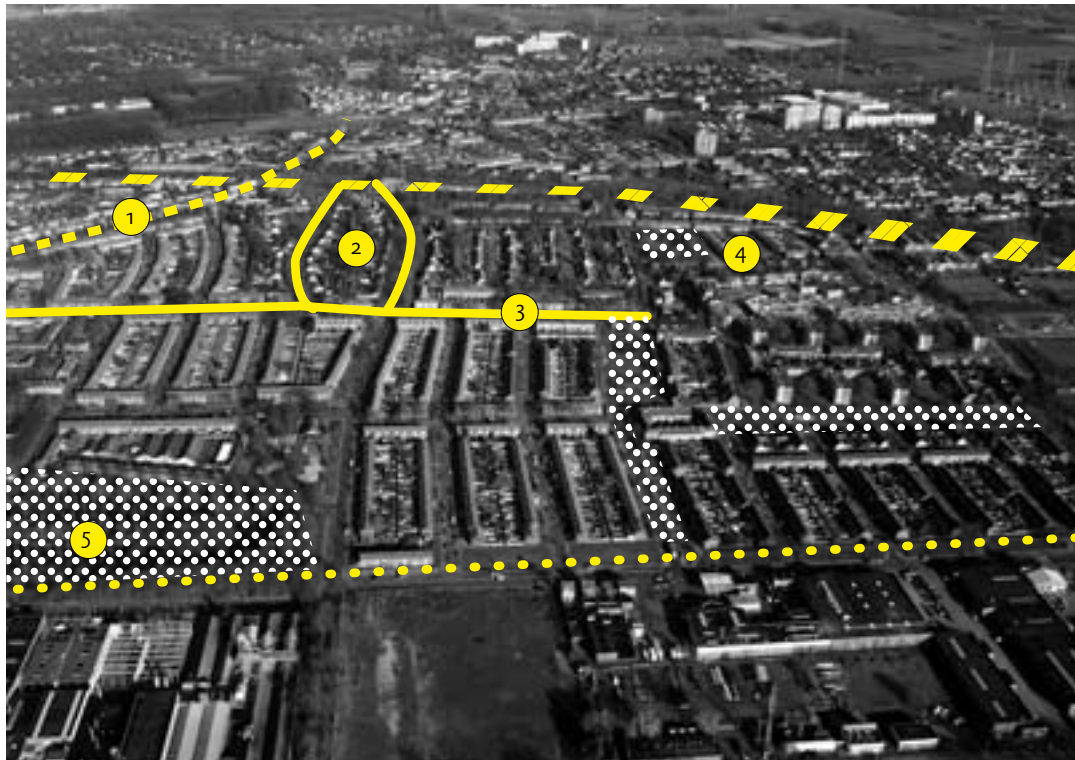

Bouwjaar van huidig woningbestand.

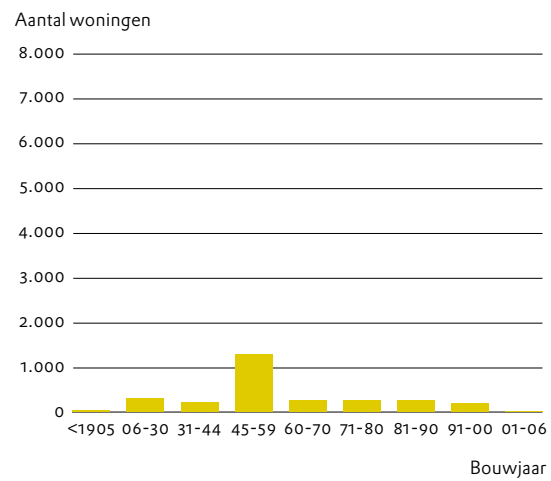
Woensel West, 5621

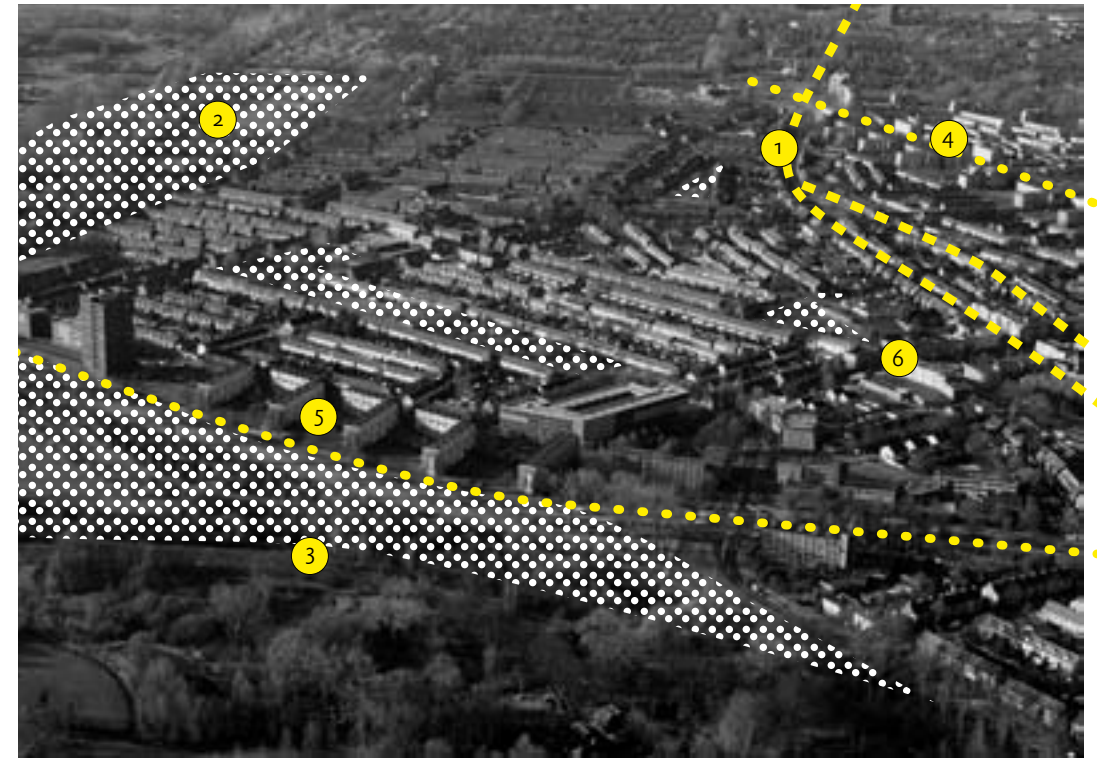
Wijk 27: Doornakkers, gezien vanuit het zuiden

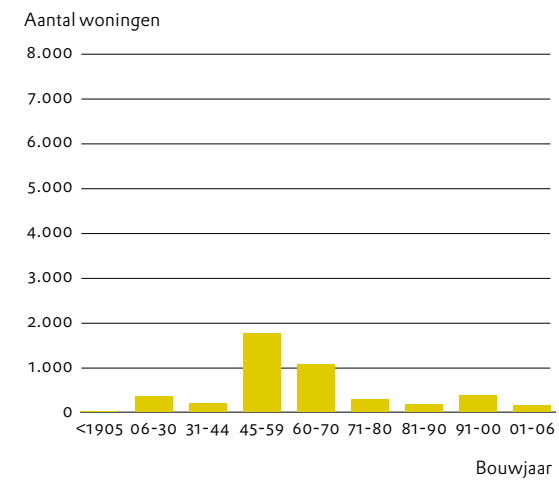
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Doornakkers, 5642

Wijk 28: De Bennekel, gezien vanuit het noordoosten

Bouwjaar van huidig woningbestand.
De Bennekel, 5654

Maastricht

Ligging van de krachtwijken in Maastricht, schaal 1:50.000

Wijk 29: Maastricht Noordoost

Type x

In de krachtwijk Maastricht Noordoost is de infrastructuur dominant. Naast de rijksweg A2/N2 [29ab:1], de spoorlijn met rangeerstation [29ab:2] en het Julianakanaal [29b:4] loopt er nog een hoogspanningsleiding door de wijk. Ook de Ringweg om Maastricht maakt een forse doorsnijding door de wijk [29ab:3]. Langs deze infrastructuur is veel (zware) industrie te vinden, wat de barrièrewerking vergroot.

De krachtwijk is opgebouwd uit vier buurten Wijckerpoort (zw), Wittevrouwenveld (zo), Limmel (no) en Nazareth (nw). De twee zuidelijke wijken, Wijckerpoort en Wittevrouwenveld, zijn zeer gevarieerd in bouwstijl. Ze zijn het resultaat van kleine uitbreidingen van vóór de oorlog en van naoorlogse parochiestichtingen. De wijken bevatten veel kleine bedrijven. Langs het oude lint van de Scharnerweg staat nog veel historische bebouwing. Met het station en de aansluitingen op de A2/N2 is de wijk bijzonder goed ontsloten. Aan de andere kant veroorzaakt de snelweg veel overlast: geluidshinder, luchtvervuiling en barrièrewerking. Langs de weg staat op dit moment naoorlogse woonbebouwing. Het betreft overwegend strokenbouw van vier bouwlagen of meer, die parallel aan de snelweg staat en zo de achterliggende bebouwing afschermt.

Wijckerpoort is het deel ten westen van de N2, direct achter het station van Maastricht. De stedenbouwkundige structuur en een wezenlijk deel van de bebouwing stammen van voor de oorlog. De wijk bevat enkele opvallende landmarks, zoals de Koepelkerk uit de jaren twintig en de Gemeenteflat uit 1948. Deze laatste is in 2007 door het ministerie van o c w voorgedragen als rijksmonument. Een porselein- en tegelfabriek domineert de westkant van het straatprofiel van de Meerssenerweg [29a:4]. De zeer grote open ruimte van het naoorlogse Old Hickoryplein is nooit bebouwd vanwege de slechte bodemgesteldheid. Het vijfhoekige buurtplein heeft als grootste maten 175 bij 150 meter. Aangezien de bebouwing slechts vier bouwlagen telt, komt het plein enigszins overgedimensioneerd over. Kenmerkend voor de bebouwing aan het plein zijn de poortgebouwen [29a:5].

Het ten oosten van de N2 gelegen *Wittevrouwenveld* bevat enkele verrassende elementen te midden van naoorlogse portiekwoningen en rijtjeshuizen uit de jaren tachtig. Toen de Maas in 1923 gekanaliseerd werd kwam het winterbed ter beschikking voor stedelijke uitbreiding. Hierbij werden de straten anderhalve meter opgehoogd. Als gevolg van het hoogteverschil tussen tuin en straat zijn veel woningen in Wittevrouwenveld souterrainwoningen. De Burgemeestersbuurt, Schepenenbuurt en Tuinwijk zijn voorbeelden van intieme naoorlogse tuinwijken [29a:6]. Door hun zorgvuldige en uniforme architectonische detaillering en hun consequent witte gevels vormen ze elk op zich een stedenbouwkundige eenheid.

Feiten en cijfers wijk 27

Postcode 6222,6224
Gecor. opp. woonwijk (ha) 263
Aantal woningen 6.873
Gecor. dichtheid (won/ha) 26
Aandeel eengezinswoningen (%) 65
Aantal verkooppunten per 100 woningen 3
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning) 3,5
Aantal arbeidsplaatsen per woning 1,41
Aantal bedrijven per woning 0,1

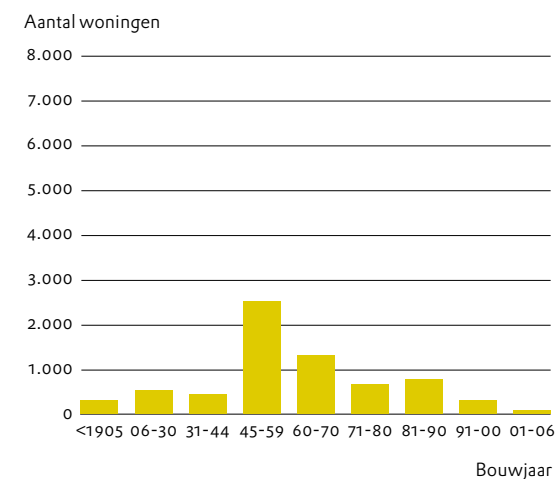
De noordelijke wijken *Limmel* en *Nazareth*, gescheiden door de spoorlijn [29b:2], bestaan overwegend uit strokenbouw uit de naoorlogse periode. Het zijn van oorsprong parochiestichtingen naar een ontwerp van F. Dingemans. De historische lintbebouwing langs de Meersenerweg [29b:5] in Nazareth is nog aanwezig en ook de historische kern van Limmel is nog intact [29b:6]. Rondom deze oudere bebouwing ligt een groot aantal bedrijven. Ten noorden van Limmel bevinden zich, naast een groot industrie-terrein, ook de kastelen Vaeshartelt, Bethlehem en Jerusalem [29b:7]. Beide wijken hebben een groen plein te midden van de rijtjeshuizen [29b:8]. Pal aan de A2, aan de oostrand van Nazareth staan schuin ten opzichte van de snelweg elf portiekflats van vier verdiepingen met kap [29b:1]. De bovengrondse hoogspanningsleiding die van het transformatorstation in noordelijke richting loopt, kruist twee woonstraten in Limmel [29b:9]. Door de hoeveelheid infrastructuur en de aanliggende industrie liggen beide wijken voor langzaam verkeer zeer geïsoleerd ten opzichte van het centrum van Maastricht. Wel kom je vanuit deze wijken makkelijk in het landelijk gebied.

De krachtwijk Maastricht Noordoost kampt momenteel vooral met ernstige problemen rond infrastructuur en industrie. Afgezien daarvan hebben de wijken door hun kleinschaligheid en functiemenging een gevarieerde en heldere stedenbouwkundige structuur. Opheffing van de barrièrewerking van de A2/N2, waarbij op termijn aan ondertunneling wordt gedacht, zou het leefklimaat in Wijckerpoort en Wittevrouwenveld enorm verbeteren. Daarnaast heeft vooral Wijckerpoort door zijn strategische ligging de potentie om in beperkte mate als uitstralingszone van het stadscentrum (en het oude Wijck in het bijzonder) te fungeren. De nabijheid van het station en de (al dan niet verdiepte) snelweg is daarbij een extra pluspunt.

Wijk 29a: Wyckerpoort (voorgond) en Wittevrouwenveld, gezien vanuit het zuidoosten

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Maastricht Noordoost, 6222, 6224

Wijk 29b: Nazareth (voorgond) en Limmel, gezien vanuit het zuidoosten

Nijmegen

Ligging van de krachtwijk in Nijmegen, schaal 1:50.000

Wijk 30: Hatert, Nijmegen

Typen v, v1

De krachtwijk Hatert bevindt zich in het zuidwesten van Nijmegen langs het Maas-Waalkanaal en de gemeentegrens met Heumen. De ligging aan het landelijke gebied en de toegankelijkheid ervan zijn een positieve kwaliteit van de wijk [30:1]. Met uitzondering van de lintbebouwing langs de Hatertseweg [30:2] is de wijk aangelegd in de jaren vijftig en zestig. Kenmerkend voor de structuur van de wijk is een strook in de vorm van een rechthoekige kader met een streep er doorheen [30:3]. In deze strook bevinden zich voorzieningen (winkels, scholen), parkeergeleg en afwijkende woongebouwen. Binnen en rondom de strook bevinden zich rechthoekige clusters van vooral woningrijen.

Het oorspronkelijke ontwerp van de wijk bestaat geheel uit rechthoekige woongebouwen en staat op naam van B. Fokkinga en A. Olivier. Deze vormen rechthoekige clusters van stempels en hoven. Met uitzondering van een hogere galerijflat langs het kanaal zijn alle gebouwen twee tot vier lagen hoog. Doordat alle bebouwing relatief laag is en een plat dak heeft, is de horizontale richting in Hatert dominant. Dit effect wordt nog versterkt door de horizontale accenten in de architectuur. Er zijn geen opvallende stedenbouwkundige accenten (landmarks) in de wijk. Wel is er later op beperkte schaal afwijkende bebouwing toegevoegd, met banaanvormige [30:4], schuine en vierkante blokken. De oorspronkelijke patronen blijven echter overheersen.

De openbare ruimte en de gebouwen zijn goed onderhouden. Hierdoor maken de plinten, ook als zij bestaan uit blinde muren of garagedeuren, geen verwaarloosde indruk. Sommige portieken hebben rondom hun ingang een collectieve tuin. Door de geringe transformaties en het over algemeen goede onderhoud oogt Hatert als een strak en puur *Gesamtkunstwerk* in de naoorlogse stedenbouwkundige traditie. In geval van toekomstige herstructurering doet men er verstandig deze traditie voort te zetten met behoud van de oorspronkelijke rechthoekige, horizontale vormtaal. De ligging direct aan het landelijke gebied, en de ruime hoven en plantsoenen geven Hatert goede mogelijkheden verder uit te groeien tot een aantrekkelijk groen woonmilieu.

Feiten en cijfers wijk 30

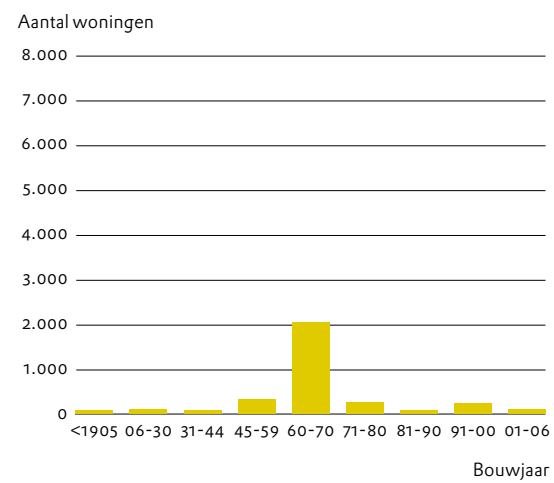
Postcode	6535
Oppervlakte woonwijk (ha)	121
Aantal woningen	3.306
Dichtheid (won/ha)	27
Aandeel eengezinswoningen (%)	66,5
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,7
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,9
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,23
Aantal bedrijven per woning	0,05

Wijk30: Hatert, gezien vanuit het zuidwesten

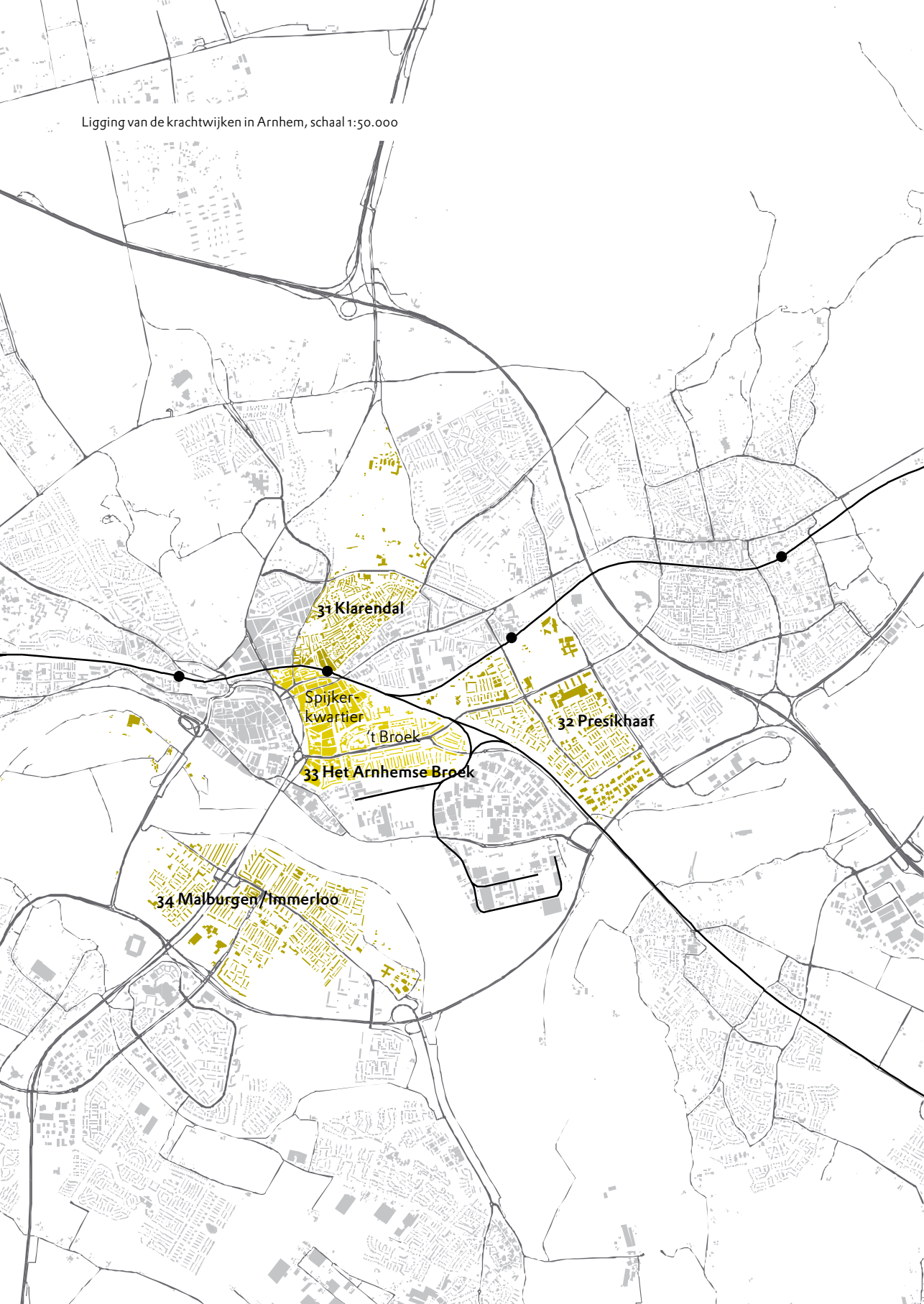

Arnhem

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Hatert, 6535

Ligging van de krachtwijken in Arnhem, schaal 1:50.000

Wijk 31: Klarendal, Arnhem

Type x

Klarendal ligt ten noorden van het spoor vlakbij het centrum van Arnhem tussen de twee oude linten Hommelseweg en Roosendaalseweg. De wijk gaat in het noorden over in het landelijk gebied van de Veluwerand. Door zijn ligging tussen de Veluwe en het Rijndal is er veel hoogteverschil in de wijk; Klarendal is de enige van de veertig krachtwijken waarin steile hellingen voorkomen. Voor de ruimtelijke beleving van Klarendal is dit een voordeel. Midden door de wijk loopt een derde historisch lint, de Klarendalseweg [31:1]. De vele winkels en bedrijven langs deze straat en enkele zijstraten geven de wijk een afwisselend karakter.

Klarendal is historisch gegroeid rond de drie voornoemde linten. In het zuiden van de wijk bevindt zich het negentiende-eeuwse Luthers Hofje. In het noorden liggen drie rijksbeschermd tuindorpen uit de jaren 1910-1920. De *Patrimoniumbuurt* en de *Vogelwijk* zijn door het rijk beschermd stadsgezicht [31:2]. Het voormalige militaire hospitaal behoort hier ook toe. Deze twee buurten kenmerken zich onder meer door hun lichtgebogen, relatief korte straten en hun gebroken rode kappen. Ook de nabijgelegen *Mussenberg*, een driehoekig ensemble van laagbouwoningen rondom het rechthoekige Mussenplein, geniet de status van rijksbeschermd stadsgezicht [31:3]. Andere kenmerkende plekken in de wijk zijn de bebouwing op het voormalige kazerneterrein, en de molen 'De Kroon' die als landmark fungeert in de wijk [31:4].

Klarendal bestaat buiten de genoemde ensembles voornamelijk uit rijtjeshuizen en geschakelde eengezinswoningen langs de linten. In de stadsvernieuwingsperiode is geprobeerd door sloop en nieuwbouw met nieuwe woningtypes variatie aan te brengen [31:5]. Door het hybride materiaalgebruik en de bouwkundige detaillering verouderen de gevels van deze stadsvernieuwingswoningen in hoog tempo. Vanwege de geleidelijke ontwikkeling, waarbinnen geen enkele bouwperiode overheerst, en het bijna organische stratenpatroon is Klarendal in stedenbouwkundig opzicht een van de meest gevarieerde krachtwijken. De verspreide voorzieningen en de on-Nederlandse hoogteverschillen dragen hieraan bij. Hoewel de wijk in het landelijk gebied uitloopt, is er weinig groen aanwezig. De enkele bomenlanen en plantsoenen verdienen het dan ook behouden en uitgebreid te worden. Het terrein Onder de Linden heeft de potentie uit te groeien tot een statig buurtpark [31:6]. Een belangrijke pluspunt van Klarendal is de directe nabijheid van het stadscentrum. Mede door het patroon van uitwaaiende uitvalstraten kan de wijk aantrekkelijk zijn voor de vestiging van winkel- en andere voorzieningen die bij het kleinschalige woonmilieu passen. Zo stimuleert de gemeente modeactiviteiten (in het kader van 'Arnhem Modestad') in de wijk.

Feiten en cijfers wijk 31

Postcode	6822
Gecor. opp. woonwijk (ha)	58
Aantal woningen	3.142
Gecor. dichtheid (won/ha)	54
Aandeel eengezinswoningen (%)	57,7
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,9
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	0,9
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,35
Aantal bedrijven per woning	0,08

Wijk 32: Presikhaaf, Arnhem

Typen v, vi

De Arnhemse krachtwijk Presikhaaf bevindt zich in het oosten van Arnhem, tussen de spoorlijnen naar Zutphen en Zevenaar. De wijk beslaat het westelijke deel van de naoorlogse stadsuitbreiding Presikhaaf (Presikhaaf I, II en III en het winkelcentrum Presikhaaf [32ab:1]), dat door het bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok ontworpen is. In Presikhaaf vinden we de modernistische stedenbouw in vele facetten, vooral stempels en hoven. Het aantal bouwlagen varieert tussen een en tien, terwijl platte daken en schuine kappen door elkaar voorkomen. Deze afwisseling is vrij bijzonder voor modernistische wijken. Het wijkplan omvat zelfs groepen vrijstaande woningen. De wijk kent geen historische bebouwing en er zijn, afgezien van de kantoortoren van Rijkswaterstaat [32ab:2] bij het winkelcentrum, geen landmarks van betekenis.

In het westen van de wijk liggen enkele interessante voorbeelden van hovenbouw. Een groot carré in het noordwesten is door zijn afmetingen en inrichting een bijzonder stedenbouwkundig element: rondom een goed verzorgd vierkant hof met een vijver, speelplaatsen en heggen staan vier schijven van vier bouwlagen. Verder ligt langs de spoorlijn naar Zevenaar een configuratie van negen geschakelde hoven, gevormd door flats en rijtjeshuizen [32a:4].

Het grootste groenelement van de wijk is het Park Presikhaaf op de voormalige buitenplaats Presikhaaf [32ab:3]. Het park ligt aan de rand van de wijk en is door brede verkeersstraten van de woongebieden gescheiden. Binnen de wijk ligt een volgroeide lineaire groenstructuur, grotendeels rond waterlopen. Deze groenstructuur loopt grotendeels onafhankelijk van de weginfrastructuur. Hoewel de meeste bomen populieren zijn, en daarom geen hoge levensverwachting hebben, is deze groenstructuur op zichzelf een zeer waardevolle bijdrage aan de wijk [32b:4].

Een aspect van de modernistische stedenbouw dat nadelig uitpakt is de verkeershiërarchie. De hoofdstraten dienen voornamelijk voor het ontsluiten van kleinere straten en ze zijn nauwelijks bebouwd. Een enkele keer worden de woningen langs de hoofdstraten met ventwegen ontsloten. De brede straatprofielen zijn slecht over te steken.

Bij toekomstige herstructureringen is het zinvol de groenstructuur en de hoven, de sterkste punten in het wijkontwerp, tot uitgangspunt te nemen. Misschien moeten er in een vroeg stadium bomen geplant worden die de huidige kunnen vervangen. Een betere oriëntatie van woningen op de groenstructuur kan helpen het groen optimaal te benutten. Verder is het aan te bevelen de woningen meer op de hoofdstraten te oriënteren, bijvoorbeeld door koppen van wooncomplexen uit te bouwen of nieuwe bebouwing langs de hoofdstraten te plaatsen.

Feiten en cijfers wijk 32

Postcode	6826
Oppervlakte woonwijk (ha)	190
Aantal woningen	4.370
Dichtheid (won/ha)	23
Aandeel eengezinswoningen (%)	40,8
Aantal verkooppunten per 100 woningen	3,7
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	5,2
Aantal arbeidsplaatsen per woning	1,02
Aantal bedrijven per woning	0,08

Wijk 33: Het Arnhemse Broek

Type I (Spijkerkwartier / Boulevardkwartier)

Typen IV, IX (Het Broek)

Type II (Van Verschuerwijk)

De krachtwijk Het Arnhemse Broek bevindt zich tussen de Eusebiusbuitensingel [33a:1], de spoorlijn naar Zevenaar en de Rijn. De wijk heeft relatief veel bedrijven en winkels. Hij valt uiteen in een ouder gedeelte direct tegen de binnenstad aan, het Spijkerkwartier en het Boulevardkwartier, en de eigenlijke wijk met de naam Het Broek, een uitbreiding van kort voor de oorlog aan weerszijden van de Johan de Wittlaan.

Het *Spijkerkwartier* [33a] werd planmatig ontworpen in het midden van de negentiende eeuw. Daarvóór waren de Steenstraat [33a:2] en zijn omgeving al bebouwd. Dit deel van de wijk bestaat uit gesloten bouwblokken met herenhuizen van meestal drie bouwlagen met kap en souterrain. Kenmerkend zijn ook de vele afgeschuinde hoeken van de hoekpanden. Aangrenzend ligt het *Boulevardkwartier* rondom de in een bocht lopende Boulevard Heuvelink [33a:3], genoemd naar de ontwerper van de wijk. De historische Steenstraat en de Boulevard Heuvelink worden door twee verkeersbypasses ontlast. Dit zijn respectievelijk de J.P. Van Muilwijklaan [33a:4] en de Johan de Wittlaan [33a:5]. Het Spijkerkwartier is een uiterst attractieve stedelijke wijk, die een uitstraling van centrumfuncties combineert met een historisch-stedelijk woonmilieu. Zeker sinds de prostitutie er verdwenen is, ondergaat het Spijkerkwartier een duidelijke 'upgrading'. In het Boulevardkwartier zorgen de herenhuizen voor een ronduit chic woonmilieu. Spijkerkwartier en Boulevardkwartier zijn in 2007 als rijksbeschermd stadsgezicht aangewezen.

Het Broek is gebouwd in de uiterwaarden van de Rijn. De wijk is ontwikkeld in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw naar een ontwerp van het bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok. Het merendeel van de bebouwing bestaat uit strokenbouw. De monumentale uitvalsweg naar Presikhaaf, de Johan de Wittlaan [33a:5, 33b:1], wordt geflankeerd door portiekflats van drie bouwlagen met kap. Daarachter staan rijtjeshuizen. Grote delen van Het Broek ten zuiden van de Johan de Wittlaan zijn recent gesloopt, onder andere vanwege bouwfysische problemen als gevolg van de vochtige bodemomstandigheden in de uiterwaarden. Dit deel is herbouwd in de vorm van woonerven [33b:2]. Het westelijke deel van Het Broek is bijzonder door de menging van woningen met bedrijven. Daarnaast zijn er tuindorpachtige hoven [33b:3] en gesloten bouwblokken met een binnenring van bebouwing. De *Van Verschuerwijk* is een complex arbeiderswoningen met een binnen- en buitenring en een school rondom een hof. Dit hof is via poorten bereikbaar. In 2006 werd dit complex van rijkswege als beschermd stadsgezicht aangewezen.

Feiten en cijfers wijk 33

Postcode	6828
Oppervlakte woonwijk (ha)	132
Aantal woningen	5.216
dichtheid (won/ha)	40
Aandeel eengezinswoningen (%)	45,9
Aantal verkooppunten per 100 woningen	5,5
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	4,63
Aantal arbeidsplaatsen per woning	1,02
Aantal bedrijven per woning	0,15

De krachtwijk Het Arnhemse Broek heeft door zijn ligging nabij het centrum veel potentie voor bedrijvigheid langs uitvalsstraten. In het Spijkerkwartier wordt deze potentie al verzilverd. In de oudere delen van de wijk is het historische karakter van de bebouwing, tezamen met het soms quasi-organische, soms ronduit monumentale stratenplan, een groot pluspunt bij het versterken van het stedelijke woonmilieu. Meer naar het zuidoosten zou de ligging nabij de Rijn bij sanering van het bedrijven- en haventerrein tussen de wijk en de Rijn nog meer uitgebuit kunnen worden.

Wijk 34: Malburgen/Immerloo, Arnhem

Typen IV, VI, IX

De krachtwijk Malburgen bevindt zich in Arnhem-Zuid ten zuiden van de Rijn en zijn uiterwaarden [34ab:1]. De Nijmeegseweg [34ab:2] die verderop overgaat in de A325 deelt de wijk in *Malburgen West en Oost*. Met de uiterwaarden van de Rijn, de zogeheten Groene Rivier, de nieuwe natuur in Meinerswijk en de Wheme/Immerlooplas [34b:3] zijn er veel recreatiemogelijkheden op korte afstand van de wijk. Door de hoge Rijndijk heeft de wijk geen visuele band met de uiterwaarden. Bovenwijkse voorzieningen zijn de Rijnhal [34b:4] en even buiten de wijk het Gelredome en het winkelcentrum Kronenburg. Hoewel Malburgen een historische oorsprong heeft, is daar in de krachtwijk niets van te zien. Het eerste deelplan van Malburgen, dat nog wel als zodanig herkenbaar is, werd al vóór de Tweede Wereldoorlog gerealiseerd. De bouw van de rest van de wijk is na de oorlog begonnen. Ook hier tekende het bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok voor het ontwerp.

Het westelijke deel van Malburgen bestaat overwegend uit rijtjeshuizen, met één verdieping en een schuine kap. In het kader van de stedelijke vernieuwing worden vooral in het meest westelijke deel, op de plaats van voormalige sportvelden en gesloopte portiekflats nieuwe woningen gebouwd. Rondom de vijver aan de Hoefbladlaan [34a:3] staat een ensemble van portiekflats rondom hoven. Ook langs de Nijmeegseweg, met een straatprofiel van meer dan 100 meter, staan aan weerszijden flats.

Het oostelijke deel van Malburgen bestaat overwegend uit rijtjeshuizen in lange bouwblokken in noord-zuidrichting. Relatief centraal in dit deel van de wijk bevindt zich een aantal flats rond het wijkwinkelcentrum De Drieslag [34b:5]. Het nadrukkelijk aanwezige groen is een sterk punt in de wijk. De hoofdgroenstructuur bestaat in het oostelijke deel onder meer uit drie in het landschap uitwaaiende lanen [34b:6] en een singel tussen de Rijndijk en Wheme/Immerlooplas [34b:7]. Aan deze singel ligt de Kruiskerk, vanwege zijn ligging in een knik van de singel goed zichtbaar in de wijk. Het woongebied *Eimersweide* in het zuiden valt ook binnen de krachtwijk [34b:8]. Deze buurt bestaat uit trapeziumvormige hoven waar rijtjeshuizen omheen staan. Eimersweide wordt aan twee zijden omzoomd door een meer dan 500 meter lange geschakelde galerijflat met vier bouwlagen.

Feiten en cijfers wijk 34

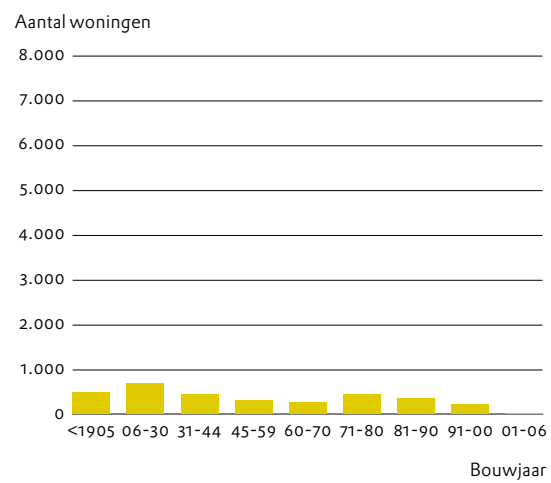
Postcodes 6832, 6833, 6841
Gecor. opp. woonwijk (ha) 299
Aantal woningen 6.326
Gecor. dichtheid (won/ha) 21
Aandeel eengezinswoningen (%) 54,4
Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,8
Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,44
Aantal bedrijven per woning 0,06

Malburgen ligt gunstig ten opzichte van de recreatiegebieden en bovenwijkse voorzieningen. Wel verdienen de toegankelijkheid en bruikbaarheid van de uiterwaarden, de Groene Rivier en de Rijn verbetering. Om de potentiële kwaliteiten te benutten zou de oversteekbaarheid van de grote wegen en hoofdstraten verbeterd moeten worden. Versterking van het aanwezige groen kan helpen om het woonmilieu aantrekkelijker te maken. De recente vernieuwing in het zuidwesten van de wijk laat zien dat er op dit punt veel bereikt kan worden.

Wijk31: Klarendal, gezien vanuit het zuiden

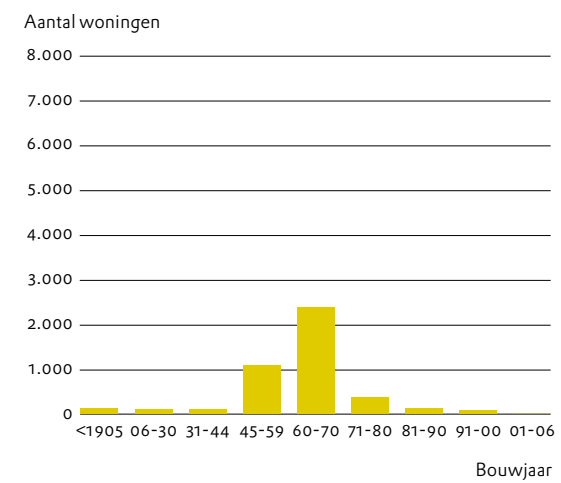
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Klarendal, 6822

Wijk32a: Presikhaaf, gezien vanuit het westen

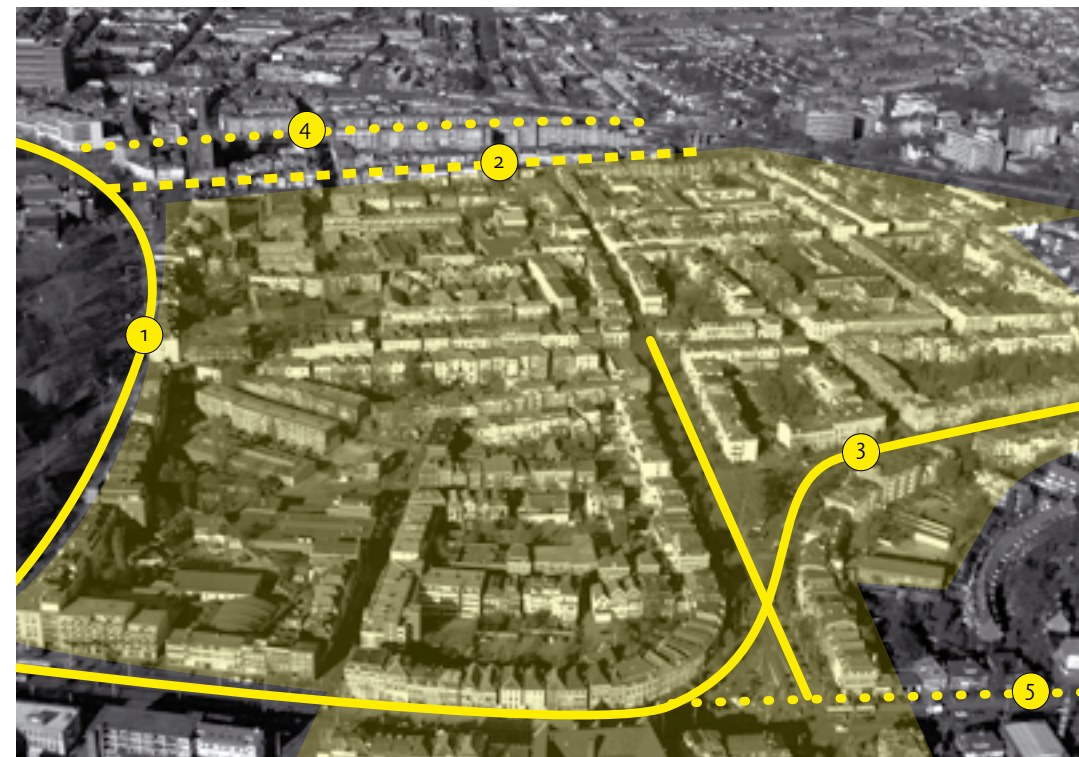
Bouwjaar van huidig woningbestand.
Presikhaaf-West, 6826

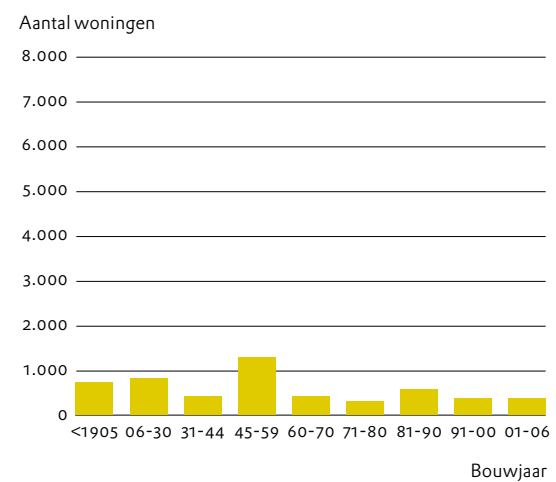
Wijk32b: Presikhaaf, gezien vanuit het zuidoosten

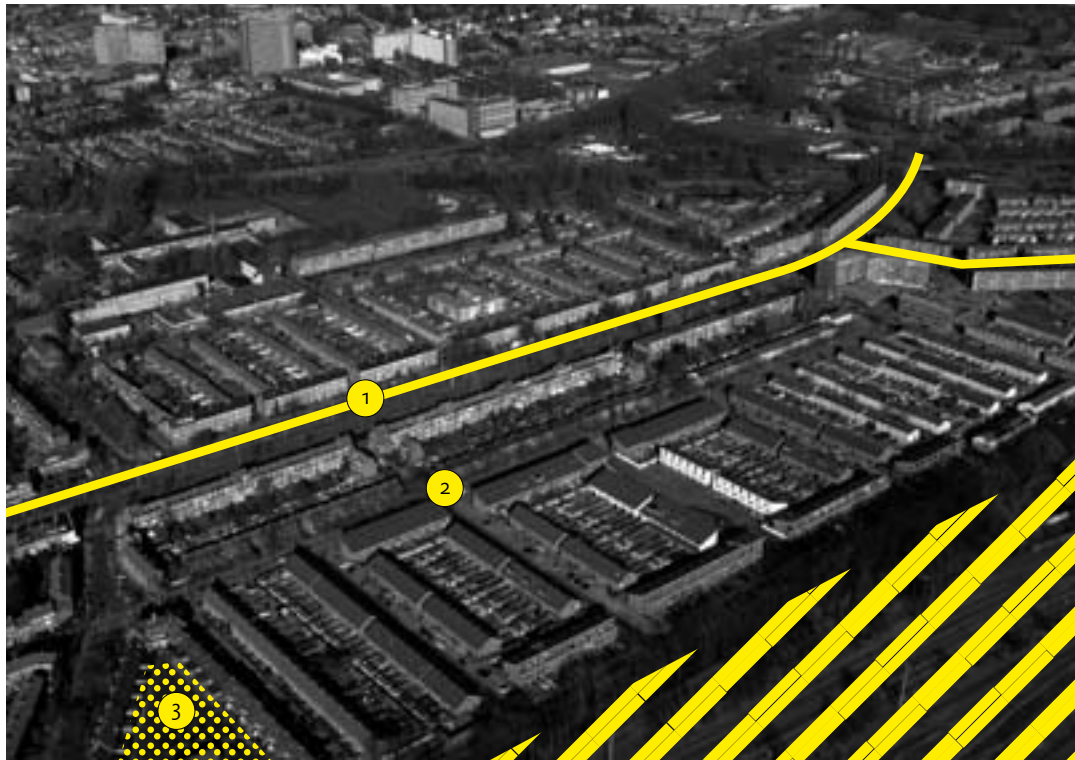
Wijk33a: Spijkerkwartier en Boulevardkwartier (voorgrond), gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Spijkerkwartier – het Broek, 6828

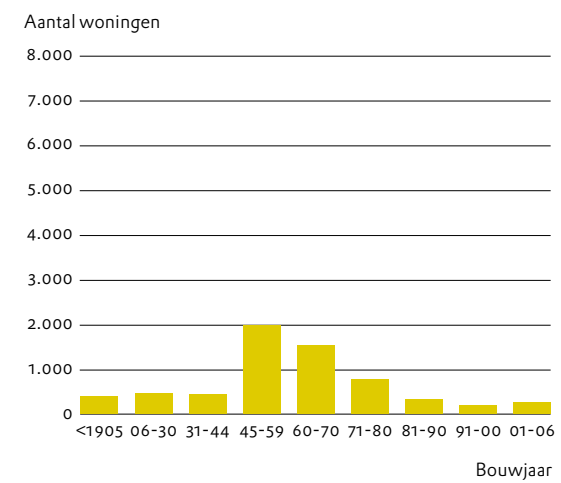
Wijk33b: Het Broek, gezien vanuit het zuidoosten

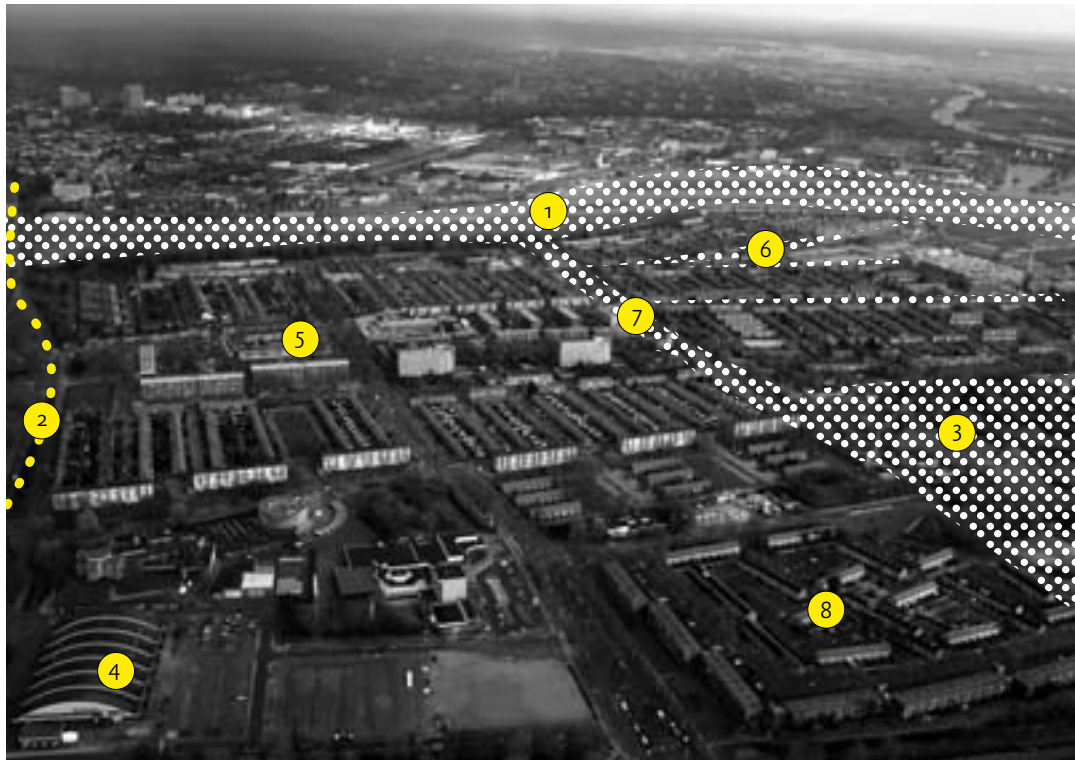
Wijk34a: Malburgen West, gezien vanuit het zuiden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Malburgen/Immerloo, 6832, 6833, 6841

Wijk34b: Malburgen Oost, gezien vanuit het zuiden

Deventer

Ligging van de krachtwijk in Deventer, schaal 1:50.000

Wijk 35: Rivierenwijk, Deventer

Typen iv, v, vi

De Rivierenwijk bevindt zich tussen de spoorlijn Deventer-Almelo/Zutphen en de Snipperlingsdijk (N344), een belangrijke uitvalsweg van Deventer. De wijk is gebouwd op een voormalige IJsselstrang. Pas vanaf de Eerste Wereldoorlog is de wijk als geheel ontwikkeld; er is geen historische bebouwing. C. de Heer is de ontwerper. De eenheid in het wijkontwerp werkt niet als een voordeel, want alle nadelen van de modernistische planmatige stedenbouw zijn in de Rivierenwijk aanwezig: monotonie, monofunctionaliteit en een weinig gedifferentieerde inrichting van het maaiveld. Bovendien is er een achterstand in het onderhoud van de openbare ruimte.

Ondanks zijn redelijk centrale ligging in Deventer ligt de wijk door de infrastructuur en een groot bedrijventerrein direct ten zuiden van de wijk [35:1] geïsoleerd. De spoorlijn is nauwelijks oversteekbaar [35:2], zodat de nabijheid van een groengebied ten noorden van de wijk niet verzilverd kan worden. Ook zijn de oevers van de Holterkolk, een plas in het noorden, ontoegankelijk ingericht. De geïsoleerde ligging wordt nog versterkt door het omringende buffergroen en water [35:3]. Deze scheiden de wijk van de omringende verkeersinfrastructuur, maar leveren nauwelijks bruikbaar groen op. De N337 [35:4], die deel uit maakt van de interne rondweg van Deventer, loopt midden door de wijk en vormt daar een forse barrière.

In het meest westelijke deel van de wijk bevinden zich rijtjeshuizen uit de jaren twintig. In de volgende bouwfase (jaren veertig en vijftig) werden ten oosten daarvan ook portiekflats in vier lagen gebouwd. Uit de laatste fase (jaren zestig) stamt een mix van rijtjeshuizen en portiekflats. De hoven rondom de portiekflats kampen met verval, mede door de blinde plint. Er is weinig variatie in woningtypen en de huizen zijn per bouwhoogte geclusterd. Opvallend is dat enkele blokken rijtjeshuizen met tuin als eerste worden geherstructureerd. Een ander aspect is het overgedimensioneerde straatprofiel van de Deltalaan [35:5]. Gezien de geïsoleerde ligging van de wijk lijkt het niet reëel op uitstraling van centrumfuncties naar de wijk te rekenen.

Om de Rivierenwijk stedenbouwkundig te verbeteren zullen allereerst de infrastructurele barrières verzacht moeten worden, met prioriteit voor de problemen die de N337 oplevert. Daarnaast verdient het onderhoud van de openbare ruimte meer aandacht. Door delen van de openbare ruimte te privatiseren dan wel collectief in te richten, wordt de druk op het onderhoud verlicht, neemt de betrokkenheid van de bewoners bij het groen toe en verbetert de overzichtelijkheid van de open ruimten.

Feiten en cijfers wijk 35

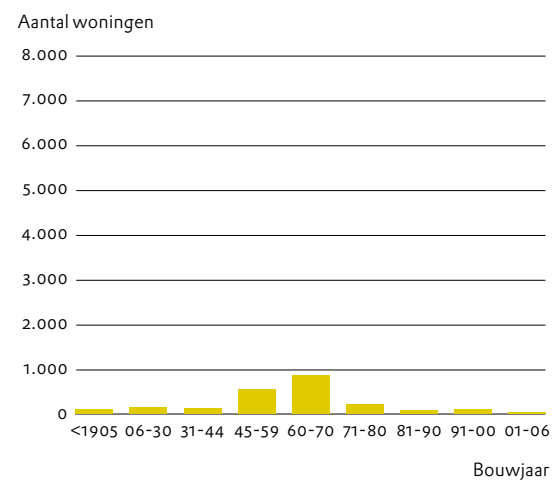
Postcode	7417
Oppervlakte woonwijk (ha)	82
Aantal woningen	2.205
Dichtheid (won/ha)	27
Aandeel eengezinswoningen (%)	52,8
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,0
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,0
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,90
Aantal bedrijven per woning	0,04

Wijk35: Rivierenwijk, gezien vanuit het oosten

Enschede

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Rivierenwijk, 7417

Ligging van de krachtwijk in Enschede, schaal 1:50.000

Wijk 36: Velve Lindenhof, Enschede

Type x

De krachtwijk Velve Lindenhof ligt direct ten oosten van de Oliemolensingel, onderdeel van de Enschedese binnenring [36:1], tussen de verdiepte spoorlijn van Enschede naar Gronau in het noorden [36:2] en de Gronausestraat [36:3] in het zuiden. De wijk kent een veelheid aan woningtypen, maar bestaat overwegend uit laagbouwoningen. Alleen langs de Gronausestraat staat hogere bebouwing. Kenmerkend voor de wijk zijn de drie meanderende oude linten in oost-westrichting [36:4]. Zij vormen de hoofdstructuur van de wijk en hebben ook het verloop van de tussengelegen straten beïnvloed. Deze compositie van gekromde straten is uniek binnen de veertig krachtwijken en zeldzaam in Nederland. De tussen de hoofdstraten gelegen terreinen zijn in de twintigste eeuw geleidelijk clustergewijs bebouwd. Naast dorpsbebauwing in particulier opdrachtgeverschap gaat het om rijtjeshuizen uit de wederopbouwperiode en om het tuindorp *De Velve* [36:5]. Ook zijn er groepen woningen gerenoveerd tijdens de stadsvernieuwing. Verspreid in de wijk liggen winkels, buurthuizen en cafés.

Stedenbouwkundig gezien heeft Velve Lindenhof weinig problemen. De zeer grote variatie in architectuur, waardoor elk wooncluster een eigen karakter heeft, en het bijzondere stratenpatroon met zijn onverwachte doorzichten zorgen voor een redelijk aantrekkelijk woonmilieu. Wel zou het groen royaler kunnen, bijvoorbeeld door de straten hier en daar met extra bomen te beplanten.

Feiten en cijfers wijk 36

Postcode	7533
Oppervlakte woonwijk (ha)	75
Aantal woningen	2.074
Dichtheid (won/ha)	28
Aandeel eengezinswoningen (%)	80
Aantal verkooppunten per 100 woningen	2,7
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	6,9
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,70
Aantal bedrijven per woning	0,1

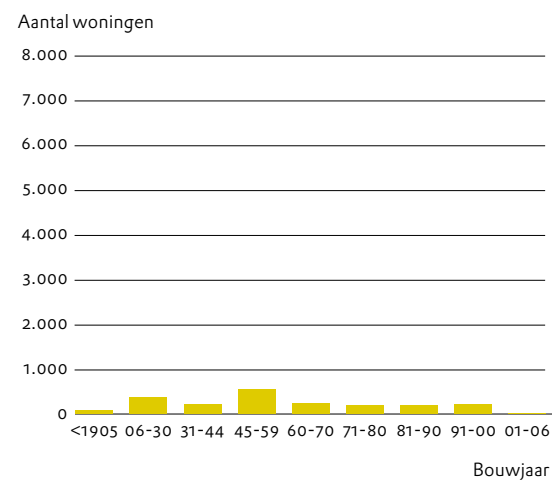
Wijk 36: Velve Lindenhof, gezien vanuit het oosten

Groningen

Bouwjaar van huidig woningbestand.

Velve Lindenhof, 7533

Wijk 37: Korrewegwijk, Groningen

Typen I, II, IV, IX

De door J. A. Mulock Houwer ontworpen Korrewegwijk ligt gunstig ten opzichte van het centrum van Groningen. De zuidelijke punt van de wijk grenst direct aan het Noorderplantsoen, dat de overgang naar het stadscentrum vormt. In het noorden wordt de wijk begrensd door het Van Starckenborghkanaal. In het oosten is de Korreweg [37:1] de grens en aan de westkant de Bedumerweg [37:2]. Het ruime straatprofiel heeft de Bedumerweg te danken aan de in 1953 gedempte trekvaart die er vroeger liep.

Van zuid naar noord stamt de wijk uit op elkaar volgende tijdperken en bouwstijlen; overheersend is echter de monumentale stedenbouw uit de jaren twintig.

De Korrewegwijk kent vier deelbuurten. De *Kop Indische buurt* [37:3] in het uiterste zuiden bestaat uit aaneengeschakelde woningen in gesloten bouwblokken uit het einde van de negentiende eeuw. Noordelijk hiervan ligt de *Oud Indische buurt* die monumentaal en uniform van opzet is [37:4]. Dankzij een grote afwisseling met hoven, poorten, pleintjes, diagonalen en verspringingen vervalt de wijk echter niet in stedenbouwkundige monotonie. In de *Nieuw Indische buurt* [37:5] heeft het gesloten bouwblok plaatsgemaakt voor strokenbouw. Het stratenpatroon is hier rechthoekiger. Net als in de naburige krachtwijk De Hoogte zijn veel voortuinen hier omzoomd door (goed onderhouden) heggen, wat voorkomt dat de plinten van de portiekflats als negatief ervaren worden. De *West Indische buurt* bestond oorspronkelijk uit drie identieke U-vormige stempels. Een aantal portiekflats is recent vervangen door grondgebonden woningen. Tussen de Nieuw Indische buurt en de West Indische buurt [37:6] ligt het Molukkenpark [37:7]. Het park met zijn grote vijver is goed onderhouden, maar vormt een barrière voor de West Indische buurt. De Nieuw Indische buurt en de West Indische buurt zijn namens de gemeente door G. B. Smid ontworpen.

Binnen de Korrewegwijk is de Oud Indische buurt van rijkswege aangewezen als beschermd stadsgezicht. Het beschermde gebied strekt zich tot over de Korreweg in een aangrenzende wijk uit. De Korrewegwijk is goed bedeed met voorzieningen. Enige uitstraling van centrumfuncties lijkt in het zuiden van de wijk mogelijk. De stedenbouwkundige opzet en de ligging vormen verder een goede basis voor een aantrekkelijk woonmilieu.

Wijk 38: De Hoogte, Groningen

Type III (Tuindorp De Hoogte)

Type IV (Selwerderwijk)

Ten noorden van het Groningse centrum, direct ten westen van de Korrewegwijk, ligt de krachtwijk De Hoogte. Deze bestaat uit de buurten Selwerderwijk [38:1] in het zuiden, en het tuindorp De Hoogte [38:2] in het noorden. De wijk ligt tussen de spoorlijn van Groningen naar Delfzijl [38:3] en de Bedumerweg [38:4]. Het station Groningen Noord ligt bij de zuidwestpunt van de wijk.

Feiten en cijfers wijk 37

Postcode	9715
Oppervlakte woonwijk (ha)	71
Aantal woningen	4.325
Dichtheid (won/ha)	61
Aandeel eengezinswoningen (%)	20,5
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,5
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	0,8
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,16
Aantal bedrijven per woning	0,04

Feiten en cijfers wijk 38

Postcode	9716
Gecor. opp. woonwijk (ha)	37
Aantal woningen	1.870
Gecor. dichtheid (won/ha)	51
Aandeel eengezinswoningen (%)	28,4
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,9
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	1,1
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,74
Aantal bedrijven per woning	0,06

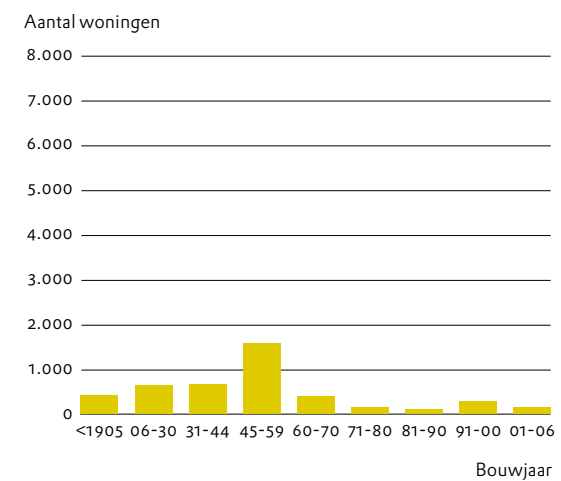
Het tuindorp *De Hoogte* is de eerste buurt die binnen de krachtwijk werd gebouwd. Vandaag de dag is het tuindorp nog goed te onderscheiden vanwege zijn gesloten karakter, de verspringende rooilijnen en de kleinschalige uniforme architectuur rondom hoven. De hoven zijn via poortgebouwen te bereiken. Hoeken worden geaccentueerd met afwijkende dakvormen. De *Selwerderwijk* bestaat over het algemeen uit lange, smalle bouwblokken met portiekwoningen uit de jaren dertig, die in de noord-zuidrichting zijn geplaatst. Vaak staan aan de korte kanten van de blokken ook woningen, maar soms zijn de korte kanten opengelaten en ontstaat een zuivere strokenbouw. De binnengebieden bestaan voor het grootste deel uit privétuinen. Tussen straat en gebouw bevinden zich vaak voortuintjes, die zeer kenmerkend met heggen zijn afgebakend. Het openbaar groen in de wijk bestaat voornamelijk uit het buffergroen langs de spoordijk. Voor winkels en overige voorzieningen zijn de bewoners van De Hoogte aangewezen op het nabijgelegen Groningse centrum en de naburige wijken.

De Hoogte is in veel opzichten te vergelijken met de aangrenzende Korrewegwijk. Wel lijken de kansen op uitstraling van centrumfuncties hier beperkter. De stedenbouwkundige opzet en de ligging vormen ook hier een basis voor een aantrekkelijk woonmilieu.

Wijk37: Korrewegwijk, gezien vanuit het zuidwesten

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Korrewegwijk, 9715

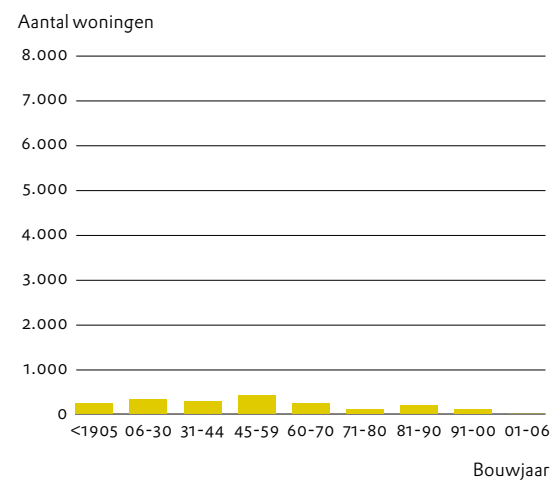

Wijk 38: De Hoogte, gezien vanuit het zuidwesten

Heerlen

Bouwjaar van huidig woningbestand.
De Hoogte, 9716

Ligging van de krachtwijk in Heerlen, schaal 1:50.000

Wijk 39: Meezenbroek, Heerlen

Typen III, IV, VI

De krachtwijk Meezenbroek bevindt zich in het noordoosten aan de rand van Heerlen. Het betreft het Schaesbergerveld, de voormalige mijnwerkerskolonie Meezenbroek en het dorp Palemig. Kenmerkend voor het hele gebied zijn de lichte glooiingen in het terrein. Meezenbroek is met Klarendal de enige krachtwijk met hoogteverschillen, al zijn de hellingen hier minder steil dan in Arnhem. Veel woningen hebben een bordes voor de voordeur, dat het hoogteverschil op de kavel opvangt.

De rand van de wijk bestaat in het westen uit het park rondom het dal van de Caumerbeek. In dit park stond het in 1935 gesloopte Kasteel Meezenbroek [39:1]. Hiervan resten nog het poortgebouw en de vijvers. Van Kasteel Schaesberg, even ten oosten van de wijk, bestaat enkel nog een ruïne [39:2]. In het oosten en noorden grenst de wijk aan landelijk gebied, aan de rand daarvan ligt het dorp Palemig. De nabijheid en goede ontsluiting van deze groene gebieden zijn een groot pluspunt voor de wijk.

Bij het tot stand komen van de wijk waren in eerste instantie J. Klijnen en na de Tweede Wereldoorlog G.H.M. Holt als adviseurs betrokken. Typierend voor de wijk is het versnipperde, kleinschalig ontwikkelde karakter. In Meezenbroek en Schaesbergerveld zijn wel planmatig aangelegde clusters woonbebouwing, maar het gaat daarbij niet om grootschalige ontwikkelingen. Het resultaat is een lappendeken van verschillende geclusterde woningtypen met veel restruimten daartussen.

De vierkante bouwblokken met rijtjeshuizen in het *Schaesbergerveld* zijn vaak 90 graden ten opzichte van elkaar gedraaid. Hierdoor bestaan veel straten aan één kant uit blinde kopgevels [39:3]. Langs de radiaal uitwaaiende historische linten [39:4] door het Schaesbergerveld staan vooroorlogse vrijstaande en geschakelde huizen. Ten zuiden van de Schaesbergerweg bevinden zich de Leenhof I en II. Deze gebouwenclusters maken samen met enkele meer oostelijk gelegen gebouwengroepen deel uit van het beschermde dorpsgezicht Leenhof-Schaesberg. Het betreft woningen met tuinen uit het begin van de twintigste eeuw die met zijn vieren rug-aan-rug gebouwd zijn (de *Mulhouser Grundriss*, zie ook wijk 8 in Den Haag) [39:5]. Het beschermde gebied strekt zich naar het oosten uit tot op het grondgebied van de gemeente Landgraaf.

De vroegere mijnwerkerskolonie *Meezenbroek* omvat overwegend rijtjeshuizen uit de naoorlogse periode. Deze staan in woonerven met een meer stenig dan groen karakter. Op enkele plekken langs de rand van Meezenbroek staan woongebouwen van vijf bouwlagen. Op de bovenste verdiepingen heeft men zicht op het omringende landschap. Ook langs de Kasteellaan staat hogere bebouwing, vooral uit de jaren tachtig. Het dorp Palemig bestaat uit historisch gegroeide, grotendeels vrijstaande lintbebouwing.

De nabijheid van goed bereikbaar en ontsloten landelijk gebied is het grootste pluspunt van de krachtwijk Meezenbroek. Daarnaast bevat de wijk details als historische linten en clusters oude mijnwerkerswoningen, die bijdragen aan een gevarieerd woonmilieu.

Feiten en cijfers wijk 39

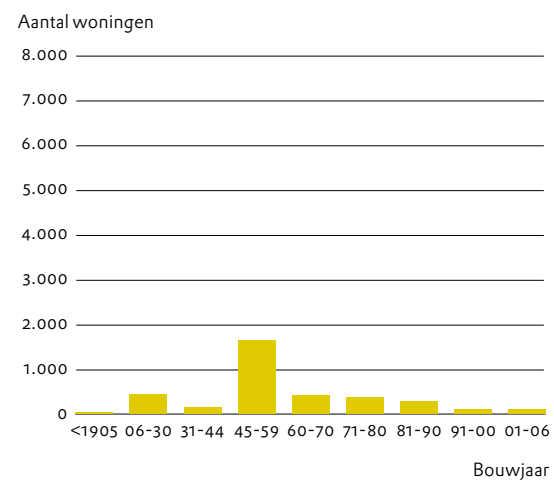
- Postcode 6415
- Gecor. opp. woonwijk (ha) 117
- Aantal woningen 3.504
- Gecor. dichtheid (won/ha) 30
- Aandeel eengezinswoningen (%) 73,4
- Aantal verkooppunten per 100 woningen 1,7
- Winkeldichtheid (m² vvo/woning) 1,1
- Aantal arbeidsplaatsen per woning 0,38
- Aantal bedrijven per woning 0,06

Wijk39: Meezenbroek, gezien vanuit het zuiden

Leeuwarden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Meezenbroek, 6415

Ligging van de krachtwijk in Leeuwarden, schaal 1:50.000

Wijk 40: Heechterp/Schieringen, Leeuwarden

Type IV (*Schieringen*)

Typen V, IX (*Heechterp*)

De krachtwijk Heechterp / Schieringen ligt ten oosten van het centrum van Leeuwarden. Ten zuiden en ten noorden is de wijk duidelijk begrensd: aan de zuidkant door het Nieuwe Kanaal, een spoorlijn en een industrieterrein, in het noorden door de N355 (de Groningerstraatweg). De overige grenzen zijn vriendelijker: de Archipelweg verbindt de wijk in het westen met de naburige woonwijken en in het oosten grenst de wijk direct aan het groengebied en sportcomplex Kalverdijkje [40:1]. In het uiterste zuiden en noorden van de wijk bevinden zich de winkelvoorzieningen. De wijk bestaat uit twee buurten: Schieringen en Heechterp.

Schieringen [40:2], het zuidelijke gedeelte van de wijk, bestaat overwegend uit vroeg-naoorlogse bebouwing (jaren vijftig). Alleen in een klein gedeelte in het zuidwesten staat nog enige vooroorlogse bebouwing. In het zuiden van de wijk staan drie identieke flatgebouwen van elk vier etages in het groen aan het kanaal. De wijk bestaat hoofdzakelijk uit noord-zuidgerichte rijtjeshuizen en portiekflats.

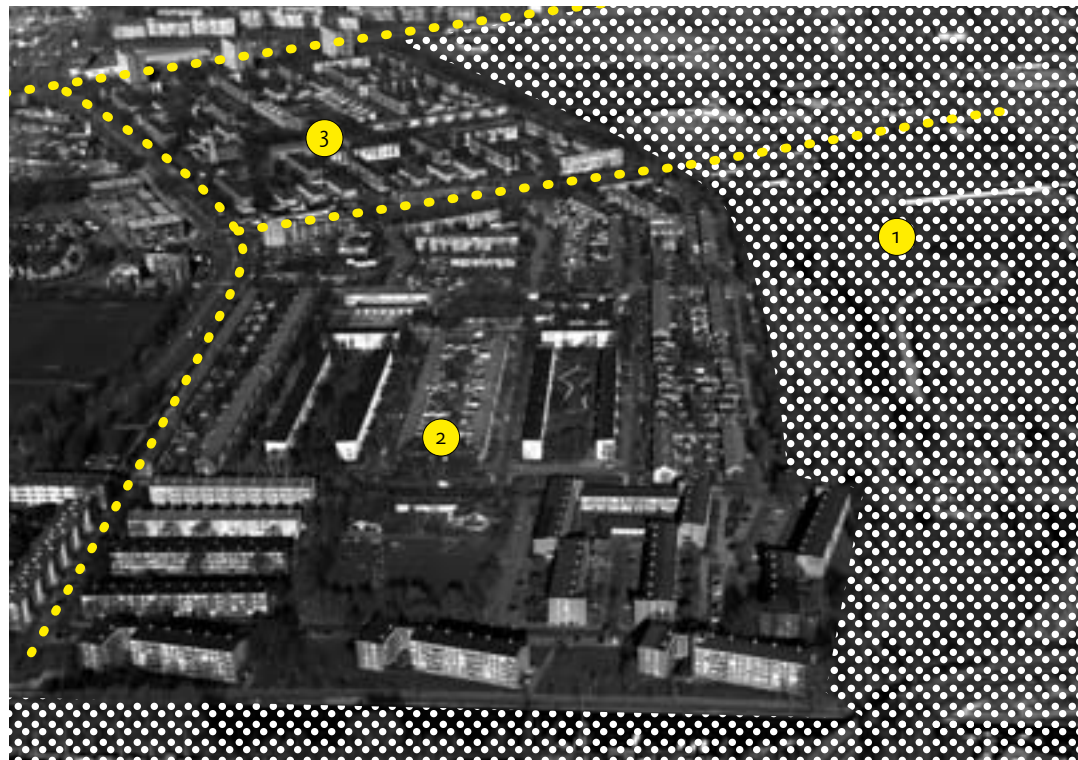
Heechterp [40:3] is na Schieringen ontstaan (1958-1963). Het grootste deel van de buurt, naar een ontwerp van het bureau Van den Broek en Bakema, bestaat uit negen rechthoekige stempels, met een menging van hoog- en laagbouw binnen de stempels. Midden in de buurt zijn in de jaren negentig een stempel en een deel van de aangrenzende groen- en voorzieningsstrook gesloopt en werden twee-onder-een-kapwoningen teruggebouwd. Deze zijn een zichtbaar implantaat in de overigens zo uniform opgezette buurt. Vanwege de afwijkende kavelindeling en de bouwwijze vormen ze een groot contrast met hun omgeving. De binnenterreinen van de nog bestaande stempels zijn met kleine speelplaatsjes ingericht. De portiekflats hebben dode plinten; hun horizontale karakter wordt benadrukt door een bij de wijk behorend kleurenpalet. Opmerkelijk is dat de woongebouwen iets verhoogd zijn ten opzichte van de straat en het binnenterrein. Langs de Groningerstraatweg wordt de wijk beëindigd door drie galerijflats van elk twaalf lagen en een winkelcentrum.

Wat opvalt in de wijk is dat de hoven goed onderhouden zijn. Als ook de overige groenstroken op peil worden gebracht, al dan niet door herinrichting, zal dat bijdragen aan een aantrekkelijk woonmilieu. De nabijheid en goede toegankelijkheid van het park Kalverdijkje ten oosten van de wijk is een groot pluspunt.

Feiten en cijfers wijk 40

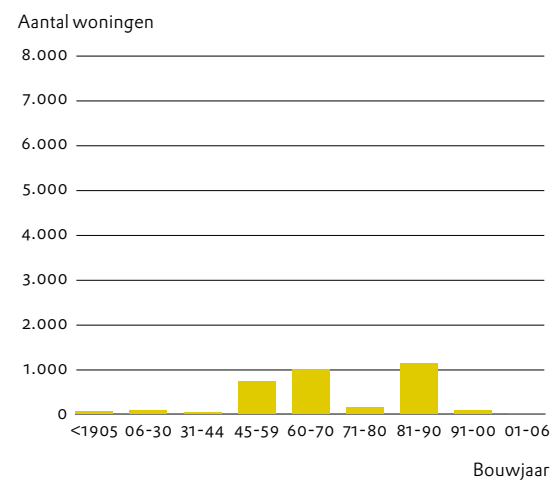
Postcode	8924
Gecor. opp. woonwijk (ha)	53
Aantal woningen	2.245
Gecor. dichtheid (won/ha)	42
Aandeel eengezinswoningen (%)	30,4
Aantal verkooppunten per 100 woningen	1,7
Winkeldichtheid (m ² vvo/woning)	10,3
Aantal arbeidsplaatsen per woning	0,84
Aantal bedrijven per woning	0,05

Wijk 40: Heechterp en Schieringen (voorgond), gezien vanuit het zuiden

Cultuurhistorische waarden

Bouwjaar van huidig woningbestand.
Heechterp-Schieringen, 8924

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

De veertig krachtwijken staan vooral bekend om hun sociale en economische problemen. Een aantal wijken heeft echter ook cultuurhistorische kwaliteiten die het vermelden meer dan waard zijn. Tabel 4 bevat per wijk een selectie van (beschermd of voor bescherming voorgedragen) rijksmonumenten en dito stadsgezichten en buitenplaatsen.

Bij de *rijksmonumenten* valt niet zozeer het absolute aantal op, als wel hun verdeling over de veertig wijken. Waar elf wijken helemaal geen monumenten hebben, zijn er vier met meer dan dertig monumenten elk. Overigens zijn in sommige wijken de individuele woningen in wooncomplexen als rijksmonument aangewezen, wat het totaal sterk opvoert. Dat geldt bijvoorbeeld in Kiefthoek (Rotterdam Zuid) en Mussenberg (Arnhem Klarendal). Deze wooncomplexen zijn integraal onderdeel van het wijkontwerp. Er zijn ook monumenten die dateren uit perioden van vóór de ontwikkeling van de eigenlijke wijk, zoals molens en kastelen.

Enkele bijzondere categorieën zijn:

- historische gebouwen die (ver) vóór de eigenlijke wijk werden gebouwd, zoals het Zakkendragershuisje en andere panden in Oud-Delfshaven, een rij voormalige branderijen in Schiedam Nieuwland en enkele kerkgebouwen van vóór de bouw van de wijk, zoals de NH kerk van Charlois;
- historische landmarks, zoals molens en watertorens;
- markante gebouwen uit de eerste helft van de twintigste eeuw, zoals de zeevaartschool, het belastingkantoor, het kantoor van de Scheepvaartvereniging Zuid en de elektriciteitsfabriek in Rotterdam West, en de Bergpolderflat in Rotterdam Bergpolder;
- begraafplaatsen, waaronder de Algemene Begraafplaats Crooswijk (Rotterdam Noord) en de Joodse begraafplaats in Eindhoven Woensel West;
- religieuze gebouwen, zoals kerken, kloosters en kapellen, die ten tijde van de wijk zijn gebouwd; soms vormt een kerk met bijbehorende scholen en andere gebouwen een cluster, zoals rond de Gerardus Majellakerk in de Amsterdamse Indische Buurt en rond de Onze Lieve Vrouwe van Lourdeskerk in Maastricht Wittevrouwenveld;
- kastelen en kasteelparken, in het bijzonder in Maastricht Noordoost, waar vier kastelen liggen;
- infrastructurele werken, zoals een vroegtweintigste-eeuwse tramremise in Den Haag, het negentiende-eeuwse station Den Haag Hollands Spoor, het Hofpleinlijnviaduct in Rotterdam Noord uit het begin van de twintigste eeuw (met zijn gemetselde bogen een zeldzaam verschijnsel in Nederland), het metroviaduct in de Amsterdamse Bijlmer uit de jaren zeventig

Tabel 4. Rijksmonumenten en beschermde stadsgezichten in de veertig wijken

Nr	Wijknaam	Rijksmonumenten			
		Totaal aantal	Opvallende monumenten (selectie)	Voorgestelde jonge monumenten (1940-1958)	Beschermde stadsgezichten en buitenplaatsen
1	Amsterdam Noord	8	St. Ritakerk, St. Rosaklooster	–	–
2	Amsterdam Bos en Lommer	3	Molen De Blom, basculebrug, St. Franciscus van Assisikerk	H. Jozefkerk	–
3	Amsterdam Westelijke Tuinsteden	3	2 molens	Westeindflat, Opstandingskerk (De Kolenkit)	–
4	Amsterdam Oost	12	Complex Gerardus Majellakerk	–	–
5	Amsterdam Bijlmer	–	–	–	–
6	Zaanstad Poelenburg	–	–	–	–
7	Alkmaar Overdie	2	–	–	–
8	Den Haag Stationsbuurt	19	Station Hollands Spoor, aantal blokken van 4 rug-aan-rug woningen, voormalig weeshuis	–	–
9	Den Haag Schilderswijk	5	Tramremise, H. Martakerk	–	–
10	Den Haag Z-West	–	–	HH. Antonius en Lodewijkkerk (nu Emmauskerk)	Zuiderpark (in procedure)
11	Den Haag Transvaal	1	Voormalig badhuis	–	–
12	Rotterdam West	52	Stadion, havenkade, molen, 2 molenstompen, Ned.Herv. kerk, Zakkendragershuisje, voormalige zeevaartschool, voormalig belastingkantoor, voormalig kantoor svz, kathedraal HH. Laurentius en Elisabeth, HH. Patrus en Pauluskerk, elektriciteitsfabriek	Bouwcentrum	Oud Delfshaven, Matheneserlaan/Heemraadsingel (in procedure), Westersingel (Waterproject; in procedure)
13	Rotterdam Noord	17	St. Hildegardiskerk, gerechtsgebouw, Boezembrug, Algemene Begraafplaats Crooswijk	–	Spoorsingel, Provenierssingel, Noordsingel, Crooswijkse-singel, Boezemsingel (Waterproject; alle in procedure)
14	Rotterdam Bergpolder	3	Van Maanenzwembad, Bergpolderflat, Hofpleinlijnviaduct	–	Vrijwel gehele wijk (in procedure, samen met deel van aangrenzende wijk Blijdorp)
15	Rotterdam Overschie	–	–	–	–
16	Rotterdam Oud zuid	38	Voormalig kantoor HAL, groot aantal woningen en Nieuw Apostolische Kerk in Kiefhoek, Ned.Herv. kerk Charlois	Meelfabriek Latenstein, aankomsthal HAL, Zuidpleinflat	–
17	Rotterdam Vreewijk	–	–	–	Vrijwel gehele wijk (in procedure)
18	Rotterdam Zuidelijke Tuinsteden	1	–	–	–

Vervolg tabel 4

19	Schiedam Nieuwland	10	Molen, rij voormalige branderijen, begraafplaats	–	–
20	Dordrecht Wielwijk Crabbefhof	2	Kasteelboerderij De Crabbefhof	–	–
21	Utrecht Kanaleneiland	3	–	–	–
22	Utrecht Ondiep	7	Begraafplaats	–	–
23	Utrecht Zuilen Oost	–	–	–	–
24	Utrecht Overvecht	6	Watertoren, fort	–	–
25	Amersfoort De Kruiskamp	2	Voormalig militair hospitaal	–	–
26	Eindhoven Woensel West	2	Joodse begraafplaats	–	Buitenplaats Vaeshartelt
27	Eindhoven Doorakkers	–	–	–	–
28	Eindhoven De Bennekel	3	H. Lambertuskerk	Clarissenklooster Rapenburg	–
29	Maastricht Noordoost	37	O.L.V. van Lourdeskerk, complex ambtenarenwoningen, kerk H. Hartparochie, kasteel en parkaanleg Vaeshartelt, kasteel Jeruzalem, kasteel Bethlehem, kasteel en parkaanleg Itteren	Gemeenteflat	–
30	Nijmegen Hatert	–	–	–	–
31	Arnhem Klarendal	32	Aantal tuindorpwoningen Mussenberg, molen De Kroon, St. Jan de Doperkerk, Lutherse Hofje, watertoren De Steenen Tafel	–	Mussenberg, Patromiumbuurt-Vogelwijk
32	Arnhem Presikhaaf	–	–	–	–
33	Het Arnhemse Broek	49	Groot aantal herenhuizen, aantal woonblokken Van Verschuierwijk, Evangelisch Lutherse Kerk, St. Martinuskerk, Vrijzinnig Hervormde Kerk	–	Van Verschuierwijk, Spijkerkwartier, Boulevardkwartier
34	Arnhem Malburgen/ Immerloo	4	2 doorlaatbruggen Groene Rivier, resten kasteel Meinerswijk	John Frostbrug	–
35	Deventer Rivierenwijk	–	–	–	–
36	Enschede Velve Lindenhof	2	–	–	–
37	Groningen Korrewegwijk	5	–	–	Oud Indische buurt
38	Groningen De Hoogte	2	–	–	–
39	Heerlen Meezenbroek	9	Aantal blokken van 4 rug-aan-rug koloniewoningen, kapel	–	Leenhof-Schaesberg
40	Leeuwarden Heechterp/Schieringen	–	–	–	–

(bestaande uit twee parallelle betonviaducten op pijlers) en twee doorlaatbruggen over de Groene Rivier in de uiterwaarden bij Arnhem Malburgen; – concentraties van woningen, al dan niet als een geheel (cluster) ontworpen, zoals herenhuizen in het Boulevardkwartier van Arnhem Het Broek en twintigste-eeuwse clusters in Maastricht Noordoost, Arnhem Klarendal (Mussenberg) en Het Broek (Van Verschuerwijk) en Rotterdam Oud Zuid (Kiefhoek); bijzonder zijn de complexen van met vier rug-aan-rug gebouwde woningen, die in Den Haag Stationsbuurt en Heerlen Meezenbroek staan.

Een recent toegevoegde groep is die van de *jonge rijksmonumenten*, onderdeel van een lijst van objecten uit de wederopbouwperiode (1940-1958), die de minister van OCW op 15 oktober 2007 heeft gepresenteerd (RACM 2007b). Van de honderd voorgestelde objecten liggen er elf binnen de veertig krachtwijken. Zij worden in tabel 4 vermeld. Van de elf objecten hebben er vier een religieuze functie: drie kerken en een klooster. Verder bevat deze groep drie (hoge) woongebouwen en een verkeersbrug van historische betekenis (de John Frostbrug, de ‘bridge too far’ uit de Slag om Arnhem van 1944). De lijst is nog niet definitief.

De rijksmonumenten in tabel 4 zijn, afgezien van enkele bebouwingsclusters, op zich zelf staande elementen. Er bestaat ook een vorm van bescherming voor stedenbouwkundige en landschappelijke ensembles; de *beschermd stads- en dorpsgezichten* en *beschermd buitenplaatsen*. Slechts één van de beschermde gezichten dateert van vóór de ontwikkeling van de eigenlijke wijk: de historische kern van Delfshaven in Rotterdam. Verder bevat de tabel:

- beschermd stadsgezichten van rond de vorige eeuwwisseling: het Spijkerskwartier en het Boulevardkwartier in Arnhem;
- tuindorpen en tuindorpachtige wijken uit de eerste helft van de twintigste eeuw als beschermd stadsgezicht: drie buurten in Arnhem (Mussenberg, Patrimoniumbuurt-Vogelwijk en Van Verschuerwijk) en een in Rotterdam (Vreewijk);
- andere wijken uit de eerste helft van de twintigste eeuw: De Hoogte in Groningen en het vroegmodernistische Bergpolder in Rotterdam;
- overige complexen: het cluster van met vier rug-aan-rug gebouwde mijnkoloniewoningen in Heerlen Meezenbroek;
- een buitenplaats: Vaeshartelt in Maastricht Noordoost;
- een stadspark: het Haagse Zuiderpark uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw.

Niet alle genoemde gezichten en buitenplaatsen zijn reeds beschermd; voor een aantal loopt de beschermingsprocedure nog. Dit is aangegeven in de tabel.

Of de veertig krachtwijken gezamenlijk een cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen die op of boven het gemiddelde uitkomt is alleen te zeggen op grond van een vergelijking met andere wijken in Nederland. Dat voert hier te ver. Wat wel opvalt is de ‘canonwaarde’ van gebouwen, delen van wijken

of zelfs hele wijken. Je hoeft er maar een paar architectuur- en stedenbouwboeken op na te slaan om vast te stellen dat enkele wijken, al dan niet terecht, vrijwel vanaf het begin in alle gangbare overzichten van Nederlandse stedenbouw voorkomen. Niet te missen voorbeelden zijn:

- de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam, het meest grootschalige voorbeeld van modernisme in de Nederlandse stedenbouw, in grote lijnen ontworpen door C. van Eesteren, die ook het gedetailleerde ontwerp voor Sloterveer maakte (overigens had Van Eesteren daarvoor het ontwerp voor Bos en Lommer gemaakt);
- de Amsterdamse Bijlmer, destijds het ultieme voorbeeld van een laat-modernistische hoogbouwwijk met volledige functiescheiding, een ontwerp van de gemeentelijke Dienst Stadsontwikkeling onder leiding van G. Nassuth;
- Rotterdam Bergpolder, een vroegmodernistische wijk naar ontwerp van W.G. Witteveen en W. Kromhout;
- de Zuidelijke Tuinsteden van Rotterdam; Pendrecht is ontworpen door L. Stam-Beese, en Zuidwijk door W. van Tijen en H.A. Maaskant; vooral Pendrecht is in binnen- en buitenland lange tijd beschouwd als het meest zuivere voorbeeld van stempelstedenbouw in Nederland;
- Rotterdam Vreewijk, het archetype van een Nederlands tuindorp, ontworpen door H.P. Berlage en het bureau Granpré Molière Verhagen Kok (P. Verhagen heeft in gemeentelijke dienst of vanuit zijn eigen bureau tal van krachtwijken ontworpen, waaronder een deel van het Utrechtse Ondiep, Nieuw-Crooswijk, Beukelsdijk en omgeving, Spangen, Tussendijken en Charlois in Rotterdam en Presikhaaf, Malburgen en het Arnhemse Broek in Arnhem);
- Utrecht Kanaleneiland, destijds beschouwd als een van de meest consequente modernistische stadswijken, een ontwerp van C.M. van der Stad.

Dit korte lijstje maakt snel duidelijk hoe vergankelijk roem kan zijn. Grote delen van de Westelijke Tuinsteden, de Bijlmer en Pendrecht zijn inmiddels gesloopt en andere staan op de nominatie afgebroken te worden. Ook Kanaleneiland kan niet meer op de enthousiaste reacties van vroeger rekenen. Toch mag de recente verguizing van veel modernistische stedenbouw niet automatisch leiden tot sloop van alles wat nog rest. In sommige wijken vormen de hoofdstructuren en/of delen van de wijk nog steeds sterke stedenbouwkundige composities, die met aanpassing van gebouwen en openbare ruimte een nieuw leven kunnen gaan leiden.

Anno 2008 blijkt de *kleinschalige vooroorlogse stedenbouw* zeer populair, in het bijzonder de tuindorpachtige wijken. Een aanzienlijk deel van de monumenten en beschermd gezichten betreft dan ook tuindorpen en tuindorpachtige wijken. Geen wonder dat dit concept ook her en der is toegepast in de recente Vinex-uitleggebieden, waar vergelijkbare woonmilieus regelmatig voorkomen.

In de wijkbeschrijvingen bepleiten we hier en daar bijzondere aandacht voor *waardevolle stedenbouwkundige composities* in de krachtwijken.

Zonder aan te geven hoe dit zou kunnen gebeuren, hebben we soms de term 'beschermenswaardig' gebruikt. Het gaat daarbij om relatief gaaf bewaarde, voor hun tijd of ontwerpstyl kenmerkende ensembles die, al dan niet na verbetering van gebouwen en openbare ruimte, in de toekomst een aantrekkelijk woonmilieu kunnen bieden. We noemen hier Amsterdam Slotermeer en Amsterdam Slotervaart, delen van Den Haag Zuidwest (in het bijzonder in Moerwijk en Berestein) en Nijmegen Hatert. Voor het noordoostelijk deel van Slotermeer is een vorm van bescherming van de oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet (het zogenoemde Van Eesteren-museum) in voorbereiding.

Verder pleiten we ervoor de bijzondere stedenbouwkundige kwaliteiten van enkele *heterogene wijken* te erkennen. De grote afwisseling van stratenpatronen en bouwperiodes maakt bijvoorbeeld Arnhem Klarendal en Enschede Velve Lindenhof tot zeer aantrekkelijke woonmilieus. Dit soort wijken geniet in het algemeen weinig aandacht en waardering binnen de gangbare stedenbouwkundige opvattingen; juist vanwege hun potenties binnen de krachtwijken verdienen ze beter.

LITERATUUR

- Agricola, E., e.a. (1997), *De naoorlogse wijk centraal*, Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Agricola, E., e.a. (2002), *DHZW Den Haag Zuid West. Een naoorlogse stadsdeel in verandering*, Bussum: Uitgeverij Thoth.
- Architecten Cie (2004), *Cultuurhistorische randvoorwaarden Presikhaaf Arnhem*, Amsterdam/Arnhem/Zeist: De Architecten Cie/Gemeente Arnhem/Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- Barbieri, S.U. (1983), *Architectuur en Planning Nederland 1940-1980*, Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Beekman, P. (1982), *Eindhoven Stadsontwikkeling 1900-1960*, eigen uitgave.
- Benevolo, L. (1983), *Die Geschichte der Stadt* (oorspronkelijke titel: *Storia della Città*, 1975), Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Bijlsma, L., e.a. (2008), *Transformatie van woonwijken met behoud van stedenbouwkundige identiteit*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.
- Blom A., B. Jansen & M. v.d. Heiden (2004), *De typologie van vroeg-naoorlogse woonwijken*, Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- Boer, N. de & D. Lambert (1987), *Woonwijken, Nederlandse stedenbouw 1945-1985*, Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Bosma, K. & H. Hellinga (1997), *De regie van de stad, Noord-Europese stedenbouw 1900-2000 deel 11*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/EFL Publicaties.
- Brink, G. v.d. (2007), *Prachtwijken?! De mogelijkheden en beperkingen van Nederlandse probleemwijken*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Camp, D. & M. Provoost (1990), *Stadstimmeren, 650 jaar Rotterdam stad*, Rotterdam: Phoenix & Den Oudsten Uitgevers.
- Damen, H. & A. Devolder (1993), *Lotte Stam-Beese*, Rotterdam: Uitgeverij De Hef.
- Doevendans, K. & R. Stolzenburg (2000), *Stad en Samenleving*, Groningen: Martinus Nijhof uitgevers.
- Ecorys (2006), *Evaluatie Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing 2000 t/m 2004 (15V1)* Rotterdam: Ecorys.
- Fanelli, G. (1978), *Moderne architectuur in Nederland 1900-1940* (oorspronkelijke titel: *Architettura Moderna in Olanda 1900-1940*, 1968), Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Groenendijk, P. & P. Vollaard (2000, eerste druk 1987), *Gids voor de moderne architectuur in Nederland*, Rotterdam: 010 Uitgevers.
- Hamers, D., e.a. (2007), *Afgeschermdde woondomeinen in Nederland*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.
- Hellinga, H. (2005), *Onrust in park en stad*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Ibelings, H. (1999), *20th Century Urban Design in the Netherlands* (oorspronkelijke titel: *Nederlandse Stedenbouw van de 20e eeuw*, 1999), Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Idsinga, T. & J. Schilt (1987), *Architect W. van Tijen 1894-1974*, Den Haag: SDU Uitgevers.
- Jacobs, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House.
- Jansen, B. (2000), *Groningen (1945-1970), De naoorlogse ruimtelijke ontwikkelingen – een cultuurhistorisch perspectief*, Rotterdam: Bureau AREA
- Jong, F. de, e.a. (1985), *Stedenbouw in Nederland*, Zutphen: De Walburg Pers.
- Komossa, S. (2005), *Atlas van het Hollandse bouwblok*, Bussum: Uitgeverij Thoth.
- Lavooij, W. (1990), *Twee eeuwen bouwen aan Arnhem*, Zutphen: De Walburg Pers.
- Linssen, M. & M. de Vries (2006), *Ontmoeten én vermijden. Ontwerpen voor een pluriculturele woonomgeving*, Amsterdam: STAWON/Architectura & Natura Pers.
- Lörzing, H. (1992), *Van Bosplan tot Floriade*, Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Mens, N. (2007), *W.G. Witteveen en Rotterdam*, Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Meyer, H., e.a. (2006), *Het ontwerp van de openbare ruimte*, Nijmegen: SUN Uitgevers.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (1997), *Nota Stedelijke Vernieuwing*, Den Haag: SDU Uitgevers.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2004), *Stedelijke Vernieuwing, Beleidskader 15 v2*, Den Haag: Ministerie van vrom. <http://www.vrom.nl/get.asp?file=docs/publicaties/ruimte4023.pdf>

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2007), *Actieplan Krachtwijken, Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*, Den Haag: Ministerie van vrom.

Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (2007a), *56 naoorlogse woonwijken* (reader), informele uitgave op cd-rom, Zeist: RACM.

Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (2007b), *Monumenten van herrezen Nederland*, Amersfoort: RACM

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1985), *Toelichting op het voorstel tot uitbreiding van het beschermd Stadsgezicht Delfshaven*, Zeist: RDMZ.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1998), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Korrewegwijk gemeente Groningen ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RDMZ.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2004), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Van Verschuervijk gemeente Arnhem (Gelderland) ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RDMZ.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2005), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Zuiderpark gemeente Den Haag (Zuid-Holland) ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RDMZ.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2006), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Blijdorp-Bergpolder gemeente Rotterdam (Zuid-Holland) ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RDMZ.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2007a), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Spijkerkwartier-Boulevardkwartier gemeente Arnhem (Gelderland) ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RACM.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2007b), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Patrimoniumwijk-Vogelwijk gemeente Arnhem (Gelderland) ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RACM.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2007c), *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd Stadsgezicht Leenhof-Schaesberg gemeente Heerlen en gemeente Landgraaf (Limburg) ex artikel 35 Monumenten 1988*, Zeist: RACM.

Steenhuis, M. (2007), *P. Verhagen, Stedenbouw in het landschap*, Rotterdam: nai Uitgevers.

Urban Fabric / Steenhuis stedenbouw/landschap (2006a), *Tien naoorlogse wijken van Utrecht, Cultuurhistorisch onderzoek en ruimtelijk analyse*, cd-rom, Utrecht: Gemeente Utrecht.

Urban Fabric / Steenhuis stedenbouw/landschap (2006b), *Dordrecht Now. Ruimtelijk en Cultuurhistorisch onderzoek Dordrecht West: Nieuw Krispijn, Wielwijk, Crabbehof*, cd-rom, Schiedam: Urban Fabric.

Velde, J.J. van der (1968), *Stadsontwikkeling van Amsterdam 1939-1967*, Amsterdam: Scheltema & Holkema.

Vos, A. (1995), *Parkstad een veelzijdig perspectief voor de Westelijke Tuinsteden*, Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening.

Walraven, A. van (1963), 'La revisione e l'attuazione del piano di Amsterdam', *Urbanistica*, 38: 13-44.

Zweerink, K. (2005), *Van Pendrecht tot Ommoord*, Bussum: Uitgeverij Thoth.

Wijkactieplannen

Gemeente Alkmaar: *Wijkactieplan. Alkmaar Overdie doet mee!*, versie 2.3, 29 november 2007.

Gemeente Amersfoort: *Amersfoort Vernieuwt: Kruiskamp Krachtwijk, Wijkactieplan*, september 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Bos en Lommer: *Werk in uitvoering. Naar een wijkactieplan Bos en Lommer!*, 9 oktober 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Amsterdam Noord: *Wijkactieplan. Kansrijk Amsterdam Noord*, 9 oktober 2007.

Gemeente Amsterdam: *Wijkactieplan De Baarsjes. Prachtkansen voor een prachtige wijk*, oktober 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer, Sector Burger, Afdeling Wijken: *Buurtactieplan Geuzenveld*, 23 oktober 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer, Sector Burger, Afdeling Wijken: *Buurtactieplan Slotermeer (Slotermeer Noord-oost en Zuid-west)*, 23 oktober 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Oost-Watergraafsmeer: *Trots op Transvaal! Wijkactieplan Transvaalbuurt*, september 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Osdorp: *Wijkactieplan Osdorp Midden*, 26 september 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Slotervaart: *Tempo maken met de sociale en fysieke vernieuwing van Overtoomse Veld!*, 24 september 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Zeeburg: *Wijkactieplan Indische Buurt. De Indische Buurt tussen kwetsbaarheid en vitaliteit*, oktober 2007.

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Zuidoost: *Krachtige Mensen in een Krachtige Wijk! Investeren in Kansen in de EGK-Buurt Amsterdam Zuidoost*, 26 september 2007.

Gemeente Arnhem: *Wijkactieplan het Arnhemse Broek*, september 2007.

Gemeente Arnhem: *Wijkactieplan Klarendal*, september 2007.

Gemeente Arnhem: *Wijkactieplan Malburgen*, september 2007.

Gemeente Arnhem: *Wijkactieplan Presikhaaf*, september 2007.

Gemeente Den Haag: *De Nieuwe Aanpak voor Krachtwijk Den Haag Zuidwest. Wijkactieplan*, september 2007.

Gemeente Den Haag: *De Nieuwe Aanpak voor Krachtwijk Stationsbuurt*, 5 september 2007.

Gemeente Den Haag: *De Nieuwe Aanpak voor Krachtwijk Transvaal. Wijkactieplan Den Haag Transvaal*, september 2007.

Gemeente Den Haag: *Verdrag van de Schilderswijk in Den Haag. Wijkactieplan*, september 2007.

Gemeente Deventer: *Wijkactieplan Rivierenwijk*, 25 september 2007.

Gemeente Dordrecht: *Wijk Actie Plan Dordrecht: Wielwijk en Crabbehof*, 28 september 2007.

Gemeente Eindhoven: *Wijkactieplan Eindhovense krachtwijk De Bennekel*, oktober 2007.

Gemeente Eindhoven: *Wijkactieplan Eindhovense krachtwijk Doornakkers*, oktober 2007.

Gemeente Eindhoven: *Wijkactieplan Eindhovense krachtwijk Woensel-West*, oktober 2007.

Gemeente Enschede: *Actieplan Velve-Lindenhof. Van Aandachtswijk naar Krachtwijk*, 20 september 2007.

Gemeente Groningen: *Wijkactieplan De Hoogte. Samen het verschil maken*, 2 oktober 2007.

Gemeente Groningen: *Wijkactieplan Korrewegwijk. Samen het verschil maken. Mooi Blijven Wonen, Wijkvernieuwing Korrewegwijk*, 2 oktober 2007.

Gemeente Heerlen: *Actieplan MSP*, september 2007.

Gemeente Leeuwarden: *Heechterp-Schieringen een prachtwijk, alle bewoners een stap vooruit! Actieplan Heechterp-Schieringen voor de 40-wijken-aanpak*, 16 augustus 2007.

Gemeente Maastricht: *Wijkactieplan Maastricht Noordoost. Limmel Nazareth Wittevrouwenveld Wyckerpoort. Ambitiedocument*, 28 november 2007.

Gemeente Nijmegen: *Ongedeeld Hatert. Wijkactieplan 2008-2011*, september 2007.

Gemeente Rotterdam: *Rotterdamers vooruit! Rotterdamse krachtwijken, Deel 2 wijkactieplannen in ontwikkeling, samenvatting*, oktober 2007.

Gemeente Schiedam: *Een aandachtswijk op de goede weg. Concept Wijkactieprogramma voor Schiedam-Nieuwland*, september 2007.

Gemeente Schiedam: *Een aandachtswijk op de goede weg. Concept Wijkactieprogramma voor Schiedam-Nieuwland 2008-2015. Deel 2*, september 2007.

Gemeente Utrecht: *Doe Mee in Overvecht. Wijkactieplan Overvecht*, september 2007.

Gemeente Utrecht: *Kanaleneiland Leert! Wijkactieplan Kanaleneiland*, september 2007.

Gemeente Utrecht: *Wijkactieplan Ondiep. Ondiep. Dorp in de stad*, september 2007.

Gemeente Utrecht: *Wijkactieplan Zuilen (oost)*, september 2007.

Gemeente Zaanstad: *Wijkactieplan Poelenburg*, 4 september 2007.

Websites (geraadpleegd tussen oktober 2007 en mei 2008)

www.denhaag.nl
www.groningen.nl
www.kei-centrum.nl
www.korrewegwijk.nl
www.leeuwarden.nl
www.maastricht.nl
www.noord.amsterdam.nl
www.prv-overijssel.nl, Cultuurhistorische Atlas
www.selwerderwijk.nl
www.vrom.nl
www.watwaswaar.nl
www.wonen.rotterdam.nl

OVER DE AUTEURS

Han Lörzing is landschapsarchitect. Sinds 2002 werkt hij bij het Ruimtelijk Planbureau, tegenwoordig Planbureau voor de Leefomgeving (samen met het MNP). Daarnaast geeft hij les aan de Technische Universiteit Eindhoven. Als zelfstandig auteur schreef hij boeken als *Van Bosplan tot Floriade* (1992) en *The Nature of Landscape* (2001). Bij het planbureau was hij coauteur van o.a. *Tussenland* (2004), *Vinex! Een morfologische verkenning* (2006) en *Staat van de ruimte 2007. Nederland zien veranderen* (2007).

Arjan Harbers is stedenbouwkundige. Tussen 1998 en 2006 werkte hij voor verschillende architectenbureaus in Nederland, België en Zwitserland. Sinds 2006 werkt hij als onderzoeker bij het RPB/PBL. Hij is coauteur van o.a. *Atlas Europa. Planet, people, profit en politics* (2006), *Grensoverschrijdende projecten in Nederland en Vlaanderen* (2007) en *De toekomst van Schiphol* (2007).

Sandra Schluchter is stedenbouwkundige. Na haar studie werkte zij voor verscheidene architecten- en onderzoeksbureaus in Duitsland. Sinds begin 2006 is zij als onderzoeker verbonden aan het RPB/PBL, waar ze zich vooral bezighoudt met vraagstukken over stad en verstedelijking. Ze is coauteur van *Afgeschermd woondomeinen in Nederland* (2007) en *Transformatie van woonwijken* (2008).

COLOFON

Onderzoek

Han Lörzing (projectleider)
Arjan Harbers
Sandra Schluchter

Supervisors

Wim Derksen
Frank van Oort

Externe begeleiding

Directie Cultureel Erfgoed van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)
Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)
Directoraat-Generaal Wonen, Wijken en Integratie (WVI) van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM)

Met dank aan

Sander Bersee (Ministerie OCW) Tjeerd de Boer (Ministerie OCW) Bianca Lubbers (Ministerie VROM/WVI) Wouter van Honstede (Ministerie VROM/WVI) Anita Blom (RACM) Jean Paul Corten (RACM), Jaap Evert Abrahams (RACM), Herman de Groot (RACM), Frank Altenburg (RACM), Allard Jolles (Atelier Rijksbouwmeester) Simone Vermaat (ICN), Vera van der Vlerk (gemeente Schiedam), Margate Hoeve (gemeente Leeuwarden), Kees Teeken (gemeente Nijmegen), Carolien Roosendaal (gemeente Alkmaar), Ien van der Coelen (gemeente Arnhem), Ellen Muskens (gemeente Arnhem), Tineke Seebach (Gelders Archief), Hans Haarler (gemeente Arnhem), Jacqueline Schaap (Stadsarchief en athenaeumbibliotheek),

Liesbeth Messing (gemeente Alkmaar), Tom Brughuis (gemeente Enschede), Esther Brink (gemeente Amersfoort), Els Floris (gemeente Zaanstad), Conny van Nes (gemeente Dordrecht), Ben Verkroost (gemeente Utrecht), Wim Goedvolk (gemeente Utrecht), Mark Stafleu (gemeente Utrecht), Restlan Aykaç (RPB), Johan van der Schuit (RPB), Like Bijlsma (RPB) Kees Doevendans (TUE)

Fotomateriaal

Luchtfoto's: Rob Poelenjee, Ministerie VROM (januari 2008). Deze zijn gecontroleerd en vrijgegeven voor publicatie door het Ministerie van Defensie
Overige foto's: auteurs (november 2007-mei 2008)

Kaartmateriaal

RPB, bewerking Typography Interiority & Other Serious Matters, Den Haag
Bronnen: RACM, Iris international, Adviesdienst Verkeer en Vervoer, Topografische Dienst Kadaster

Statistisch materiaal

Bron: Combimonitor, RPB, ABF Research BV, mei 2007

Eindredactie

Gemmeke van Kempen

Ontwerpen productie

Typography Interiority & Other Serious Matters, Den Haag

Druk

Drukkerij de Maasstad, Rotterdam

© NAI Uitgevers, Rotterdam/Ruimtelijk Planbureau, Den Haag/2008. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912jo het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

NAi Uitgevers is een internationaal georiënteerde uitgever, gespecialiseerd in het ontwikkelen, produceren en distribueren van boeken over architectuur, beeldende kunst en verwante disciplines.

www.naipublishers.nl

ISBN 978 90 5662 644 0